

**CUMHURİYET DÖNEMİNDE
ŞAPKA DEVRİMİ VE TEPKİLER**

KAMURAN ÖZDEMİR
(Yüksek Lisans Tezi)
ESKİŞEHİR, 2007

CUMHURİYET DÖNEMİNDE ŞAPKA DEVRİMİ VE TEPKİLER

Kamuran ÖZDEMİR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tarih Anabilim Dalı

Danışman: Prof.Dr. İhsan GÜNEŞ

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ocak, 2007

YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZÜ

CUMHURİYET DÖNEMİNDE ŞAPKA DEVRİMİ VE TEPKİLER

Kamuran ÖZDEMİR

Tarih Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ocak 2007

Danışman: Prof.Dr.İhsan GÜNEŞ

İnsanlar giyim geleneğine yüzyıllar boyu devam eden çeşitli aşamalardan sonra sahip olmuşlardır. Türkler için de bu aşamalardan bahsetmek mümkündür. En eski devirlerden bu zamana kadar Türkler de, yaşadıkları zaman, inanış, coğrafya ve yaşam biçimlerine göre çeşitli giysiler ve bu giysilerini tamamlayan çeşitli şapkalar kullanmışlardır. Bu araştırma da şapkanın Türkler için önemi, taşıdığı anlamı ve zamanla geçirdiği evrelerle, şapka ile beraber değişen giysilerin yeni bir kimliğin inşasındaki süreci incelenmeye çalışılmıştır.

Türklerin İslamiyet’i kabulüyle, sarık dinsel nitelik kazanmıştır. Ancak zamanla fes sarığının yerini almıştır. Mustafa Kemal, şapka devrimini gerçekleştirdiği zaman şapkaya “gâvur işi” deyip karşı çıkmıştır. Kadın giysisinde de İslamiyet’in kabulüyle örtünme olgusu günlük hayata girmiştir. Çağdaşlaşmanın etkisiyle kent kadını giyimi ile kırsal kadın giyimi arasında farklar belirlemiştir. Halkın giysisinde birliktelik yoktur. Cumhuriyetin ilanı ile halkın kıyafetine düzen getirmek isteyen Cumhuriyet Hükümeti, yeni ulusa kimliğini kazandırmak için dış görünüme el atmıştır. Erkeğin giysisi değiştirilirken, kadının giyimine karışılmamıştır. Topluma modern görünüm kazandırma işine askeriye den başlamış, 1925’te Kastamonu’da sivil halka da uygulatılmaya çalışılmıştır. Halk da kanunun çıkmasını beklemeden uygulamaya başlamıştır.

Şapkaya karşı mecliste başlayan tepkiler, bazı şehirlerde de “din elden gidiyor” sloganıyla Türk Devrimlerine karşı başlamış, kurulan İstiklal Mahkemeleriyle suçlular cezalandırılmıştır. Cumhuriyet’in gerçekleştirdiği sosyal devrimler “Üçüncü Dünya Ülkeleri” diye bilinen devletleri de etkilemiştir.

Anahtar Kelimeler: Şapka Devrimi, Kılık-Kıyafet Devrimi, Şapka Devrimine Tepkiler.

ABSTRACT**HAT REVOLUTION IN REPUBLIC ERA AND REACTIONS****Kamuran ÖZDEMİR****Main Branch of History****Anatolian University, Social Science Institute, January 2007****Advisor: Prof.Dr.İhsan GÜNEŞ**

Humans possessed dress tradition through centuries its with different phases. These developments have seen in also Turks. Turks from ancient time to present used different dresses and hats. This research aimed the importance, meaning and developmental phases of dressing and hat.

Acceptance of Islam, by Turks resulted turban as religions meaning. When Mustafa Kemal reliaed hat revolution some reactions have seen as obstacle work. In woman's dressing influence of İslam weiling entedred into daily life. Westernization impact resulted with difference between dressing of urban and rural woman. There is no unification in dressing of public with declaration of republic. Government of republic wno wanted to unite public fo gainnig identity of new nation deal with external appearance. When man's dressing change, dressing of woman thus not intervien. Modern shape of society acquired legitimation first with military than this practise applied to public in 1925 Kastamonu. Public carried the application before declaration of low.

Reactions against hat in parlament with slogan, "loose of religion" introduced against reforms of Turk and established courts of independence punished criminals. Social revolutions were retiaed by republic influenced states known as "Third World Countries."

Key Words: Hat Revolution, Dress Revolution, Hat Revolution And Reactions.

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Kamuran ÖZDEMİR' in "Cumhuriyet Döneminde Şapka Devrimi ve Tepkiler" başlıklı tezi 11.01.2007 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim öğretim ve Sınav yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, Tarih Ana Bilim dalında, Yüksek Lisans Yeterlik tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Adı Soyadı

İmza

Üye (Tez Danışmanı) : Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ

Üye : Yrd. Doç. Dr. Kemal YAKUT

Üye : Yrd. Doç. Dr. Zafer KOYLU

Prof. Dr. Nurhan AYDIN
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖNSÖZ

Giysinin tarihi insanlık tarihi kadar eskidir. İnsanların giydiği giysinin şeklini iklim, coğrafi şartlar, gelenekler, kültürler arası etkileşim, inanç ve düşünce gibi pek çok şart etkilemiş ve bu gibi sebeplerden dolayı insanlığın giysisi yüzyıllar içinde sürekli değişmiştir. Dinamizm ve değişim bir toplumun yaşadığının kanıtıdır. Türk toplumu da dinamizme açık olduğunu, tarih boyunca değiştirdiği giysileriyle ispatlamıştır.

Modern Türkiye'nin kurulmasında ve yeni kurulan topluma milli bir kimlik kazandırmada giysinin ve şapkanın önemi büyük olmuş, toplumu şekillendirmesi bakımından önemli görevler üstlenmiştir. Benim böyle bir konuyu seçmekte ki amacım, yeni kurulan bir ülkede, toplumda birliğin ve yeni bir kimliğin inşası sürecinde dış görünüşün ve özellikle şapkanın nasıl bir yere sahip olduğunu belirleyebilmektir.

Bu konu Cumhuriyet döneminde şapka devriminin yapılması ve şapka devrimine karşı tepkilerle sınırlıdır. Ancak şapkanın değiştirilmesi sürecinin, gerekliliğinin ve şapka devrimine karşı meydana gelen tepkilerin tahlillerinin daha iyi yapılabilmesi için konu Eski Türklerdeki başlık kullanımı ve çeşitlerine kadar indirilmiştir.

Bu çalışmayı yaparken o zamanki şartları göz önüne almaya çalıştım. Ancak bunu yaparken de mükemmel bir ürün ortaya çıkardığımızı iddia edemem. Birçok eksiklik ve kusurun bulunduğu bir gerçektir. Bu kusur ve eksikler umarım başka çalışmalarla kapatılacaktır.

İyi bir Yüksek Lisans Tezi olmasına gayret ettiğim böyle bir konuda beni araştırmaya yönelten ve fikirleriyle bana büyük destek veren Sayın Hocam Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ' e teşekkürü bir borç bilirim.

Çalışmalarım sırasında bana yakın ilgi gösteren Sayın Yard. Doç. Dr. Kemal YAKUT' a, Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi ve Mikrofilm servisi çalışanlarına, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi çalışanlarına, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Milli Kütüphane ve Emniyet Genel Müdürlüğü Kütüphanesi çalışanlarıyla, Polis Dergisi Yazı İşleri Müdürü Sayın İdris KARABÖRK'e ve Ahmet Z. ÖZDEMİR'e teşekkür ederim.

Ayrıca çalışmamda manevi desteğini eksik etmeyen aileme, çalışmalarımı tamamladığımı göremeyen ancak bana olan inancını daima içimde hissettiğim babama, eşime, arkadaşlarıma ve hocalarıma şükran borçlu olduğumu belirtmeden geçemem.

Kamuran CANDOĞAN ÖZDEMİR

İÇİNDEKİLER

ÖZ	ii
ABSTRACT	iii
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI	iv
ÖNSÖZ	v
ÖZGEÇMİŞ	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET ÖNCESİNDE TÜRKLERDE GİYİLEN BAŞLIKLAR VE GİYSİLER

1. TANZİMAT'IN İLANINDAN ÖNCE TÜRKLERDE GİYSİ VE BAŞLIK	5
1.1. Erkek Giysisi ve Başlığı	6
1.2. Kadın Giysisi ve Başlığı	10
2. TANZİMAT'IN İLANINDAN II. MEŞRUTİYET'E KADAR OSMANLI'DA GİYSİ VE BAŞLIK	15
2.1. Erkek Giysisi ve Başlığı	15
2.2. Kadın Giysisi ve Başlığı	17
3. II. MEŞRUTİYET'İN İLANINDAN CUMHURİYET'E KADAR GİYSİ VE BAŞLIK	20
3.1. Erkek Giysisi ve Başlığı	20
3.2. Kadın Giysisi ve Başlığı	24

İKİNCİ BÖLÜM

ŞAPKA DEVRİMİ

1. YENİ TÜRKİYE DEVLETİNİN KURULMASI VE YAPILANMASI	33
2. ŞAPKA DEVRİMİNİN NEDENLERİ	40
3. ŞAPKA DEVRİMİNİN BAŞLAMASI	42
3.1. Şapka Devrimi İçin Kastamonu'nun Seçilme Nedenleri	43
3.2. Atatürk'ün Kastamonu Gezisi	44
4. ŞAPKA İKTİSASI HAKKINDA KANUN ÇIKARILMASI	49
4.1. Devlet Memurlarının Giysileri Hakkında Kararname	49

4.2. Şapka Kanununun Çıkarılmasına Giden Yol	52
4.3. Şapka İktisası Hakkında Kanunun Mecliste Görüşülmesi	54
4.4. 671 Sayılı Şapka İktisası Hakkında Kanun ve Uygulanması	58
4.5. Şapka Nereden ve Nasıl Temin Edilecek?	62
5. KADIN GIYSİSİNDEKİ DEĞİŞİM	65
5.1. Toplumsal Değişimde Kadın	65
5.2. Kadının Şapka Giymesi	68
5.3. Cumhuriyet Döneminde Kadın Giysisi	69
5.4. Mustafa Kemal'in Kadın Giyimi Hakkındaki Görüşleri	76
5.5. Cumhuriyet Dönemi Baloları	79
5.6. Güzellik Yarışması	83
6. BAZI KİSVELERİN GİYİLEMEYECEĞİNE DAİR KANUN ÇIKARILMASI	85

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GIYSİ DEVRİMİNE KARŞI TEPKİLER VE ALINAN ÖNLEMLER

1. TEPKİLER	89
1.1. İskilipli Atıf Efendi; Frenk Mukallitliği ve Şapka Risalesi	90
1.2. Halkın Tepkisi	94
1.3. Din Görevlilerinin Tepkisi	101
1.4. Tepkilerin Eyleme Dönüşmesi	106
2. ÖNLEMLER	112
2.1. Askeri Önlemler	112
2.2. Yasal Önlemler	113

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ŞAPKA DEVRİMİNİN TÜRKİYE DIŞINDAKİ YANSIMALARI

1. TÜRK DEVRİMİNİN TÜRKİYE DIŞINDAKİ ETKİLERİ	127
2. BAZI ÜLKELERDE ŞAPKA DEVRİMİNİN UYGULANMASI	130
2.1. Kıbrıs	130
2.2. Bulgaristan	132
2.3. Arnavutluk	134
2.4. Romanya	134
2.5. Yunanistan	135
2.6. Mısır	136
2.7. İran	142
2.8. Suriye	146

2.9. Filistin	147
2.10. Irak	148
2.11. Afganistan	149
2.12. Hindistan	151
2.13. Pakistan	152
3. GİYSİ DEVRİMİNİN DIŞ BASINA YANSIMASI	153
SONUÇ	159
KAYNAKÇA	167

KISALTMALAR

A.A.M.D.:	Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi
a.g.e.:	Adı geçen eser
a.g.m.:	Adı geçen makale
ASD :	Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri
B.C.A.:	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BMM :	Büyük Millet Meclisi
B.T.T.D.:	Belgelerle Türk Tarihi Dergisi
CHF.:	Cumhuriyet Halk Fırkası
C.:	Cilt no
KKTC :	Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
MEB :	Milli Eğitim Bakanlığı
s.:	Sayfa
ss.:	Sayfa sayısı
SBF :	Siyasal Bilgiler Fakültesi
TBMM :	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCF :	Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TTK :	Türk Tarih Kurumu
YKY :	Yapı Kredi Yayınları
yy :	Yüzyıl
y.y	Yayın Yeri Yok

GİRİŞ

Giysinin tarihi insanlık tarihi kadar eskidir. Toplumlar, duygu ve düşüncelerini ilk çağlardan beri çeşitli giysi ve sembollerle ifade ederek; yaşama biçimlerini, sevinçlerini, hüznelerini, mutluluklarını değişik anlamlar içeren giysilerine yansıttılar.

Giysi, insanlar arası ilişkilerin şekillenmesinde de iletişim aracı olarak kullanıldı. Kültürlerin birbirini etkilemesi de yine giysiler aracılığıyla oldu. İnsanın iç dünyasını da yansıtan giysinin geçirdiği aşamalar toplumlar arası etkileşim ve göçlerle gelen yer değiştirmelerle şekillendi ve zenginleşti. Bu kültürler ne kadar karmaşık ve gelişmiş olduysa, geleneksel giyim tarzları da o derece estetik, hiyerarşik ve çeşitli oldu.

Türklerin İslamiyet'i kabulü, Anadolu'ya göçü ve yerleşik hayata geçişiyle birlikte giyim kuşamlarında da farklılıklar belirdi. Diğer Türk devletleri içinde 13. yy.ın sonlarından 20 yy.ın ilk çeyreğine kadar varlığını sürdüren Osmanlı Devleti, geçirdiği aşamalara göre değişik kültürlerle sürekli etkileşim içinde oldu. Siyasi ve kültürel açıdan hızlı bir gelişme göstererek yayılma ve topraklarını genişletme döneminde, idaresi altına aldığı ülkelerin kültürlerinin yanında, giyim tarzlarının yayılmasını da sağladı.

Ancak, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde, ülkede bozulan düzeni yeniden yapılandırmak için başlayan Çağdaşlaşma hareketleri yaşam biçimini de etkiledi. Günlük hayatı Batıya uydurma çabaları giyim kuşamda da kendisini gösterdi. II. Mahmut döneminde, setre pantolon, Frenk gömleği, boyun bağı giyilmeye başladı; erkekler saçlarını uzatıp, bıyıklarını kestiler. Konuşurken yabancı sözcükler kullanmak, kadın-erkek el sıkışmak, dans etmek, dekolte elbise giymek, şapka takmak saygınlık kazandıran davranışlar haline geldi.¹

Osmanlı Devletinin son dönemlerindeki Çağdaşlaşma çabalarıyla birlikte görülen toplumsal yapı değişmelerinden beslenip gelen uzun bir sürecin sonucu olarak kurulan yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde de, Çağdaşlaşma çalışmaları devam etti. Cumhuriyet Çağdaşlaşması, ulusçu bir yapı üzerine kuruldu. Türk kurtuluş hareketinin bağımsız Milli Türk devletinin kurulmasının ardından gelen en önemli amacı ise çağdaşlaşmaktı. Cumhuriyetin ilk yıllarında, Türk milletinin çağdaş uygarlık seviyesini yakalaması, hatta aşması çalışmaları, bir yaşam davası, bir var olma mücadelesi haline

¹ Cevdet Kudret, "Alafranga Dedikleri," **Tarih ve Toplum**, Cilt no 1, Sayı no 4: 27-31, (Nisan 1981), s.31.

gelmişti. Çağdaşlaşma genel olarak her bakımdan içinde bulunulan zamanın gereklerini benimseme, o gereklere uyma ve yerine getirme anlamındaydı. Atatürkçü çağdaşlaşma siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik yönleriyle bir bütünü ifade ediyordu. Türk çağdaşlaşması, sadece Türkiye için milli bir değer olarak kalmamış, özellikle bağımsızlık kazanmak isteyen ve gelişmekte olan ülkeler için de örnek oluşturmuştu.²

Atatürk'ün Milliyetçilik, Halkçılık ve Laiklik ilkeleri, Cumhuriyetin temel prensipleri olarak belirlendi. Milliyetçilik ise, rejimin temeli sayıldı. Türk Dil Kurumunun, Türk Tarih Kurumunun, Halkevlerinin açılması ile milli bir kültür yaratılıp, milli devlet haline gelmek amaçlanmıştı. Düşünce ve kurumlar Batılılaşırken, milli benliği kaybetmemek esastı. Bütün devrimlerin son gayesi, toplumun gelenekçi, usûl ve adetleri yerine, çağdaş ve akılcı fikirleri yerleştirerek Türk toplumunu günün ihtiyaçlarına göre yenileştirmektir.³

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren uygulamaya konulan devrimlerle Türkiye'nin çağdaş medeniyet seviyesine ulaştırılması hedeflenmişti. Bunun için eski ve işlevini yitirmiş kurumların bırakılması kadar, toplumun dış görünümünün de değiştirilmesi önemliydi. İmparatorluktan ulus devlete geçişin tamamlanmak üzere olduğu ilk yıllarda kılık ve kıyafette yapılacak değişikliklerle toplum, eski düzenin sembolü haline gelmiş bulunan kıyafetlerden kurtularak modern bir görünüme kavuşacaktı.⁴

Atatürk'ün Türkiye'yi ve Türk halkını uygar Batılılar kadar çağdaş duruma getirme isteği, toplum içinde her tabakadan insanın giydiği başlığın değişmesini gerektirdi. Çünkü son yüzyıllarda giyim, özellikle başa giyilen başlıklar, değişik sosyal sınıfların amblemi haline gelmesi ve başlıklar ile din arasında bir ilişki kurulması bakımından sakıncalı olmaya başladı.⁵

İnsanın iç dünyasıyla ilgisi bulunmayan giysinin, devrim konusu yapılması o günlerde tartışma konusu oldu. Şapka, daima yabancı kalınabileceği sanılan Batı dünyasının bir sembolü sayılmış ve din adamları tarafından en açık "kâfirlik" belirtisi

² Çetin Yetkin, **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi 1930-1945** (İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1983), s. 137-139.

³ Aynı, s. 136; Falih Rıfki Atay, **Çankaya** (İstanbul, 1969), s.432.

⁴ Mesut Çapa, "Giyim Kuşamda Medeni Kıyafetlerin Benimsenmesi ve Trabzon Örneği," **Toplumsal Tarih**, Cilt no 5, Sayı no 30: 22-28, (Haziran 1996), s.22.

⁵ Paul Genziton, **Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu**. Çeviren: Fethi Ülkü (Üçüncü basım, Ankara: Bilgi Yayınları, 1995), s. 94.

olarak görülmüştü. Onun için şapka giymek Türklere Batı uygarlık ailesine girmenin bir sembolü olarak algılanmıştı.

Toplumun aksayan yönlerini düzeltmeyi ve Doğulu sembollerden kurtulmayı amaçlayan giysi devrimiyle istenilen hedefe Cumhuriyetin ilk yıllarında adım adım yaklaşıldı. Yapılan yenilik hareketleri zor, baskı ve şiddetle değil, topluma mal etme, yerleştirme şeklinde kabul gördü. Şapka devrimiyle sadece toplumun giysisi değişmemiş yeni iş sahalarının da açılması sağlanmıştı. İzmir’de “Sepetçiler Okulu” açılarak hasır şapkaların temini bu okuldan sağlanmış, giyim okullarda sanat olarak öğretilerek modern giyim sanayinin temelini oluşturmuş ve moda, bir sektör haline gelmişti.

Bu Yüksek Lisans Tezinin konusunu “Cumhuriyet Döneminde Yapılan Şapka Devrimi ve Tepkiler” oluşturmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde; Türklerin tarih boyunca Cumhuriyetin ilanına kadar olan dönemde kullandıkları giysi ve başlığın evrimi kadın ve erkek giyiminde çeşitlilik ve değişiklik incelenmiştir. Türk devletinin inşası ve yeniden yapılandırılması sürecinde şapka devriminin yeri ve rolünün sorgulandığı bölüm ikinci bölüm olup “kavramsal çerçeve” niteliğindedir. Bu bölümde konu genel hatlarıyla ele alınmış ve devrimin ortaya çıkması ile toplum hayatında yarattığı değişim anlatılmıştır. Üçüncü bölüm ise “bulgular ve yorumlar” kısmı olup şapka devrimine ve genel olarak yapılan değişimlere karşı ülkede meydana gelen tepkiler incelenmiştir. Tezin dördüncü bölümünü, şapka devriminin yurt dışındaki etkileri oluşturmuştur. Türkiye’de ki şapka devrimini aynen alıp uygulayan ülkeler olduğu gibi tepki gösterip karşı çıkanlar da olmuştur. Türkiye’de ki yapılan yenilikleri izleyerek kendi devletlerini kurmaya çalışan ülkelere tesadüf edilmiştir. Bu anlamda, bu bölüm de “bulgular ve yorum” kısmı olarak adlandırılabilir. Tez, en sonda “Sonuç” olmak üzere beş ana bölümden oluşmuştur.

Bir ülkenin yeniden yapılandırılmasında toplumsal yeniliklerin yeri ve öneminin ne olduğu ve bu dönüşümlerde karşılaşılabilecek sorunların neler olabileceğini belirlemek için hazırlanan bu tezde, arşiv kaynakları, dönemin gazete ve romanları, ilgili yayın ve araştırmaları taranarak, çıkan bilgiler bilimsel yöntemle uygun yorumlanmıştır. Araştırmanın sonucunda, insanların alışkanlıklarını değiştirmenin zor olduğu, ancak toplumsal değişimleri yapmak üzere ortaya çıkan, “Lider” vasfındaki kişinin toplumu arkasından götürmek için, kararlılık ve tutarlılık gibi kişisel özelliklere sahip olması

gerektiği anlaşılmıştır. Atılacak her geri adım başarısızlık ve kargaşayı da beraberinde getirecektir. Yeni kurulan bir ülkede kafalarında yenilenmesi işine kafanın dışından başlayan Atatürk, şapkayı bir sembol olarak seğmiştir. Saltanatın kaldırılması, TBMM'nin açılması, Cumhuriyet'in ilanı, Halifeliğin kaldırılması gibi ülkeyi yeniden yapılandırmak için siyasal alanda yapılan yeniklerden sonra halka yönelik olarak sosyal alanda yapılan yeniliklerden biri de şapka değişimidir. şapka değiştirmeyi kolaylıkla kabul edecek, bunu içine sindirecek zihniyetler böylece bundan sonraki adımları çok daha kolay atacaklardır. Bu değişimin gerçekleşmesi için geri adım atmak, tereddüt etmek bu ana kadar yapılan, Kurtuluş Savaşı da dahil, tüm çabaların boşa gitmesi anlamına gelmektedir. Türkiye'yi izleyen ülkelerde yapılan yeniliklerin tutmamasının da en önemli nedeni bu geri adımlar olduğu sonucuna varılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET ÖNCESİNDE TÜRKLERDE GİYİLEN BAŞLIKLAR VE GİYSİLER

Türkler, çağlar boyunca ilişki kurdukları ülkelerin iklim, meslek, sınıf, dil ve dinlerine göre çeşitli giysi ve başlık kullandıkları için giyim kuşamında bir birliktelik yoktu. Özellikle de İslamiyet'i kabul ettikten sonra, dinin etkisi giysilerine de yansdı. Derinin yerini dokuma aldı, yerleşik hayata geçişle birlikte kent ve kırsal kesim giyimleri birbirinden ayrıldı. Giysi bölgelere göre değişiklik gösterir hale gelirken, insanlar ait oldukları din ve mezheplere göre belli tipte ayakkabı ve başlık kullandılar.⁶

Eski Türklerde giyilen kalpak, Selçuklu ve Osmanlı Türklerinde yerini çeşitli renklerdeki serpuşlara (başlıklara) bıraktı. En çok kullanılan başlıklar; börk, kallavi, kafes, kalafat, selimi, düz baş, horasanî, serden geçti, keçe, üsküf, külah, takke, sarık ve festi. Başlıkta bir birlik olmamakla birlikte, toplum hayatında öyle önemli bir yer edinmişti ki, mezar taşlarına bile ölen kişinin kimliğini belli edecek biçimde başlıklar yapılmıştı. Bundan dolayı bugün tarihi mezarlıklar, başlıklar bakımından bir açık hava müzesi görünümündedir.⁷

Türklerde kadın ve erkeğin giyim-kuşamında en çok farklılık başlıklar ve ayaklarda görüldü. İslamiyet'in de kabulüyle kadın giyimine örtünme (tesettür) olgusu eklendi. Ancak, kadının giyiminin nasıl olması gerektiği genelde bir karar ve davranıştan çok, soruna dönüştürüldü. Kadın giyimi kırsal kesimde ve kentte çeşitlilik gösterdi.

Aşağıda, Türklerin en eski tarihinden başlayarak, Cumhuriyetin ilanına kadar olan dönemde kullandıkları giysi ve başlığın evrimi, kadın ve erkek giyiminde çeşitlilik ve değişiklik bakımından ayrı ayrı incelenecektir.

1. TANZİMAT'IN İLANINDAN ÖNCE TÜRKLERDE GİYSİ VE BAŞLIK

1.1. Erkek Giysisi ve Başlığı

Türkler Orta Asya'da iken baştan ayağa kadar bütün giysilerini kendi geleneklerine ve kendi zevklerine göre geliştirdiler. Geleneklerine bağlı kaldıkları için,

⁶ Genziton, a.g.e., s. 83; Afet İnan, **A History of Turkish Revolution and Turkish Republic [Türkiye Cumhuriyetinin ve Türk Devriminin Tarihi]**. Çeviren: Ahmet E. Uysal (Ankara: 1981), s. 177.

⁷ İzzet Kumbaracılar, **Serpuşlar** (İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, Tarihsiz), s. 34.

bugün bile Orta Asya Türk Devletlerinin çoğunda çeşitli börk, kalpak, tepelik, hotoz, takke, üstlük, içlik, çizme, dizlik, pabuç gibi giysiler hâlâ kullanılmaktadır.

Türklerin İslâmiyet'i kabulüyle birlikte erkek giysilerinde değişiklikler oldu. Selçuklular döneminde İslâmiyet'ten önceki giysiler giymeye devam etmekle birlikte, bunlar Arapça ve Farsça adlarla anıldı. Geleneksel olan cepken ve gömleğin yanında, Arapların entari ve hırkası da giymeye başladı. Ayağa giyilen çizme ve kunduraların biçimleri değişti, Orta Asya Türklerinin simgesi olan kalpak unutulmuş, başa giyilen börkün yanında, sarık Müslüman erkeğin simgesi haline geldi.⁸ Sarmak eyleminden türetilen, Müslüman Doğuda börk, külah, takke ve fes gibi başa giyilen şeyler üzerine sarılan kumaş ya da tülbent anlamında kullanılan sarık, eski çağlarda Asur, Babil ve Mısır'da da kullanılmaktaydı. Hindistan Sih'lerinde de görülen bu tip başlık, Müslüman olmayan topluluklarda da yaygınlaştı. İslam dünyasına giren erkekler tarafından da benimsenince 4 ayrı yönden simge niteliği kazandı. Araplar için kutsal, Müslümanlar için dinsel, asker ve sivil görevliler için mesleksel, İslâm ülkelerindeki Müslüman olmayan topluluklar için ayırt edici bir simge haline geldi.⁹

Türklerin eskiden beri başlarına giydiği dikişsiz ve yaygın bir giyim eşyası olan börk, Anadolu'ya yerleştikten sonra da terk edilmeyip, tarikat üyelerinin ve düzenli ordunun kullandığı başlık haline geldi.¹⁰ İlimiye sınıfı ve devlet görevlileri kavuğu üzerine sarık sararak kullandılar. Selçuklulardan itibaren ise sarık bir erkek başlığı olarak yaygınlaşırken, sultanların ve padişahların kavukları ile sarıklarında da büyük değişiklikler meydana geldi.¹¹

Osmanlı Devleti'nde Osman Bey'den, II. Mahmut'a kadar geçen zamanda Padişahlar değişik şekillerde başlıklar kullandılar. Osman Bey döneminde, devlet ileri gelenleri tarafından da giyilen Horasan Türklerinin sardığı sarık şekli olan "Horasani Sarık" kullanımı Fatih Sultan Mehmet'e kadar devam etti.¹² Devlet görevlileri divana da bu kavukla katılırken, seferde sivillerin ki gibi börk giydiler.¹³ Dönemin sivil gençleri,

⁸Şerafettin Turan, **Türk Kültür Tarihi** (Üçüncü basım, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 2000), s. 241.

⁹ Müslüman olmayan toplumlarda sarık ancak ayırt edici renk ve simgelerle kullanıldı. **Aynı**, s. 241; Nurettin Sevin **On Üç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış** (İstanbul: 1973), s. 26; Orhan Koloğlu, **İslamda Başlık** (Ankara: TTK Basımevi, 1978), s. 4-5.

¹⁰Osmanlı Devleti'nde, Müslümanlardan oluşan azap askerleri kırmızı börk, yeniçeriler beyaz börk giydiler. Turan, **a.g.e.**, s. 242.

¹¹ **Aynı**, s. 242.

¹² Koloğlu, 1978, **a.g.e.**, s. 9-10; Sevin, **a.g.e.**, s.45.

¹³ **Aynı**, s.47.

modern şapkaları andıran bir başlık kullandı.¹⁴ Askerin ise üniforma cinsinden belli bir giysisinin olmayışı sonucunda, 1335'ten sonra Yeniçeri Ordusu ile üniforma uygulaması başladı. 14. yy.da devleti idare eden beylerin giydikleri “Horasani sarık”ta değişiklik yapılarak sert keçeden yapılmış kavukların üstüne sarılarak giyildi. Osmanlıların ilk zamanlarında sarık sarmak törenler dışında pek görülen bir uygulama değildi.¹⁵ Osmanlılarda ilmiye sınıfı olan kazaskerler, kadılar, müderrisler ise törenlerde “Örfi Kavuk” giyiyorlardı.¹⁶ 15. yy.da Fatih, dilimli bir külâh giyerken; Vezirler ise törenlerde burma sarıklarını dilimli bir kavuk üstüne sararak kullanıyorlardı.¹⁷ Yavuz döneminde giyilen, “Selimi” adı verilen kavuk 17. yy.a kadar kullanıldı.¹⁸

Kanuni Sultan Süleyman zamanında sarık taşıma şartlarına belli bir düzen getirilerek, rütbesi olamayan kimselerin resmi olmayan giysilerle kısa burunlu kavuk; sarayda hizmet eden görevlilerin ise, çeşitli başlıklar giymeleri kurala bağlandı. Beyaz sarık Türklere; kırmızı, sarı ve siyah renkler Müslüman olmayanlara ayrıldı. Kanuni'nin bu dönemde giydiği başlık ise, dilim dilim dikişli, kırmızı uzun külâhlı bir sarıktı¹⁹.

En eski Türk başlığı olan kalpak, 17. yy.da, Enderun Mektebi öğrencilerinde görüldü. Bu öğrenciler, Padişahın karşısında fasıllar yapılacağı zaman, “Yusufi kavuk” ve sırmalı elbise giydiler.²⁰ Avrupa giysilerinin kabul edildiği 1827 yılına kadar törenlerde vezirler ve yüksek kademedeki devlet memurları “mücevvez” denilen bir başlık kullandılar. 18. yy.a gelindiği zaman ise erkekler, şehirliler, askerler, tacirler hatta köylüler bile kürkten elbise giydiler. Sivil halk senenin mevsimlerine göre dış elbiselerini değiştirip, Padişahla beraber belli günlerde, bahar, yaz, sonbahar ve kış kıyafetlerini giydiler.²¹ 18.yy.da İlmiye sınıfı “Örfi Kavuşu” giyerken, devlet ileri gelenleri ise “kallavi kavuk” giydiler. Osmanlı Devlet adamları 18. yy. sonlarına doğru geleneksel giysi değişikliğinde bulundular. İlk adımı da 1790'larda Nizam-ı Cedid'le

¹⁴ Aynı, s.50.

¹⁵ I. Murat zamanında “Mevlevi Külâhı” sarıksız olarak daima giyilen başlıklardandı. Aynı, s.56.

¹⁶ Aynı, s.62.

¹⁷ Aynı, s.69.

¹⁸ Aynı, s.76.

¹⁹ Aynı, s.77; Koloğlu, 1978, a.g.e., s.7.

²⁰ Bu bilgileri Evliya Çelebiden öğrendiğini nakleder. Sevin, a.g.e., s. 93.

²¹ Padişah selamlığa çıkarken mevsim kıyafetini değiştireceği bir memur vasıtasıyla ilan edilir, saray halkı ve bütün devlet erkânı ona göre hangi renkte kürk giyecekse onu giyerdi. Aynı, s. 107.

atıldı. Ordunun kıyafetinde düzenlemeler yapılırken, III. Selim'in tahttan indirilmesi ve Nizam-ı Cedid uygulamalarının kaldırılmasıyla giysideki modernleşme de durduruldu.²²

III. Selim'in yenilik uygulamalarını devam ettirmeye çalışan II. Mahmut, 1826'da yeniliklerin önünde engel oluşturan Yeniçeri ocağını kaldırdıktan sonra yerine kurduğu Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusunun başına "Şobara"yı yerleştirdi. 1827 yılı ortalarında, şobaranın güneş ve yağmurdan kolayca bozulması dikkate alınarak yeni bir başlık düşünüldü. Halkın "karnaval" görünümündeki giysi ve başlık geleneğine son vermek için Avrupa'dan çeşitli giysi ve başlık örnekleri de getirildi.²³ Serasker Koca Hüseyin Paşa'nın, Tunus'tan dönüşünde "kara püsküllü kırmızı fes'i" getirip, II. Mahmut'a tanıtmasıyla başlık arayışı yeni bir evreye girdi. 1828'de, Sadrazam Selim Mehmet Paşa'nın başkanlığında, paşalar, yeni ve eski Şeyhülislam, dört vaiz-hoca ve devletin ileri gelenlerinin toplanarak;²⁴

"kenarlı başlıklarla namaz kılınmayacağını, İslam giyiminden olan fesin Mısır ve Magrip'te erlere giydirildiğini, Mekke emirinin buyruğundaki erlerin fesli olduğunu, şobaranın renk, şekil ve kalite bakımından dayanıksızlığı yüzünden hazineye zarar verdiğini, fesin daha dayanıklı olduğunu, Tunus ve Cezayir'den ustaların getirilip İstanbul'da yaptırılması halinde daha ucuza mal edilebileceğini"

öne sürmeleri üzerine, Tunus'ta kalyoncu erlerinin giydiği fes, bununla birlikte setre ve pantolon asker giysisi olarak belirlendi.

Adını Fas'ın Fez kentinden alan, kırmızı çuhadan yapılmış saksı şeklinde ve arka tarafı siyah püsküllü olan bu başlığın kullanılması emriyle birlikte, Tunus Beylerbeyliği'nden elli bin adet fes sipariş edildi. Fes imali başlı başına bir konu olduğu için Fes Nazırlığı kurulup, başına İzmirli Kâtip-zade Mustafa Efendi getirildi. 1830 yılında da Tunus'tan getirilen fesçi ustaların vasıtasıyla Eyüp'ün Defterdar semtinde Feshane denilen yapımevi kurularak yerli fes yapımına başlandı.²⁵ Giyim alanı

²² III. Selim doğrudan doğruya Avrupa ordularının setre ve pantolonunu almaktansa en eski yeniçeri giysilerinden 18. yy. sonu Avrupa giysilerine en yakınlarını almayı tercih etmişti. Bu giysiye göre başlarına; bostancıların börtü gibi yatırmalı, kırmızı börtü; sırtlarına öne sık, sarı düğmeli gömleğimsi kısa bir ceket; bacaklarına sıkma denilen yukarıdan dizlere kadar bol, baldır tarafları içten kopçalanır bir potur giydiler. Bellerine hamaili ve sarı tokalı beyaz bir kemer, kemerin sol tarafındaki çengele de, bir nefer kılıç takarlardı. Ayaklarına kırmızı yemeni giyerlerdi. Aynı, s.113; Genziton a.g.e., s.87; Koloğlu, 1978, a.g.e., s.12-25; Orhan Koloğlu, **Bir Çağdaşlaşma Örneği Olarak Cumhuriyetin İlk On Beş Yılı 1923-1938** (İstanbul: Boyut Kitapları, 1999), s. 303.

²³ Yeniçeri ocağından hiçbir eser kalmaması için mezar taşlarındaki külahlar bile kırıldı. Genziton, a.g.e., s. 85; Koloğlu, 1978, a.g.e., s. 31.

²⁴ Aynı, s.31-37; Toktamış Ateş, **Türk Devrim Tarihi** (İstanbul: Der Yayınları, 1982), s.317.

²⁵ Koloğlu, 1978, a.g.e., s.40; Genziton, a.g.e., s.92; Turan, a.g.e., s.247.

genişleyince istekleri karşılayabilmek için kurulan fes fabrikasının bulunduğu Haliç de zamanla “Feshane” olarak anılır oldu.

Sadrazam başkanlığındaki komisyonun önce yalnız ordu için kararlaştırdığı giyim reformu, 3 Mart 1829’da hazırlanan Elbise Tüzüğü’nün (Kıyafet Nizamnamesi) yürürlüğe konmasıyla sivil memurlara da yayıldı. Böylece fes, kısa zamanda pek çok Osmanlının benimsediği başlık haline geldi. Cübbe ve sarık ise yalnız Ulema’ya bırakılırken, fes bütün asker ve siviller için zorunlu kılındı. Başlığın biçimi, rengi ve boyutları da ayarlandı.²⁶ Böylelikle II. Mahmut’un memur ve askerlerin giyinmesini zorunlu kıldığı fes, Osmanlıların hayatına girmiş oldu.²⁷

Osmanlı Devleti’nde Müslüman olan halk başına dilediğini koymakta serbest bırakıldı. Daha çok memurların fesi benimsemesi bu başlığın, halk ile memur ve asker arasında bir ayırım işareti sayılmasına yol açtı. Hıristiyan uyruklar arasında ise fese doğru bir istek görülmeye başladı. Fes, Osmanlı Devleti içinde yaşayan Hıristiyan ve Yahudilerce de sadakat ve dürüstlük anlamı taşıyordu. Gayri Müslim halklar bu başlığı taşıyarak, Müslümanlardan ayırt olunmaz duruma geldiler.²⁸ İlmiye sınıfı ise sarık giymeye devam etti. Köylüler ise feslerinin etrafına bir yazma sararak başlıklarını sarığa benzettiler. Başın kapalı olması bir saygı belirtisi olarak görülürken, başı açık gezmenin günah olduğunun düşünülmesiyle, herkes sabah başlığını giydi ve yatıncaya kadar da çıkarmadı.²⁹

Giysilerde modernleşmekle birlikte, başlıkta Mısır valisi Mehmet Ali Paşa’nın askerlerine giydirdiği fesi kabul ettirmek zor oldu.³⁰ Halk fesi, Venedik, Adriyatik Sahili, Balkanlar ve Mora halkının, kısmen de Hıristiyan halkın başlığı olarak bildiği için, “Gâvur başlığıdır” diyerek, giymek istemedi. Bu durum, o zaman, Tanzimatçılara “gâvur” denmesine neden oldu. Şeyhülislam başta olmak üzere bütün ulema da fesin giyilmesinin caiz olmadığını söylediler. Ancak II. Mahmut fesin bir yenilik olmadığını,

²⁶ Aynı, s.245; Ateş, a.g.e., s.317; İnan, 1981, a.g.e., s.117; Koloğlu, 1978, a.g.e., s.40–41; Anadolu erkeği fesi hiçbir zaman benimseyip giymedi. Fes daha ziyade büyük kent ve kasaba erkekleri arasında hızla yaygınlaştı. Fes şapka ve kavuk arasında bir geçiş, bir uzlaşma aracıydı. Genziton, a.g.e., s.84.

²⁷ Fes denilen başlık kırmızı renkte kese bir külahtı. Bunu külahtan kurtarmak için dükkânlarda kızgın madeni kalıplara çekerlerdi. Fes o zaman silindir şeklini alırdı. Bu biçimi muhafaza için fesi sık sık kalıba vurmak gerekirdi. Fesin tepesine püskül denilen bir deste siyah iplik takılırdı. Aynı, s. 90.

²⁸ Aynı, s.92; Koloğlu,1978, a.g.e., s.41–42.

²⁹ Koloğlu, 1999, a.g.e., s.303; Genziton, a.g.e., s.91.

³⁰ Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa, Bonapart’ın askeri ordularında gördüklerinden esinlenerek bu başlığı kullanıyordu. Aynı, s. 90.

sadece Adalarda oturan Rumların değil, hatta oradaki Müslümanların da fese benzer başlıklar kullandığını savundu.³¹

Fakat o devrin tutucu Müslümanları için kavuk peygamberin baş giysisinin simgesi olduğu için ayrı bir değer taşımaktaydı. Bu nedenle ulema, halkı direnmeye teşvik ettiler. Arnavutluk, Makedonya, Bosna, Bağdat hatta İstanbul'da ayaklanmalar olur.³² Fes artık reformun simgesiydi. Baş korumaktan başka hiçbir özelliği olmadığı gibi dini bir niteliği de olmayan fes, İslam'ın, muhafazakârların ve yenilik karşıtlarının sembolü haline geldi.³³ Osmanlı yaşamında kabul görmesi zaman alan fes, Osmanlı'da din, mezhep, kültür ve sosyal sınıfların simgesi olarak görülme³⁴, bir saygınlık aracı olarak kullanılmaya ve benimsenmeye başladı. Fesin boyutları zamanla değişirken kırmızı rengi hiç değişmedi.³⁵

1.2. Kadın Giysisi ve Başlığı

İslamiyet öncesi dönemde kadınlar genellikle deriden yapılmış giysiler kullanıyorlardı. İlk Türk boyları genelde ata binen savaşçı milletler oldukları için giyimleri tarlada çalışan ve kentte oturanlardan farklılık göstermekteydi. At'a entari ile binilemeyeceği için kalın pantolon, çizme giyerler, bellerine ipek kemer yerine yiyecek ve silahlarını asabilecekleri deri kemer takar, açık havada yaşadıklarından kalın palto ve kürk, başlarında da soğuğa ve rüzgâra karşı kulaklık ve enselikli şapkalar giyerlerdi. Dış giyimde kadın ve erkek arasında pek farklılık görülmezdi. "Koca erken kalkarsa karısının, kadın erken kalkarsa kocasının elbisesini giyebilirdi."³⁶ İslamiyet öncesi Türk

³¹ Aynı, s.89; Turan, a.g.e. s.246; Koloğlu, 1978, a.g.e., s.32-35; Müslümanlar, Hıristiyan'ın iyisine "makul kefer", kötüsüne "gâvur", beterine "şapkalı gâvur" derlerdi. Atay, a.g.e., s.430.

³² Aradan çok zaman geçmeden ulema fesin din ve iman alameti olup olmadığını tartışmaya başlamışlardı. Doğan Avcıoğlu, **Milli Kurtuluş Tarihi 1828'den-1995'e** (İkinci baskı, İstanbul; Tekin Yayınevi, 1976), s.1351; Ateş, a.g.e. s.317; Koloğlu,1999, a.g.e., s.303; Gentizon, a.g.e. s.88; İnan, 1981, a.g.e., s.177.

³³ Aynı, s. 177; Koloğlu, 1999, a.g.e., s.304; Gentizon, a.g.e., s. 88.

³⁴ Avcıoğlu, a.g.e. s.1351; Cihan Aktaş, **Tanzimattan Günümüze Kılık, Kıyafet ve İktidar** (İkinci baskı, İstanbul: Nehir Yayınları, 1991), s.247.

³⁵ Gentizon, a.g.e. s.92; Turan, a.g.e. s.247.

³⁶ Aynı, s.252; Kadın ve erkek ayrımı yapmadan üst giyim olarak kaftan, çapan (çapan ve çapkıt), çekmen (çoban abası), dış donluk ve içlik, bunlardaki yaka, kol, yen ve cepken, etek ve kuşaklar, şalvar ve pantolon, çizme ve ayakkabılar, başlıklar, bu arada kadınların başörtüleri olan bürümcek, yaşmak, hotoz, küpe ve halkalar... Müjgan Cunbur, "Atatürk'ün Kadın Giyimleri Üzerine Düşünceleri," **Uluslararası Atatürk Konferansı 9-13 Kasım 1991**, Cilt no I, Sayı no 20: 1-6, (Ön Baskı, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1981), s.2.

toplumlarında kadın erkek bir arada yaşamaktaydı ve kadının örtünmesi ile ilgili bir durum da söz konusu değildi.³⁷

Türklerin İslamiyet’i kabulüyle birlikte örtünmeyle tanışan kadın giyimindeki bütün değerlendirmeler Nur suresi 30 ve 31. ayetleri ile Azhab suresi 59. ayetine göre yapıldı. Diyanet işleri Başkanlığınca onaylanmış güvenilir çevirilere göre Nur suresi 31. ayetinde şöyle demektedir;

“Ey Muhammed; Mümin kadınlara da söyle gözlerini bakılması yasak olandan çevirsinler, iffetlerini korusunlar. Süslerini, kendiliğinden görünen kısmı müstesna, açmasınlar. Başörtülerini yakalarının üzerine salsınlar. Süslerini kocaları veya babaları veya kayınpederi veya oğulları veya kız kardeşlerinin oğulları veya Müslüman kadınları ya da kadınların mahrem yerlerini henüz anlamayan çocuklardan başkasına göstermesinler. Gizledikleri süslerin bilinmesi için ayaklarını yere vurmasınlar...”

Ahzap suresinin 59. ayetine göre ise; “Ey peygamber! Eşlerine, kızlarına ve müminlerin kadınlarına, dışarı çıkarken üzerlerine örtü almalarını söyle, bu onların hür ve namuslu bilinmelerini daha iyi sağlar...” denilmektedir.

Örtünmenin gerekli olduğu şeklindeki yorumların da etkisiyle Selçuklular döneminden başlayarak kentlerde yaşayan kadınların sokak giysilerinde yavaş yavaş bir değişim meydana geldi. Kırsal kesimde kadın ve erkeğin bir arada yaşaması, çalışması gibi ekonomik sebeplerle kadın dışarı çıkarken, başını örtmesi yeterli görüldü. Ancak kadınların yüzlerini kapatması ve tesettüre uygun giyinmeye başlaması, kentleşme kültürüyle birlikte ortaya çıktı. Kadın giysisi cepken, entari, hırka, kaftan biçiminde devam ederken kent sokaklarında bunların üstüne çarşaf-peçe, ferace ve yaşmak eklendi.³⁸ Anadolu Selçuklu Devleti zamanında yapılmış olan Kubad-âbâd Sarayı’nın duvarındaki çinilerde, kadınların üsküf adı verilen ve uçları arkaya sarkan külah biçiminde keçeden veya kalın kumaştan yapılmış başlıklar giydikleri, ancak yüzlerinin açık olduğu görülmektedir.³⁹

Eski Türk kadınlarının giyimi iğneden ipliğe bütün özellikleriyle bir sanat ve zevk eseridir. Kumaşları, kesimleri, işlemeleri, kemer, düğme, toka gibi aksesuarı, baş süslemeleri, çorap ve pabuçları, takı ve mücevherleriyle bir bütün olarak ele alındığı

³⁷ Murat Aksoy, **Başörtüsü-Türban, Batılılaşma-Modernleşme, Laiklik ve Örtünme** (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005), s.41.

³⁸ Turan, **a.g.e.**, s.253; Şalvarla giyinenler, şalvarsız giyinenler, şalvar ve içlikler, etek ve ceketler olmak üzere çeşitli parçalardan oluşmuştu. Şalvarla giyilenler “üç etek – üç peşli” ya da “iki etek – iki peşli” diye anılan elbiseler kadın giyiminin en eski örneklerindedir. Muhaddere Taşçıoğlu, **Kadının Sosyal Durumu ve Kadın Kıyafetleri** (Ankara, 1958), s.2.

³⁹ Aksoy, **a.g.e.**, s.42.

zaman kadın kıyafetleri uyum, canlılık, değişkenlik ve zariflikle dolu özellikler taşıyor. Taşıdıkları özelliklere göre, saray giyimi, saray dışı giyimi, şehir kadınlarının giyimi, Anadolu kadınlarının giyimi gibi ayrımlar yapıldığı gibi; kadınların saray içindeki yerlerine; Anadolu’da genç kız, gelin, evli kadın, dul kadın, yaşlı kadın, kaynana giyimlerinin de kendine özgü özellikleri vardı. Ayrıca Anadolu’da bölgeler ve yerel özellikler, o bölgede geçerli boyalar, dokumalar, işlemler ve kesimlerle de kadın giyiminde farklılıklar yarattı.⁴⁰ Türk kadınlarının en eski giyimi şalvar ve gömleken, daha sonraları şalvarsız tek elbise biçimine dönüştü. Büyük kentler de uzun etek ve ceketler giyilirken, hangi sınıfa mensup olursa olsun kadın gerek misafir kabulünde, gerek ziyaretlerinde şalvar ve gömlek üzerine üç etekli sırmalı bir elbise giydi.⁴¹

Zengin ve fakir kadınlar arasında kumaşın kalitesi dışında model ve giyim çeşidi değişikliği söz konusu olmadığı gibi, Müslüman kadınlarla Gayri Müslim kadınların giyimi arasında da fazla bir fark yoktu. Ancak sokakta Müslüman ve Gayri Müslim kadınların ayırt edilebilmesi için ferace ve ayakkabıların statülerini belirleyici renkte olması ön görüldü. Müslüman kadınlar sokakta sarı “çedik” pabuç, Gayri Müslimler ise siyah ve koyu renklerde pabuç giymek zorunda bırakıldılar. Kadın sokak giysisinin en eskisi olan feracenin renklerinde de ayırım yapılarak, Müslümanların kırmızı, mavi, yeşil; Gayri Müslimlerin ise daha açık renkte ferace giymeleri istendi.⁴² Saray, Müslüman kadınların giyimlerinin Gayri Müslim kadınların giyimlerine benzememesi konusunda hassas davranarak, kadınların giydikleri feracenin, çarşafın kumaşı, rengi ve hatta biçimi üzerinde durarak nasıl olması gerektiği hakkında devamlı emirler çıkardılar.⁴³ İstanbul’da yabancı hanımlar yüzünü peçe ile örterken, İstanbullu kadınlar da ayak bileklerine kadar inen entari giydiler. Başlık olarak da hotoz kullandılar.⁴⁴

1436’da Osmanlı topraklarında yaşamış olan Salomon Schoeigger, Türkiye hakkında yazdığı kitapta kentli ve köylü kadınların giyimlerini şu şekilde anlatmıştı:⁴⁵

⁴⁰ Nezihe Araz, “Eski Türk Kadın Kıyafetleri,” **Sanat Dünyamız**, Yıl 7, Sayı no 19: 10-14, (Mayıs 1980), s.13.

⁴¹ Melek Sevüktekin Apak, Filiz Onat Gündüz ve Fatma Öztürkeray, **Osmanlı Dönemi Kadın Giyimleri** (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1997), s.97; Taşcıoğlu, **a.g.e.**, s.15.

⁴² Feracenin üstüne iki tülbent parçasından oluşan mahreme ya da yaşmak göz çevresini açıkta bırakarak ağız ve burnu kapatacak şekilde sarılmıştı. Apak ve diğerleri, **a.g.e.**, s.100–101; Sevin, **a.g.e.**, s.58.

⁴³ Rukiye Bulut, “İstanbul Kadınlarının Kıyafetleri ve II. Abdülhamit’in Çarşafı Yasaklaması,” **B.T.T.D.**, Sayı no 8: 34-36, (Mayıs 1968), s.34; Cumhur, **a.g.m.**, s.3.

⁴⁴ Örneğin bu dönemde sarayda velide sultanlar harem içindeyken başlarına Hotoz giymiş ve başörtüsü örtmüşleridir. Harem dışına çıkıldığında ise yaşmak ve ferace kullanmışlardır. Apak ve diğerleri, **a.g.e.**, s.59; Sevin, **a.g.e.**, s.54; Aktaş, **a.g.e.**, s.55.

⁴⁵ **Aynı**, s.53; Apak ve diğerleri, **a.g.e.**, s.105.

“Bir kadını başı açık giysiler ve başörtüsüz bir halde erkeklerin görmesini hiç iyi karşılamıyorlar. Kadınlar başlarında perdeli başlık taşıyorlar ve sokağa çıkmak istedikleri zaman örtülerini yüzlerine indiriyorlar, bunu sadece şehirdeki kadınlar değil, köydeki kadınlar da yapıyor. Yüksek mevki sahibi bir adamın karısı sokağa çıkarken yüzünü ince bir ipek örtüyle örtüyor.”

İstanbul’un fethi ve yerleşik döneme geçmesiyle birlikte kadınların sokak giyimlerine getirilen kurallarla, Osmanlı Devleti sınırları içindeki farklı yörelere mensup kadınların giyim-kuşam ve yaşam tarzıyla başkentli kadının giyim kuşam ve yaşam tarzları arasında çeşitli farklılıklar baş gösterdi.⁴⁶ Osmanlı Devleti’nde İstanbul’un alınmasına kadar kurumsal olarak yerleşmeyen örtünme, bu tarihten sonra inançtan çok toplumsal bir tedbir gereği olarak görülmeye başladı. Ev dışına çıkan kadın yüzünü peçeyle kapattı. Peçe, özellikle kentlerde, tanınmış ailelere mensup hanımlar arasında yaygın olarak kullanılırken, köylü kadınlardan da zaman zaman peçe kullananlar oldu.⁴⁷

16. yy.da Avrupa ile kurulan ilişkiler sonucunda pazarda artan çeşitlilik hanımların dışarıdaki giyimlerine yansdı. Böylece giyim-kuşam konusunda hanımlar arasında başlayan yarışmanın padişahın gözüne çarpacak boyutla varması üzerine; kadınların giyecekleri feracelerin, yaşmak ve pabuçların şekil ve renklerini tespit eden, sokağa rasgele çıkılmasını önleyen fermanlar yayınlandı. Bu kontrol ve sınırlama yalnızca Müslüman kadına özgüydü. Gayri Müslim kadınlar kendi örf ve adetlerine göre giyinmeyi sürdürdüler.⁴⁸ Köylü kadın yaşam pratiğine uygun olan giysileri giyerken, kentli kadın ise giyiminde zarafete, moda, tüm yasaklamalara rağmen devam etti. 16. yy.da İstanbul’da kadın giysisine zarafet egemen oldu.⁴⁹

Yüzün yarısını kaplayan yaşmağa ise 17. yy.da rastlandı. Bu yüzyılda, kadınlar sokağa çıkarken yaşmak ve feraceyi birlikte kullandılar. Kadınların iç elbiseleri ise basit ve göğnek şeklindeydi. Baş giyimlerinde ise Türk kadınları fes, takke, hotoz, tas, tepelik arakçin gibi çeşitli başlıklar kullanırken,⁵⁰ evde başlarına yemeni, kırmızı kumaştan yüksek hotoz giydiler.⁵¹ 17. yy.da saray içinde oturan her görevlinin de kıyafeti farklıydı. Çeşitli renklerde şalvar ve yemeni giydiler, başa çeşitli şekillerde hotoz taktılar ancak dışarı çıkarken çarşafa bürünerek peçe kullandılar. Evlerinden veya

⁴⁶ Aynı, s.101; Aktaş, a.g.e., s.54.

⁴⁷ Aksoy, a.g.e., s.42-43.

⁴⁸ Aynı, s.43; Aktaş, a.g.e., s.56; s.101.

⁴⁹ Aynı, s.107; Meral Altındal, *Osmanlıda Kadın* (İstanbul: Altın Kitaplar Yayınları, 1894), s.81.

⁵⁰ Aynı, s. 62.; Apak ve diğerleri, a.g.e. , s. 75.

⁵¹ Aynı, s. 114; Sevin, a.g.e., s. 95.

saraylardan çıkma fırsatını pek az yakalayan kadınlar giyimlerine özen göstermeyi ihmal etmediler.⁵²

1717–1718 yıllarında Türkiye’de bir elçi eşi olarak bulunan Lady Montegü, dostlarına yazdığı mektuplarda, o yıllardaki bir kesim kadınların giydikleri kıyafetlerini şu şekilde belirtmişti:⁵³

“Hangi mevkide olursa olsun bir kadın feracesiz sokağa çıkamaz. Bu feracenin kolları dar, uzunluğu parmaklara kadardır. Ferace kışın çuhadan, yazın ince yünlü veya ipekli bir kumaştan yapılıyor. Kadınlar bu ferace ile o kadar kıyafet değiştiriyorlar ki, en kıskanç bir koca bile zevcesini sokakta görse tanıyamaz. Yaşmaklardan biri ile gözler müstesna olmak üzere yüzlerini örtüyorlar, öbürü ile saçlarını örtüp bedenlerinin yarısına kadar arkalarından sarkıtıyorlar.”

Dış giyim çeşitlenmesinin ardından, örtünme ile ilgili ilk yasak 1725’te geldi. Bu yasaklarda Müslüman Osmanlı kadınlarının Hıristiyan kadınlara benzememek için “koyu renkli giysiler yerine renkli giysiler giyinmeleri” gerektiği şeklinde olduğu gibi bazen de “Müslüman kadına yakışan tek giysi” olduğu iddiasıyla “renkli giysiler yasaklanıp çarşaf giymeleri” istenmekteydi.

“...halkımın günlük kıyafetlerinin şeriata uygun olması devlet namusu gereğidir... Bazı yaramaz kadınlar, sokaklarda halkı baştan çıkarmak gayesi ile aşırı süslenmeye, yeni esvap yaptırmaya başlamışlardır. Hıristiyan kadınları taklit ederek başlarına acayip serpuşlar geçirmişlerdir... Bundan böyle kadınlar bir karıştan ziyade büyük yakalı ferace ve üç değirmiden fazla baş yemenisi ile sokağa çıkmayacaklardır. Bu yasaları dinlemeyecek olan kadınların sokakta arkalarının kesileceği ve esvaplarının yırtılacağı ilan olunsun... 1725.”

Kadınların giyimindeki aşırılığın kaynağı olarak Hıristiyan kadınlara benzeme çabaları gösterildi, sadece giyimleri kullananlar değil, bunları yapan ve denetlemesi gereken kişilerin de sorumlu tutulacağı belirtildi.⁵⁴

1754–1757 yıllarında padişahlık yapan III. Osman döneminde ise kadınların sokağa çıkmaları yasaklanmış, çıkmak zorunda kalanların ise yüzlerini siyah ve kalın peçe ile örtmeleri zorunlu olmuştu.⁵⁵ Peçe bu şekilde zorunlu hale gelirken, yaşmaklar da incelerek kadınların güzelliğini öne çıkarmaya başladı. Feracelere yaka takılarak gerdanın açıkta kalması sağlandı. Yüzyılın sonlarına doğru ferace yakaları bele doğru

⁵² Aynı, s.98; Turan, a.g.e., s.255; Apak ve diğerleri, a.g.e., s.75; III. Mustafa saltanatının ilk yıllarında bazı hanımların verilen emirlere aykırı olarak, Şali sofdan açık ve bed renk çuhadan ve büyük yakalı ferace giydiklerini görmüş, buna mani olunması, kadınların koyu yeşil, güvez ve nefli gibi koyu renkli çuhâlardan yapılmış ve küçük yakalı ferace giyinmelerini aksi hareket ederlerse cezalandırılmalarını ve bunların terzilerinin de dükkânları kapatılıp uzak yerlere sürülmelerini emretmişti. Bulut, a.g.m., s.34.

⁵³ Taşçıoğlu, a.g.e., s.19.

⁵⁴ Aksoy, a.g.e., s.55.

⁵⁵ Aktaş, a.g.e., s. 57.

uzadığında kadınlar peçe takmaktan vazgeçtiler. II. Mahmut döneminde ise feracelerin yakası toplara doğru uzadı. II. Mahmut bir fermanla Hıristiyan kadınların Müslüman, Müslüman kadınların ise Hıristiyan kadınları taklit eder şekilde örtmelerini yasaklayarak, herkesin kendine ait kılığı giymesini istedi. Padişahın tüm buyruklarına rağmen giyimde kadın başkaldırışının önüne geçilemediği gözlemlendi.⁵⁶ Kadın giyiminde bu dönemde modernleşmeye doğru gidilirken Tanzimat döneminde yapılacak olan hareketlere de bir zemin hazırlandı.

2. TANZİMAT'IN İLANINDAN II. MEŞRUTİYETE KADAR OSMANLI'DA GİYSİ VE BAŞLIK

2.1. Erkek Giysisi ve Başlığı

Tanzimat döneminde Müslümanlar ve Gayri Müslimler arasında eşitlik sağlanmaya çalışılması üzerine, Gayri Müslimler farklı başlık giymek zorunda bırakılmaktan kurtulmak için fese özel bir ilgi gösterdiler. Gayri Müslimlerin bu ilgisi aşağılanmaktan kurtulmak istemeleriyle de yakından ilgiliydi. Bu durum fese karşı başlayan tepkinin azalmasını sağlayarak, Müslümanların fese daha çok sahip çıkmasına neden oldu. Bu da fesi Osmanlıların sembolü haline getirdi.⁵⁷ Gayri Müslimlerde şapka giyme eğilimi artınca 19. yy. son çeyreğine doğru fes Müslümanlığın simgesi haline geldi. Artık “fesi bırakmış şapka giymiş” deyimini İslam’dan çıkmak anlamında kullanılır oldu.⁵⁸ Avrupalı devletlerde fesi aşağılanması gereken bir hedef haline getirdiler. Bu nedenle Avrupa’ya gidenler başlarına şapka geçirerek, merak ve eğlence aracı olmaktan kurtulmaya çalışıyorlardı. Ancak, fesi, sarığı bir kişilik işareti sayarak Avrupa’da bırakmayanlar da vardı.⁵⁹

19. yy ortalarında Fransız askerinin kasketinde meydana gelen gelişmeden etkilenen Osmanlı Devleti, askerine, “Mecidiye fesi” denilen fesle birlikte tek sıra düğmeli, etekleri kloş lacivert setre ve pantolon giydirdi. Abdülaziz döneminde ise

⁵⁶ Aynı, s.55; Sevin, a.g.e., s.102; Taşcıoğlu, a.g.e., s.19; Apak ve diğerleri, a.g.e., s.101.

⁵⁷ 1908 hareketine kadar fes, sultanın tüm tebaasıyla onu kullanmayan ve bu nedenle Müslüman olmayan halk arasında bir ayırım işareti oldu. Gentizon, a.g.e., s.92; Koloğlu,1999, a.g.e., s.304; Fesin kabulünü kolaylaştırmak, halka hoş göstermek için methiyeler, şarkılar, gazeller yazılmıştı. Koloğlu,1978, a.g.e., s.42-43.

⁵⁸ Aynı, s.45.

⁵⁹ Koloğlu, 1999, a.g.e., s.306.

geriye dönüş yaşanarak, “Aziziye fesi” moda oldu.⁶⁰ Aziziye fesi II. Abdülhamit döneminde “Hamidiye fesi” haline gelirken, İstanbulun denilen alaturka setre devlet görevlilerinin resmi giysisi sayıldı.⁶¹ Yine bu yıllarda renk renk redingot ve tek düğmeli setre moda oldu. Ceket ve pantolona ilgi artarak,⁶² pantolonlarının paçaları kıvrıldı, öndeki keskin ütü iziyle yeni bir moda meydana getirildi.⁶³ Osmanlıların hayatına “alafrangalık, alafrangalaşma” gibi kelimeler girerek, Batı kültürünü benimsemeyen Batılılar gibi yaşamaya çalışan insan tipi ortaya çıktı.⁶⁴

Setre pantolon giyiminden bir süre sonra Batılı olmak anlamında kolalı gömlek ve boyun bağı kullanılmaya başladı.⁶⁵ Giyim-kuşama düşkünlük öyle ileri boyuta geldi ki Osmanlı İmparatorluğu giysilerini tanıtmak, Avrupa’yı giysileri konusunda bilinçlendirmek ve bu konuda ki önyargılarını yıkıp, aşağılanmaktan kurtulmak arzusuyla 1873 Viyana fuarına “Elbise-i Osmaniye” adlı kitapla katıldı.⁶⁶

1877 Osmanlı-Rus savaşından sonra Almanya’dan askeri uzman istenerek, yeniden orduda ıslahata başlanmasıyla, askerlerin giysilerinde de değişim meydana geldi. Askerler başlarına püsküllü fes takıp, çizme ve külot pantolon giydiler.⁶⁷ Her zaman olduğu gibi yenilikler ilk önce askerler üzerinde denenmekte, tutarsa halk arasına da yaygınlaştırılmaktaydı. 19. yy. sonlarında Türkiye’yi ziyaret eden İtalyan gazeteci Edmon de Amicis’e göre, yenilik timsali olarak sarıgi tamamen alt etmiş gibi görünen fesin durumu şöyleydi:⁶⁸

“Eski Türk, değişmez bir katılıkla hâlâ sarıgiını, kaftanını, sarı deriden geleneksel ayakkabılarını giyiyor; en inatçıların sarıgi en büyüğü. Yenileşen Türk, çenesine kadar iliklenmiş uzun siyah bir pardösü, koyu renkli bir pantolon giyiyor, üzerinde Türk alameti olarak sadece fesi var... Sanki tamamen ayrı iki millet...”

Bu gelişmelerin yanı sıra II. Abdülhamit’in saltanat döneminde fes İslam’ın ve Batı karşısında Doğu’nun, birleşme simgesi haline geldi. İster fese taraftar olsun ister aleyhtar, Doğudakileri şapkalılara karşı birleştirdi. Balkanlar’dan, Kafkasya’ya ve

⁶⁰ Sevin, **a.g.e.**, s.124.

⁶¹ İstanbulun, yapılan değişikliklerle, Cumhuriyet’e kadar resmi kıyafetler arasında kaldı. **Aynı**, s.126.

⁶² **Aynı**, s.128.

⁶³ **Aynı**, s.134.

⁶⁴ Alafrangalaşma; Frenklerin (Avrupalıların) töre, alışkanlık ve yaşamına uygun olmak. Kudret, **a.g.m.** s.267; Turan, **a.g.e.**, s.249.

⁶⁵ Kudret, **a.g.m.**, s.267.

⁶⁶ Osman Hamdi Bey ve Marie de Launay, **1873 Yılından Türkiye’de Halk Giysileri Elbise-i Osmaniye Üzerine**. Hazırlayan: Erol Üyepazarcı (İstanbul, 1999), s.6.

⁶⁷ Sevin, **a.g.e.**, s.134.

⁶⁸ Koloğlu,1978, **a.g.e.**, s.51.

Kırım'dan Anadolu'ya doğru başlayan Müslüman göçü, şapka aleyhtarlığının şiddetlenmesine yol açtı. 19. yy ortasında ve sonlarında düzenlenen uluslararası kongrelerin tablolarında hepsi başı açık Avrupalı politikacılar arasında tek başı kapalı (fesli) olarak tasvir edilenler Osmanlı temsilcileriydi. Aynı dönemde Osmanlı Devleti ve Mısır Hidivliği hizmetine giren yabancıların anlaşmalarına “fes giyme koşulu” eklenmeye başladı. Böylece fes resmi bir nitelik kazanarak Osmanlı protokolüne girdi. Örneğin, 1893'te Paris'te II. Abdülhamit'in Doğum yıldönümü vesilesi ile düzenlenen balo davetiyesinde şu kayıt vardı: “...erkekler için (Hıristiyan) siyah habi -kadınlar için tuvalet- Müslüman erkekler için fes.”⁶⁹

Bir yandan da fes önemli bir ticari ve iktisadi konu haline geldi. Önceleri tepesi tablalı ve aşağısı darca yapılan fesin daha sonra değişik biçimleri de yapıldı. 1903 yılına geldiği zaman Abdülhamit süvari ve topçu askerlerine kalpak giydirmek istediğinde, Şeyhülislâm, fes gibi mübarek başlık dururken kalpak giyilmesinin şeriata uygun olmayacağını ileri sürerek yeniden fes tartışmasını gündeme getirdi. Ancak yine her şeyde olduğu gibi, dine aykırı gerçeği ile yenilikleri kabul etmeyenler, var olan mevcut düzeni korumaya çalıştılar. Zamanında fesi en büyük “kâfirlik” alameti sayanlar, şimdi fese dört elle sarılarak ona iman, din bayraktarlığını verdiler. 20. yüzyılın ilk yıllarında fes tam anlamıyla İslam'ın simgesi haline geldi. Bir zamanlar sarığa karşı eşitlik işareti olarak fese sarılan azınlıklar, her gün bir parça daha kuvvetten düşen ve parçalanan Osmanlı Devleti'ne karşı açıktan açığa şapkaya taraftar görünmeye başladılar. Avrupa'nın gözünde ise fes düşük bir medeniyeti temsil etmekteydi. Bu yüzden 20.yy başında imparatorluğu yenileştirmek isteyenler, yavaş yavaş fes düşmanı kesilmeye başladılar. Osmanlı sınırlarından çıkar çıkmaz başına şapka geçirenlerin, sınırlara girer girmez bunu fesle değiştirenlerin sayısı artmaya başladı. Ancak henüz kimse açıkça şapkaya geçmeyi ileri sürecektir cesareti kendisinde bulamadı.⁷⁰

2.2. Kadın Giysisi ve Başlığı

Osmanlı Devleti'nde 19. yy ortalarından itibaren sınırları genişleyen ve etkili olmaya başlayan modernleşme çabaları, gündelik yaşam alışkanlıklarıyla beraber giyim kuşamı da değiştirdi. Kırım savaşı sırasında (1853–1856) İngiliz ve Fransız subay

⁶⁹ Aynı, s.50–57.

⁷⁰ Aynı, s.57–58.

eşlerinin Batı modasını İstanbul'a taşımaları bu değişim sürecini hızlandırdı. 19. yy sonlarına gelindiğinde toplumdaki gelenek ve modernlik arasındaki çatışma kadın giyimini de iyiden iyiye etkiledi. Kıyafette hızla Avrupa modası izlenirken, Saray halkı ile üst tabaka ailelerinin kıyafetleri doğrudan Paris'ten getirildi.⁷¹

Bu dönemin kadınları, gençleri ve yaşlıları evde ve dışarıda farklı farklı giyindiler.⁷² Yaşlılar yazın ev içinde oyalı yemeni ya da beyaz tülbent sardılar, gömlek, zıbın, entariyle beraber, bellerine kuşak bağladılar; gençler ise ev içinde kısa kollu gömlek iç eteklik ve keten yekek giydiler. Saraydaki cariyeler ise, kaftan, uzun elbise, şalvar ve yemenilerini, kışın omuzları ve kolları kürklü kaftanlarla tamamladılar.⁷³ Dış giyimde ise henüz yaşmak ve feraceden vazgeçilmemişti. Yaz kış ipekliden yapılan feraceler giyerek, baş ve yüzü ipekli yazma ile kapattılar. Ferace 19.yy. nin ikinci yarısında yenilikler çerçevesinde şekil ve model değiştirdi.⁷⁴ Dönemin İtalyan edebiyatçı-seyyah tanıklarından Edmon de Amicis, yaşanan değişimi şöyle saptamıştı: “Kadınlar eski yaşmağı ve hatlarını gizleyen feraceyi muhafaza ediyorlar; gel gelelim yaşmak tüylü bir hotozu gösterecek kadar şeffaflaşmış ve ferace ekseriya Paris modasına göre dikilmiş bir elbisenin üzerine giyil(mektedir)”. Giyimdeki bu değişim, Amicis'in değımiyle “Türk kadınının (yüzünü) artık bir sır” olmaktan çıkarıyordu.⁷⁵

1872'de feraceler “zar” denilen çarşafarla birlikte kullanıldı. Kadınların İstanbul'da çarşaf giymeleri 19. yüzyıl ortalarında görüldü. 1850'lerde Suriye Valiliği'nden dönen Suphi Paşa'nın karısı İstanbul'da ilk defa çarşaf giyen kadın oldu. Ancak çarşafın yaygınlaşması uzun bir zaman aldı. Bu giysi, bu tarihte baştan yere kadar uzanan, kolsuz, tekparçalı bir sokak giysisi iken, 1876–1908 arasında ise, başı ve omuzları örterek bele kadar uzanan bir pelerin ve belden aşık kemiklerine kadar inen bir etek olmak üzere iki parçalı sokak üst giysisi olarak değişiklik gösterdi.⁷⁶

Ancak çarşafın kadını tümüyle kapatması sakıncalı gören Saray, kadınların çarşaf giymesini yasakladı. İstanbul polislerine çarşafı nerede

⁷¹ Kemal Yakut, “Tek Parti Döneminde Peçe ve Çarşaf”, **Tarih ve Toplum**, Cilt no 37, Sayı no 220: 23-32, (Nisan 2002), s.23.

⁷² Araz, **a.g.m.**, s. 14; bebe başlığı, genç kız başlığı, gelin başlığı, yeni evli kadın başlığı, çocuklu kadın başlığı, dul kadın başlığı, 40 yaşına varmış kadın başlığı, oğlu askere gitmiş ana başlığı, nene başlığı. Sabiha Tansuğ, “Türk Kadın Başlıkları”, **Sanat Dünyamız**, Yıl 3, Sayı no 7: 2-8, (Mayıs 1976), s.4; Örneğin kocası ölmüş dul kadınlar fes üstüne kara yazma sararları. Apak ve diğerleri, **a.g.e.**, s.132–133.

⁷³ **Aynı**, s.128–129; Sermet Muhtar Alus, “II. Abdülhamit Devrinde Kadın Kıyafetleri,” **Resimli Tarih Mecmuası**, Cilt no 2, Sayı no 13: 544-547, (Ocak 1951), s.544.

⁷⁴ **Aynı**, s. 545; Taşçıoğlu, **a.g.e.**, s. 23; Apak ve diğerleri, **a.g.e.**, s.128; Sevin, **a.g.e.**, s.59.

⁷⁵ Yakut, **a.g.m.**, s.23-24.

⁷⁶ Apak ve Diğerleri, **a.g.e.**, s.103; Sevin, **a.g.e.**, s.130; Ateş, **a.g.e.**, s.67.

görürlerse eteklerini boydan boya kesmeleri emredildi. İstanbul'da yasaklar söz konusu iken, Anadolu kadınları için ferace ya da çarşaf güncel bir tartışma konusu olmadı. Anadolu'da yaşmak ve peçe kullanma alışkanlığı bile yoktu. Hatta 1882'de çıkarılan bir fermanla ferace giymeleri istenen kadınlar bu buyruğa isyan etti. İstanbul'da yayınlanan The Levant Herald gazetesinin 27 Temmuz 1882 sayısında İzmit'teki uygulama şöyle anlatılmaktaydı:⁷⁷

“İzmit'in yeni valisi, kent çevresindeki köylerde yaşayan kadınların Pazaryerlerinde ferace ile örtünmeden ve ayakkabısız olarak mallarını satmak için durmalarını yasaklamıştır. Aksine davrananlar beş güne kadar hapse ve bir mecdiye para cezasına mahkûm edilecektir...”

Ancak çarşaf baskın çıkarak iki sene gibi kısa bir süre içinde feraceyi ve yaşmağı tarihe karıştırdı. Çarşaf modelleri de gittikçe değişerek, değişik modellerin uygulandığı bir giyim tarzına dönüştü. Giyenin statüsünü yansıtır hale geldi.⁷⁸ Bunların yanında süs unsuru olması için dantel eldiven ve dantel şemsiye kullanıldı.⁷⁹ Kırlarda, bahçelerde ağır çarşaflarla gezmek zor olunca yeldirme denilen üst giyimleri tercih edilir oldu. Bu yeldirmelere Antep'te, Bağdat'ta, Halep'te maşlah ilave edildi. Şehre giderken kullanılmayan maşlahlar ve yeldirmeler genellikle kadın kadına eğlencelerde kullanıldı.⁸⁰

1890 senesinde Sultan II. Abdülhamit bir cuma namazından sonra, yolda siyah çarşaf ve çok ince siyah peçeli bazı kadınlar gördü. Tam manasıyla örtünmemiş olan hanımları bu halleri ile matem elbiseli Hıristiyan kadınlara benzetti. O sıralarda bazı münasebetsiz erkeklerin çarşaf giyerek hırsızlık ve saire türlü maksatlarla öteye, beriye girdiklerini de işitmiş olduğundan gerek dindarlık, gerekse maslahat bakımından zararlı gördüğü için, kadınların çarşaf giymelerinin yasaklanmasını emretti. Çarşaf yasağının ülke ekonomisini ilgilendiren boyutları da söz konusuydu. İmparatorlukta kumaş ticareti ile uğraşanlar, çarşaf yasağının yerli kumaş üretimine zarar verdiğini savunuyorlardı. İmalathaneler işçi ücretlerini ödeyemeyecek, işini yitirenler yoksulluğa düşeceklerdi. Bu sebeple padişahın çarşaf giyme konusundaki yasağı kaldırmasını rica ettiler.⁸¹

II. Meşrutiyet'e doğru giden yolda tesettür de tartışma konusu haline geldi. Çünkü Abdülhamit sansüründen etkilenmeyen moda ve salon gazeteleri

⁷⁷ Aksoy, **a.g.e.**, s. 58; Koloğlu, 1978, **a.g.e.**, s.55-56.

⁷⁸ Aktaş, **a.g.e.**, s.72; Apak ve diğerleri, **a.g.e.**, s.103; Sevin, **a.g.e.**, s.120.

⁷⁹ **Aym**, s.125; Altındal, **a.g.e.**, s.75.

⁸⁰ Eşarbi andıran, üstü genellikle yandan cepli, önden bele kadar düğmeli, uzun sokak giyimi olarak hafif kumaşlardan yapıldı. Apak ve diğerleri, **a.g.e.**, s.105; Sevin, **a.g.e.**, s.132; Cunbur, **a.g.m.**, s.6.

⁸¹ Bulut, **a.g.m.**, s.35; Aktaş, **a.g.e.**, s.69; Aksoy, **a.g.e.**, 57-58.

şehirli kadının hayatını, sokaktaki giyim ve davranışlarını etkilemekte, bu da sokaklarda rahatsız edici olayların yaşanmasına sebep olmaktaydı.⁸² Tesettür konusunda tartışmaya katılan erkek yazarlar kadınların eğitim görmesi ve ahlaken yükselmesi sonucundan örtünme zaruretinin ortadan kalkacağına inanıyorlardı. Osmanlının Batılılaşma sürecinde kadın, ıslahatçılarla muhafazakârlar arasında kaldı. Bir görüş Batılılaşmanın gerçekleşmesiyle kadının durumunun doğrudan ve kendiliğinden düzeleceğini varsayarken, diğer görüş geleneksel değerleri koruma yolunun kadının mevcut durumunun korunmasından geçtiğini ileri sürdü. Birbirine zıt bu iki görüş II. Meşrutiyet dönemindeki Batıcılık ve İslamcılık fikirlerinin de temelini oluşturdu.⁸³

3. II. MEŞRUTİYETİN İLANINDAN CUMHURİYETE KADAR GİYSİ VE BAŞLIK

3.1. Erkek Giysisi ve Başlığı

Fesi Türkiye sınırları içinde kaldıracak olan Atatürk'ün fese karşı tepki geliştirmesine sebep olan olaylar 1908 ile 1913 arasında meydana geldi. Bu olayların ilki Mustafa Kemal'i, Trablus'a götüren vapurun Sicilya'ya uğramasıyla yaşandı. Mola sırasında açık fayton kiralayıp şehri dolaşmaya çıkan Mustafa Kemal, mahalle çocuklarının "fesli yabancı"yı limon kabuğuna tutmasıyla karşılaştı. Bu olaya tepkisini şöyle dile getirmişti: "Sicilyalı çocukların terbiyesizliğine değil, neden böyle yabancı bir başlığa esir olduğuma kızmıştım." İkinci olay ise Fransa'da Pikardi askeri manevraları sırasında yaşandı. Her ülkeden gelen subayların tartışmaları sırasında Mustafa Kemal genellikle Avrupalı uzmanların savunduğunun aksi bir tezi savundu. Dinleyiciler bu sözlere dudak büktüler. Oysa iddianın doğruluğu ertesini gün manevraların gelişmesiyle ortaya çıktı. O zaman bir yabancı albay bu dudak bükmenin nedenini şöyle açıkladı: "Sizin görüşünüzün doğru olduğu dün akşamdan belliydi. Fakat... ne diye bu tuhaf başlığı giyersiniz? Başınızda bu oldukça kafanıza kimse itibar etmez."⁸⁴

Hüseyin Cahit Yalçın da anılarında, Avusturya'da (1908 yılında) okul çocuklarının kendisiyle Cavit Bey'i sokakta fesle görünce "pek şaşılacak bir manzaraya

⁸² Aktaş, a.g.e.,s.76.

⁸³ Aksoy, a.g.e., s.59.

⁸⁴ Koloğlu,1978, a.g.e., s.58.

rastlamışlar gibi haykırarak, birbirlerine haber verdikleri”ni anlatmıştı. Hüseyin Cahit, 31 Mart Olayı nedeniyle Türkiye’den kaçabilmek üzere vapura binebilmek için şapka giydiğini, ancak Romanya’ya iner inmez kafasına yeniden fes geçirdiğini de anlatmıştı. Bu olayın en önemli yanı 20. yüzyıl başında Osmanlı toprakları içinde bir dokunulmazlık sağlayabilmek için şapkadan medet umulması ve şapkanın simgelediği yabancı güce kimsenin gücünün yetmeyeceğine inanılmasıydı.⁸⁵

Batı’nın Türkiye üzerindeki etkisi arttıkça “Avrupa görmüşlerde” fese karşı oluşan tepki de şiddetlendi. Çünkü fes geri kalmanın bütün suçlusu olarak görülüyordu. Bundan dolayı, II. Meşrutiyetle beraber Genç Türklerde fesin yerine yeni, ancak şapka olmayan bir başlık koyma çabaları görüldü. 1908 İhtilalcilerinin büyük kısmının başında, Orta Asya’dan Türklerin getirdiği, fakat sonradan yalnız Hıristiyan reayanın kullandığı, 19. yüzyıl ortalarında onların da kafalarından attıkları kalpak vardı. Padişah’tan başlayarak devletin bütün ileri gelenleri, memurları ise fes taşımaya devam ediyorlardı.⁸⁶ Halk ise başlık konusunda geleneğe olan bağlılığını 31 Mart Olayı sırasında sarık sarıp yürüyüş yaparak göstermişti.⁸⁷ 31 Mart Olayı bastırıldıktan sonra ordu için yeni bir nizamname hazırlanarak yeni bir başlık kabul edilmesi zorunluluğu belirdi. 18 Haziran 1909 tarihinde kara ordusu nizamnamesi hazırlanarak bütün askeri sınıflarda resmi başlık olarak haki renkli kalpak kabul edildi. Birinci Dünya Savaşı’nın sonuna kadar da subayların özellikle tören başlığı olarak kullanıldı. Kalpağa eklenen bir şeridin rengi askeri sınıfları belirleyecekti. Kalpağın yerine savaşta veya normal günlerde kalabak denilen bezden yapılmış bir başlık kullanılacak, fes yalnızca Bahriyelilere has olarak kalacaktı. O dönemde kalpak giyimine din adamları tarafından fesin “din ve iman alameti” olduğu söylenerek karşı çıkıldı.⁸⁸ Başlık değişikliği için ilk girişimde tepkiden korkulduğu için hafif geçişle yetinilmeye çalışıldı. Kazım Özalp anılarında bu olayı şöyle anlatmıştı;⁸⁹

“31 Mart olayından birkaç ay sonra Arnavutluk’ta çıkan isyanı bastırmak üzere Harbiye nazırı Mahmut Şevket Paşa Selanik’e gelir. İsyani bastırıldıktan sonra askerin giysisindeki subay giyimine yakışmayan bozuklukları görerek ‘Bu serpuş işine çözüm

⁸⁵ Aym, s.59.

⁸⁶ Aym, s.60.

⁸⁷ Aym, s.61.

⁸⁸ Aym, s.62-63; Sevin, a.g.e., s.137.

⁸⁹ Kazım Özalp ve Teoman Özalp, **Atatürk’ten Anılar** (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları), s.4.

bulunmalıdır’ diyerek askerlerinin fikrini sorar. Mustafa Kemal hiç beklemeden ‘Şapka kabul edilmelidir’ der. Bu teklif çok cazip olmakla birlikte çok tepki de toplayabilirdi. Ancak uzun tartışmalardan sonra Subaylar için kalpak, erler için kumaştan yapılmış, siperliksiz başlıklar uygun görüldü”.

1911’de Trablusgarp savaşına katılan subaylar Afrika güneşine dayanamayıp şapkalarını katlayarak kullanmaya başladılar. Bu şekilli başlıklar Balkan Savaşları sırasında “Enveriye başlık” olarak kullanılacak başlıklara dönüşecekti. Bazı tutucu çevreler, yine dini bahane ederek bu başlığı kabul etmek istemediler. Ancak bu başlığın yalnız askerlere özgü olması ve savaş halinin sıkıyönetiminden dolayı fazla ses çıkaramadılar.⁹⁰

Avusturya-Macaristan’ın Bosna-Hersek’i ilhak etmesi fesi tekrar birinci plana çıkardı. Bu olay fesin şapkalılara karşı kinini artırdı. Balkan Savaşları fes-şapka çekişmesine yeni bir gerginlik getirdi. Osmanlı Devleti fes ithalâtının büyük bir kısmı Avusturya’dan yaptığı için, bu mallara boykot ilan edildi. Selanik’e giren Yunan kuvvetlerinin esir Türk erlerinin ve subaylarının feslerine haç işareti çizmeleri veya yapıştırmaları, başlığın bir dini inancın temsilcisi sayılması eğilimini büsbütün kuvvetlendirdi. Hatta bu savaşla ilgilenen Hindistan Müslümanları arasında, fesi dini nitelik sayan inancın kökleşmesine yol açtı. Bu yıllarda da yabancılarla yapılan anlaşmalara “fes giyme” şartı konmaya devam etti.⁹¹

1913 yılına gelindiğinde dönemin Batıcılarından Kılıçzade Hakkı’nın İçtihat Dergisinde yayınladığı “Pek Uyanık Bir Uyku” adlı makalesinde, “Padişah’tan ere kadar herkes yerli kumaş giyecek, asker siperliği olan başlık (şapka) giyecektir.”⁹² diyerek Batılı anlamda başlıkların askere giydirilmesi gerektiği fikrini savundu. Çünkü bu tarihlerde ayaklanan halk Osmanlı tebası olmaktan çıktığını fesini atarak göstermekteydi.⁹³

Fesin Müslüman ve Osmanlılığın simgesi sayılmasının en ilginç örneklerinde biri de Göben (Yavuz) ve Breslav (Midilli) gemilerinin Türkiye’ye sığınınca tayfa ve subaylarına fes giydirilerek Osmanlılıklarının ilan

⁹⁰ Ateş, a.g.e., s.317; Sevin, a.g.e., s.142-144.

⁹¹ Koloğlu, 1978, a.g.e., s.63-64.

⁹² M.Şükrü Hanioğlu, **Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi** (İstanbul: Üçdal Neşriyat,1981), s.375-383.

⁹³ 1913’te Yunanlılar Selanik’i işgal ettikleri sırada, artık Osmanlılıktan çıkan halk feslerini değirmenlerin üzerinden attılar. Gentizon, a.g.e., s. 92.

edilmesiydi. Gemilerin üzerine Osmanlı bayrağı çekilmekle yetinilmemiş, Amiral ve yanındakiler başlarında feslerle fotoğrafçılara poz vererek gemilerin Müslümanlığı ispatlanmaya çalışılmıştı.⁹⁴

Mütareke günlerinde İstanbul'a İngiliz, Fransız, İtalyan birliklerinin girmesiyle birlikte, İstanbul'da bulunan Müslümanların feslerine sarılarak şapkalya olan nefretlerini dile getirmelerine rağmen, buradaki Rum, Ermeni ve Yahudi azınlıklarda şapkaya doğru bir eğilim görüldü. Milli mücadele dönemine gelindiğindeyse festen hoşnut olmayanlar Kuvay-i Milliyecilerin başlığı olan kalpağı giydiler. Kalpak bu dönemde ulusal kurtuluşun sembolü oldu. Ancak bu harekete karşı olanlar yine sarık ve fesi giymeye devam ettiler.⁹⁵ Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılışından birkaç gün sonra 29 Nisan 1920'de fesle ilgili bir önerge tartışıldı. Fes ithal edilmekte olduğu için, paranın ekonomik sıkıntı içinde olan ülkede kalması ve fesin yerine kalpağın ulusal başlık olması istendi. Çorum milletvekili Haşim Bey ve Bolu Milletvekili Tunalı Hilmi Bey başta olmak üzere bazı vekiller buna itiraz ettiler.⁹⁶ Meclis başkanı günün şartlarının fes mi, kalpak mı? tartışması için uygun olmadığını belirterek "herkes istediğini giysin" sözleriyle tartışmayı kapattı. Bundan sonra meclise şapkayla ya da başı açık gelenlerde olacaktı.

Kurtuluş Savaşı ortamında hava tümüyle şapkanın aleyhineydi. Halk arasında kötülük yapan bir Hıristiyan "gâvur", çok kötüsü ise "şapkalya gâvur"du. Şapka konusunda bir fikir birliği yoktu. Şapkadan yana olanlar sakınarak gidilmesini öneriyorlardı. Halkın tepkisi dikkate alınarak "alıştırma süresi" kabul edilmeli, önce bazı kimseler şapka giymeli, saldıranları polis önlemeli, şapka giyme özgürlüğü anlatılmalıydı. Ordunun kullandığı "Enveriye" adlı başlık katılaştırılmalı, sonra devlet memurlarına zorunlu tutulmalı böylece 3-5 yıl sonra şapka yerleşebilirdi. Ayrıca şapka adı kullanılmamalı, "Siper-i Şemslî Serpuş", yani güneş siperli başlık adı verilmeliydi. Mustafa Kemal, 4 Şubat 1923'te İzmir'de gazetecilerle yaptığı bir

⁹⁴ Koloğlu, 1978, **a.g.e.**, s.65.

⁹⁵ Aynı, s.63-81; TBMM'deki "İkinci Grup" arasında fes ve sarık oldukça yaygındır. Ateş, **a.g.e.**, s.317; Sevin, **a.g.e.**, s.149.

⁹⁶ Tunalı Hilmi Bey, Fesin Türkün ruhuna yerleştiğini söyledi. Haşim Bey ise "Tunusta bazı Müslümanlar fes giyiyorlar, biz giymezsek onların manevi kuvvetleri zayıflar dedi. Sivas mebusu Mustafa Taki Efendi ise İslam milletleri ve özellikle Osmanlılar için özel kılık fes'dir; diyerek görüşlerini belirttiler. Aktaş, **a.g.e.**, s.126; Aksoy, **a.g.e.**, s.95; Koloğlu, 1978, **a.g.e.**, s.79-80.

söyleşi sırasında, tasarladığı devrimler arasında şapkaya da değinerek, orada bulunan gazetecilerden Hüseyin Cahit Yalçın'a bu konu hakkında ne düşündüğünü sordu. Hüseyin Cahit, şapkaya taraftar olmasına rağmen böyle bir şeyin imkânsızlığı yönünde cevap verdi.⁹⁷ Görüldüğü gibi şapka konusunda hâlâ bir çekimsellik sürmekteydi. Aslında kesin bir değişiklikten söz edememekle birlikte zamanını bekleyen bir devrim olan “Şapka” Türk toplumu Avrupalılaşmaya başladığından beri günlük hayata girmiş, ancak beğenilip kabul göreceği günü beklemeye başlamıştı. Koloğlu, “şapkanın zaferi, fesin yenilgisi” sözleriyle başlığın geçirdiği serüveni ve savaştan sonra aldığı şekli özetliyordu.⁹⁸

3.2. Kadın Giysisi ve Başlığı

1908'de Meşrutiyet'in yeniden ilanı Osmanlı Devleti'nde bir özgürlük havası yarattı. Bu dönem aynı zamanda kadın üzerine yürütülen çalışmaların çoğalıp yoğunlaştığı bir dönemdi. İstanbul'da kadınların peçesiz dolaşmaya başladığı görüldüğünden dolayı, daha önce örtünme konusunda konulan yasaklar yumuşamaya başladı. Avrupalı gözlemcilerin ilk saptaması, Meşrutiyetin sokakta yarattığı ilk değişimin kadınların peçe ve çarşaflarını çıkarmak biçiminde olduğu yönündeydi.⁹⁹

Bu dönemde meydana gelen “Asrileşme merakı” ile, kadınlar ev içinde tesettüre önem vermeden yabancı erkeklerle bir araya gelip “asri” kadınlar gibi dans edebilen Avrupalı kadın tipini ortaya çıkarmasıyla beraber, lüks ve israfı arttırdı.¹⁰⁰ Giyim, kuşam tuvalet ve davranışlarda Batı taklitçiliğiyle “alafranga” zübbe, şık, sitilize, asil, sosyetik, snop, monden, bopstil gibi sıfatlar, gündelik hayatta kullanılır hale geldi. Kadın giysisine Batıdan alındığı belli olan biçimler girmişse de bunlar topyekûn bir değişikliği ifade etmedi ve geniş halk kitlelerine yayılmadı. Kadının sosyal hayata katılmayışı, halk tabakasından olan kadının iş ve meslek hayatında yerini almayışı, kadın kıyafetindeki değişimi dar bir çerçevede bıraktırdı. II. Meşrutiyet'in ilanıyla kapalı giyim aleyhine

⁹⁷ Aynı, s.79-80.

⁹⁸ Koloğlu, 1999, a.g.e., s.306.

⁹⁹ Aksoy, a.g.e., s.64-65; Yakut,a.g.m., s.23.

¹⁰⁰ Aktaş, a.g.e., s.81.

yayınlar da artış görülerek, Paris modasını takip eden dergilerde elbise ve tuvalet reklâmları yapılı hale geldi.¹⁰¹

Yeni dönemle birlikte değişime direnen bazı kişiler, “açık-saçık” giyindikleri ileri sürülen Müslüman kadınları takip ederek, arabalarını taşladılar. Hatta Hukuk Mektebi öğrencilerinden bir grubun, böylesi kadınlara tacizlerde bulunmak için “bir cemiyet” kurdukları basına yansdı. Zaptiye Nezareti halk üzerinde uyanan bu heyecanı yatıştırmak için gazetelere olayların bireysel olduğunu açıklamak zorunda kaldı.¹⁰² İstanbul’da kadınların karşılaşmış olduğu bu durumlar halktan da tepki çekti. Kadın ve tesettür konusunda “İçtihat” dergisine birçok mektup gönderen okuyuculardan bazıları, İçtihat’ın bu mesele üzerinde daha çok durması gerektiğini dile getirdiler. İçtihat “Haysiyet-i Nisvan” adlı yazısında; İstanbul’da kadınlara karşı yapılan bu saldırıların çirkin olduğu ve bu çirkin saldırıların günden güne arttığı belirtilerek, medeni milletlerin kadınlara karşı olan saygılarına karşılık, İstanbul’da kadınlara kötü davranıldığı, bu davranışı yapanların ileride kendi ailesine karşı aynı hareketlerin yapılmasına nasıl tahammül edeceğini sorarak konuyu basına taşıdı.¹⁰³

II. Meşrutiyetin ilanıyla ülkenin sorunlarının çözümü için Batının bütünüyle örnek alınması görüşü ağırlık kazanmaya başladı. Batılılaşmanın önündeki en büyük engel ise kadın örtünmesiydi. Kadın meselesi, sadece tesettür meselesinden ibaret gibi görülüyordu. Kadınların özgürleşme ve kimlik kazanma çabasının bir sonucu olarak çarşaflarını atması, ince peçe kullanması ya da hiç peçe takmadan dolaşması, tesettür tartışmalarını alevlendirdi.¹⁰⁴ Kadının örtünmesiyle ilgili konularda Batıcılarla İslamcılar karşı karşıya geldiler. “İçtihat” ile “Sırat-ı Müstakim” dergileri karşılıklı atışmanın ürünleriyle doludur.¹⁰⁵

Batıcılar, Osmanlı Devletinin kurtuluşunu Batılılaşmakta buluyor ve bu yönde adımlar atılmasını istiyorlardı. Batının her açıdan model alınması ile Osmanlı Devletinin kurtulacağını düşünen “Radikal Batıcılar” ile Batının kısmen model alınması gerektiğini savunan “İlmli Batıcılar”, “İçtihat” dergisi etrafında toplanarak görüşlerini

¹⁰¹ Aynı, s.83.

¹⁰² Yakut, a.g.m., s.23-24.

¹⁰³ Sadık Albayrak, **Meşrutiyet İstanbul’unda Kadın ve Sosyal Değişim** (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2002), s.395-396.

¹⁰⁴ Yakut, a.g.m., s. 24.

¹⁰⁵ Dr. Abdullah Cevdet Bey’in tesettür meselesi ünvanıyla bir bend neşrettiği makalesine Sebil-ür Reşad Cevap veriyordu. “Tesettür Meselesine Cevap,” **Sırat-ı Müstâkim**, Cilt no 6, (18 Ağustos 1327-1911) s.413.

savundular. Bu dönemde Batıcıların yazdıkları şöyle özetlenebilir: Türk toplumunun geriliğinin başlıca nedeni kadınların durumuydu ve bunun sorumlusu da dindi. Bu durumun sürüp gitmesini sağlayan da din adamlarıydı.¹⁰⁶

Batıcıların en önemli liderlerinden olan Abdullah Cevdet, II. Meşrutiyet döneminde örtünmeye karşı savaşı ilk veren kişiydi. Tesettüre olan karşıtlığını “hem Kuran’ı, hem de kadınları aç” sloganıyla dile getiren Abdullah Cevdet’e göre kadınlar gelecekte “fanatik ulema ya da serserilerin söz hakkı olmadan” istedikleri gibi giyineceklerdi.¹⁰⁷ Kadının yozlaşmasını çarşaf giyimine bağlayan Abdullah Cevdet, “genç kızlar evleninceye kadar çarşaf giymeyeceklerdir” diyerek çarşaf ve peçeye karşı da savaş açtı. 1915’te yayınladığı “Kadın ve Tesettür” başlıklı makalesinde “Tesettürden matlub olan netice kadının her tarafını sıkı sıkı örtüp, kendisini bir ucubeye çevirmek değildir. Maksat kendisinin muhafazai iffetidir” diyerek görüşlerini daha da netleştirdi.¹⁰⁸

Başka bir Batıcı fikir adamı olan Selahaddin Asım, “Türk ve İslam kadınlığının ruhsal ve toplumsal olarak pek elim bir zayıflık ve çöküntüye düşmesinin” en önemli nedenlerinden biri olarak çarşaf giyilmesini gösterdi.¹⁰⁹ Ahmet Cevat ise, kadın giyim ve kuşamında değişmelerin kaçınılmaz olduğunu, peçenin tanınmamak, saldırıya uğramamak, daha güzel görünmek gibi yararları bulunduğunu söyleyerek, erkeğin kadını arkadaş olarak görmesiyle peçe kullanımının önemini yitireceğini ifade etti.¹¹⁰

Kılıçzade Hakkı Bey, kadınların diledikleri tarz ve biçimde giyinebilecekleri, polislerin, softaların ve ayak takımının bu giyim tarzına müdahale edemeyecekleri, şeyhülislamın peçe ve çarşafı ile ilişkin beyannameler yayınlamayacakları modern bir toplumun hayalini kurduğunu belirtti. Yazdığı “Pek Uyanık Uyku” adlı makalesinde, “ülkenin kurtuluşunu kadınları özgür kılmayla, bunun ise örtülerini çıkarıp atmalarıyla sağlanacağını ifade etti.¹¹¹

¹⁰⁶ Aksoy, **a.g.e.**, s.77.

¹⁰⁷ Aktaş, **a.g.e.**, s.91.

¹⁰⁸ Hamdi Can Tuncer, “Kılıçzade Hakkı’nın Testtür’e İlan-ı Harbi,” **Toplumsal Tarih**, Cilt no XI, Sayı no 66: 34-36, (Haziran 1999), s.35; Taşcıoğlu, **a.g.e.**, s.38; Yakut, **a.g.m.**, s.24.

¹⁰⁹ **Aynı**, s.24; Aksoy, **a.g.e.**, s.78.

¹¹⁰ **Aynı**, s.80.

¹¹¹ Kadınlar diledikleri tarzda giyinecekler yalnız israf etmeyeceklerdi. Polisler, softalar ve arabacı makulesi kimselerle, külhan beyler kadınların giyimlerine katıyen müdahale etmeyeceklerdi. Şeyhülislam efendilerde çarşafı ile ilişkin beyannameler imla ve imza etmeyeceklerdi. Polisler kadınların işine ancak ve ancak münasebetsiz ve adab-ı umumiyeyi muhil ahvalde müdahale ve bu vazifelerini büyük bir nezaketle ifa edeceklerdi. Peyami Safa, **Türk İnkılabına Bakışlar** (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1997), s.60; Avcıoğlu, **a.g.e.**, s.1354-1355; Turan, **a.g.e.**, s.258; Yakut, **a.g.m.**, s. 24; Aksoy, **a.g.e.**, s.79.

Ana hedefleri Türklüğü ve Türklüğün ulusal varlığını öne çıkarmak olan Türkçülerden Ziya Gökalp, kadınların örtünmesi meselesini ele alarak, çarşaf ve örtünme aleyhine çalışmalar yaptı. Gökalp'e göre örtünmenin devamı Türk kadını için en büyük hakaretti.¹¹² Rıza Tevfik ise, tesettürü dini değil, sosyal bir mesele olarak gördüğünü belirterek, Kur'an'da böyle bir emire rastlamadığını, tesettürün Bizans'tan alınmış olabileceğini ileri sürdü. Ancak bu konudaki değişim birdenbire olursa tepki doğabileceğinden, yavaş bir değişim süreci izlenmesi gerektiğini söyledi. Halide Edip, tesettür konusunda müstakil bir yazı yazmamakla birlikte, "Yeni Turan" romanında ideal Türk kadınına, çarşafını atmış, yüzü açık, saçları kapalı, mantolu olarak tasvir etti. Türkçüler kadının örtünmesi ve sosyal konumu konusunda Batıcılara yakın, İslamcılara mesafeli bir görüş taşımaktaydılar.¹¹³

Batıcılar ve Türkçüler tesettüre karşı tavır alırken, İslâmcılarda boş durmayarak programlarına ve yayın organlarına bu meseleyi taşıdılar. İslâmcılık, İslâm'ı bir bütün olarak "yeniden" hayata hâkim kılmak ve akılcı bir metotla Müslümanları, İslam dünyasını Batı sömürgesinden, zalim ve baskıcı yöneticilerden, esaretten, taklitten, hurafelerden kurtarmak; medenileştirmek, birleştirmek ve kalkındırmak uğruna yapılan aktivist ve modernist yönleri ağır basan siyasi, fikri ve ilmi çalışmaların, arayışların, teklif ve çözümlerin bütününe içeren bir hareketti.¹¹⁴ İslâmcıların programında kadın ve tesettür konusuyla ilgili olarak; "saçları dahi dâhil olduğu halde vücutlarını ziynetten arı bir şeyle calib-i şehvet olmayacak bir libasla örtmelidirler. Fakat bu tesettür kadına hiçbir meşru hakkını kaybettirmez."¹¹⁵ maddesi yer almaktaydı.

"Kadınların yüzlerini örtmesi bila kayd-ü şart vacibat-ı diniyyededir demek, ancak meşrutiyet dini içtimai bir takım esbabdan dolayı zaruret hükmüne girmiştir. Dini olan esvap kadının süsünden, mücevheratından hali olarak dışarıya çıkamamasıdır. Nitekim bedevi ve köylü kadınları bu haldedir. İşte bu ziynettir ki din onun bile müsaade setrini emrediyor."¹¹⁶

gibi yazılarla Kur'andan, hadisten örnekler veren Sebil-ür Reşat, tesettürün gereklerini açıklamaya çalışan İslamcılarının görüşünü desteklemeye çalıştı. Sebil-ür Reşat, "Ya ulum-ı içtimaiye ve felsefiye veya ulum-u şeriye noktası nazarına göre müteala işgücü edinen erbab-ı kalem meseleyi dinen şer'an halletmek istiyorlar. Bu halde istinatgâhımız ancak hicac-ı Şeriye, zevabıt-ı şeriye, usul-ü fıkhiye olacaktır." diyerek

¹¹² Aktaş, **a.g.e.**, s.101; Avcıoğlu, **a.g.e.**, s.1352.

¹¹³ Aksoy, **a.g.e.**, s. 83-84.

¹¹⁴ **Aynı**, s.73.

¹¹⁵ Aktaş, **a.g.e.**, s.66.

¹¹⁶ "Nisaiyat ,Yine Tesettür Meselesi,"**Sebil-ür Reşat**, Cilt no 1, (12 Kanunuevvel 1329-1913), s.242.

tesettür meselesine çözümünün yine şeriatın içinde bulunduğunu belirtti.¹¹⁷ Ancak meselenin tamamen hallolmadıkça bitmeyeceğini, İslam dini karşıtlarının yeryüzünden kaldırılmadıkça sorunun çözülemeyeceğini sözlerine ekledi.

Dönemin Muhafazakâr ideolojisi içinde etkin bir yeri olan ve tüm yaşamı boyunca modernleşme karşıtlığını sürdüren Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi, “kadın ve tesettür” sorununa klasik fıkıh açısından bakarak “tesettürün” kadının “iffetini” koruyan bir işleve sahip olduğu,¹¹⁸ örtünme ile kadının sosyal pozisyonu arasında bir bağ kurulamayacağı yönünde ki fikirlerini, “Örtünün şekli, şümulü yoktur” sözleriyle destekledi. Mustafa Sabri Efendi’ye göre kadının peçe kullanmasıyla cahil kalması arasında bağ yoktu.¹¹⁹

Sait Halim Paşa, kadının toplumdaki yerinin değişmesinin bir süreç meselesi olduğunu belirterek, kadın giyiminin değişmesi konusunda halkın tepkisini dile getirdi.¹²⁰ İslâmcılardan Musa Kazım; tesettürü, özellikle genç ve güzel kadınları yabancı erkeklerin bakışlarından koruduğu için gerekli buldu. II. Meşrutiyetin ilanı ile anayasal bir düzenlemeye gidildiği ve bu durumun kadınlarda örtünme meselesine uymadığını, bundan dolayı Müslümanlar arasında büyük bir fitnenin çıkacağını işaret etti. Giyimdeki başıboşluğu gidermek amacıyla “bizim giyim şeklimizin Avrupalıların giyim şekli gibi olmasının mümkün olmadığını” ileri sürerek, çarşaf giyilmesini zorunlu kılacak bir yasayla hükümete başvurdu.¹²¹ Mehmet Akif de, toplumdaki taklit hastalığını eleştirerek, taklidin bir milletin öz benliğinden koparacağını belirtti.¹²² Müslüman kadının örtüsü Batılılaşmanın önünde engel olduğu için, İslamcı düşünürler Batılılaşmamak Avrupa’yı kıyafetle de olsa taklit etmemek için toplumda tesettür meselesini hep canlı tutmaya çalıştılar.

Bu tartışmalardan başka, giyim konusundaki değişim, kadın hareketinin odağında yer alan “Kadınlar Dünyası” dergisinde de özel bir tartışma konusu oldu. Kadınların talepleri en fazla bu dergide yer buluyordu. Dergide giysinin millileştirilmesi ve kadınların ne giyeceklerinin yasayla belirlenmesi yönünde öneriler ileri sürüldü. Giyim konusundaki bu tartışmalar doğal olarak modayı da gündeme

¹¹⁷ İzmirli İsmail Hakkı, “Nisaiyat, Tesettür Meselesinin Turuk-ı Halli,” **Sebil-ür Reşat**, Cilt no 12, Sayı no 291, (27 Mart 1330-1914), s.78.

¹¹⁸ Yakut, **a.g.m.**, s. 24.

¹¹⁹ Aktaş **a.g.e.**, s.77; Aksoy, **a.g.e.**, s.60-64.

¹²⁰ **Aynı**, s.76.

¹²¹ Albayrak, **a.g.e.**, s.69-70; Aktaş, **a.g.e.**, s.87.

¹²² **Aynı**, s.89.

taşıdı. Çarşafın yeni biçim alması, İngilizlerin kullandıkları ceketin giyilmesi, kadına yönelik farklı saç modelleri de derginin sayfalarında kendine yer buldu. Kadın giyiminde modanın yaygınlaşması ile giyimde israf tartışması başladı. Kadın giyiminin değişimi konusunda somut olarak gündeme gelen istek, peçenin kaldırılmasıydı. Giysilerin, kadınların dışarıda rahat çalışabilecekleri hale getirilmesi, çarşafın modernleştirilmesi, örtünmenin kadını toplumsal yaşamın dışına iterek eve hapsetmesi dergide tartışma konusu yapılan diğer konulardandı.¹²³

Kadın giyimine ilişkin modernleşme talepleri muhafazakârların tepkisini çekmekle birlikte hükümet katında da hoş karşılanmadığı söylenebilir. Bir hükümet üyesi olan Şeyhülislam Abdurrahman Nesip Efendi, 1912 yılının Mart ayında bir beyanname yayımlayarak, modayı takip eden Müslüman kadınların çarşaf şekillerini değiştirmelerine izin verilmeyeceğini, aksine hareket edenlerin ise Ceza Kanunnamesinin ilgili maddeleri uyarınca cezalandırılacağını açıkladı. Ancak bu beyanname etkili olmadı.¹²⁴

1912’de Yunanlıların işgalinden kaçıp İstanbul’a gelen göçmenlerle İstanbul ve birkaç büyük kentte İslâmi gelenekten oldukça uzak giyim-kuşam ve yaşama biçimleriyle Avrupa modası Avrupa mallarının tüketimi kadınların hayatına girdi.¹²⁵ Balkan savaşları yenilgisinin nedeni olarak da bu tarz kadın giyimi gösterildi. Kimilerine göre kapalı ve çarşafli giyimler, kimilerine göreyse açık ve süslü giyimleri bu savaşın kaybına neden olmuştur.¹²⁶

İttihat ve Terakki Hükümeti yıllarında kadınların sokak giyimlerini belirleyen nizamnameler yayınladıkça, kadınlarda da tesettüre dikkat etmeden gösterişe kaçan elbiselerle gezmeye olan ilgi arttı.¹²⁷ Bu dönem kadınlarında dar etekle ince görünmek moda oldu. Kadınlar Arap, Avrupa, Rus kadın giysilerinden karma giysiyle gezmeye başladılar. Moda düşkünlüğünü eleştiren yazılarda modanın israfa yol açtığı, aile kurumuna zarar verdiği dile getirildi.¹²⁸

¹²³ Aksoy, **a.g.e.**, s.66-72.

¹²⁴ Yakut, **a.g.m.**, s.24.

¹²⁵ Aktaş, **a.g.e.**, s.111.

¹²⁶ Mehmet Tahir “Testtürün emri ilahi olduğu çarşafın şekli ve biçimiyle savaştaki yenilgi arasında bir ilgi kurulamayacağını, tesettürün terakkiye mani olmayacağını söylüyordu. **Aynı**, s.103; Aksoy, **a.g.e.**, s.85; Albayrak, **a.g.e.**, s.532-533.

¹²⁷ Avcıoğlu, **a.g.e.**, s.1352; Aktaş, **a.g.e.**, s.83.

¹²⁸ Hanımlarımız arasında bir moda dağdasıdır gidiyor. Servet-i olanlar yahut zevci bulunanlar 5, 10, 20, 100 lira demiyorlar moda uğruna feda edip duruyorlar, vatana ve vatanla beraber kendilerine felaket ve

Dönemin romanlarında Batılaşmaya çalışan “snob”lar anlatılarak, “isteksek de istemesek de Avrupalılaşmamak zorundayız” temaları işlendi. Her ne kadar Avrupalılaşmaya çalışanlar garip bir şekilde hicvedilse de toplumda alışkanlık kazanmaya başlayan davranışlar haline gelmekteydi. Birbiriyle sarılıp dans etmek, kolları göğsü açık elbise giymek, şapka giymek bu alışkanlıklardan idi. Avrupa kadın kıyafetlerinde görülen yandan düğmeli botlar, çoraplar, eldivenler, yavaş yavaş günlük hayata yerleşmeye başlamıştı.¹²⁹

1914’te erkeklerin cepheye sevkiyle boşalan kadrolara kadınların yerleştirilmesiyle, dışarıda çalışmakta olan kadınların dış giyimleri de değişiklik gösterdi. Kadın dış giyiminde özellikle ayakların belirgin olarak görünmesi üzerine 1914’te Emniyet Müdürlüğü’nün mührünü taşıyan bir kararname ile Türk kadınlarının ince kumaşlardan yapılmış çarşaf ve yeldirme giymeleri yasaklandı. Kararnameye göre, çarşafın üst kısmı kolları örtecek uzunlukta, alt kısmı ise bacakları örtebilmesi için boyu ayak bileklerine kadar uzun olmalı, yeldirme altına giyilmiş elbisenin kesiminde de olmamalıydı. Örtü, başı tamamen kapatmalıydı. Yönetmelik de tanımı yapılan giysilere uymayan kılıkları değiştirmek içinde iki hafta zaman tanıdı.¹³⁰

1915’de devlet dairelerinde iş saatlerinde çarşafın çıkarılmasına izin verildi. Kimi memurların etek boyları yönetmelikle belirlenenden daha kısa olduğu için polis tarafından evlerine geri gönderildiler. Savaş yıllarında kadınlara yerli malı kullanmaları, Avrupa işlerini terk etmeleri önerildi. 1918’de Türk Kadını Dergisi’nde ki “Sade Giyinen Hanımlar Cemiyeti” başlıklı yazı bu amaçla yazılmıştı. Makalede kadınların sade giyinmeleri için bir cemiyet kurmaları, müsriflikten kaçmaları istenmekteydi.¹³¹

“Fakat mahal-i haysiyet olmayacak kadar temiz bir elbise ile gezmek elzemdir... Kadınlarımız kat kat, çift çift, renk renk, elbise, ayakkabı yaptırıyorlar... Tiyatroya gidilen kıyafetle ziyarete gidilmiyor. Aynı elbise ile aynı misafiri birkaç kere kabul etmek rencide ediyor. Fakat kadınlarımız için sade “bir kat” elbise ile kanaat etmek zamanı çoktan gelmiştir. Bütün bir millet... Fedakârlıklarla uzun bir harbe katılıyorken, kadınlarımızdan fazla süslerden vazgeçip sade giyinmelerini rica edersek fazla bir şey istemiyoruz....”

sefalet girdapları hazırlamalarının sebebi hep kibar ve zengin hanımlardır. **Aynı**, s.86.; Albayrak, **a.g.e.**, s. 541.

¹²⁹ Koloğlu,1999, **a.g.e.**, s.309; Aktaş,**a.g.e.**, s.83.

¹³⁰ **Aynı**, s.115; İstanbul belediyesi kadınlardan özel bir üniforma ve pantolon giyen sokak temizleyicisi olarak yararlanmıştır. Avcıoğlu, **a.g.e.**, s.1352; Taşcıoğlu, **a.g.e.**, s.44; Aksoy, **a.g.e.**, s.86-87.

¹³¹ “Sade Giyinen Hanımlar Cemiyeti,” **Türk Kadını**, (20 Haziran 1334), s.44; “Ebubekir Sofuoğlu, “Osmanlılarda Kadın ve İsrâf,” **Tarih ve Toplum**, Sayı no 207: 19-22, (Mart 2001), s.22.

Fakat kadınlar bu tür yayınlara itibar etmeyerek, savaş yıllarında Balkanlardan ve Rusya'dan gelen göçmenlerden giyim, kuşam ve yaşam tarzı ile moda ve eğlenceyi öğrendiler. Batı tarzı tayyörler, pelerinler, uzun eldivenler ve boyu kısalmış etekler, mantolar moda olmaya başladı. Rus kadınları şapka ile çarşaf arasında görünümde olan “türban” kullandılar. I. Dünya savaşından sonra İstanbul, İngiliz, Fransız ve İtalyan kuvvetlerince işgal edilince işgal kuvvetleri subaylarıyla İstanbul'a gelen Avrupalı kadınlar, İstanbullu kadınların giyimlerindeki “Avrupalılaştırma” sürecini hızlandırdılar. Böylece mütareke yılları yerli giysilerin son değişimlerini tamamladığı, Avrupa giysilerinin yerleşmeye başladığı yıllar oldu. Cumhuriyetten önce seçkin çevreye mensup kadınlar arasında moda tayyörler, roplar, tuvaletler, kesik saç, hatta şapka kullanılmaya başladı.¹³² Kadınların sosyal alanda görünmesinin bir sonucu olarak açılan Biçki Yurdu'nun mezunlarının hazırladığı çeşitli dış giyimlerden biri olan manto, bir süre sonra bazı kadınların çarşaf yerine manto giymeleri sürecini başlattı.¹³³

Sebil-ür Reşat, kadın kıyafetlerinde meydana gelen değişimleri eleştiren bir yazı yayınlamak, kadın kıyafetlerinin Müslümanları utandıracak ve iğrendirecek bir hale geldiğini¹³⁴ belirtti. Hükümetin tesettür konusuna karışmasını isteyerek, tesettürün dini mi, ahlaki mi, hukuki mi olduğu yönünde tartışmasını sürdürdü.¹³⁵

Mütarekenin imzalanmasından sonra Şeyhülislam Haydarîzâde İbrahim Efendi tesettür meselesine bir düzen getirmek için bir komisyon oluşturdu. Ancak bu komisyon istenilen düzenlemeyi gerçekleştiremedi. 4 Mart 1919'da kurulan Birinci Damat Ferit Paşa Hükümeti döneminde ise “tesettür” hakkında bir nizamnamenin hazırlanmakta olduğu haberi ile ilgili olarak görüşlerine başvurulmuş Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi ise, gerekirse kadınların İslâmi kurullara uygun tarzda giyinmelerini sağlamak üzere nizamnamenin de ötesinde bir kanun düzenlenmesi gerektiğini açıkladı.¹³⁶

Ölüm kalım savaşının olduğu Kurtuluş Savaşı yıllarında ise artık kimse peçe ile ilgilenmedi. Peçeli, peçesiz tartışması bir süre içinde olsa rafa kaldırıldı. Millet Meclisi

¹³² İstanbul'da Ruslar şapkasızlıktan başlarına tül sarınca hanımlarda bunu uyguladı. Rus başı ya da sıkma başı denilen eşarplar hanımların hayatına girdi. Cumhuriyet devri İstanbul hanımları şapka giymeye çoktan hazır oldu. Aktaş, **a.g.e.**, s. 118 vd.; Modaya uyan yüksek tabaka çarşafı 1918de terk etti. Sevin, **a.g.e.**, s. 140; Taşcıoğlu, **a.g.e.**, s.53-54; Apak ve diğerleri, **a.g.e.**, s.102; Aksoy, **a.g.e.**, s.89.

¹³³ Aynı, s.87.

¹³⁴ “Tesettür Meselesi,” **Sebil-ür Reşat**, Cilt no 16, (10 Nisan 1335 -1919), s.131.

¹³⁵ “Tesettür İşine Zabıta Karışmasını mı?”, **Sebil-ür Reşat**, Cilt no 16, (13 Şubat 1335-1919), s.13; Ahmet Naim, “Yine Tesettür Meselesi,” **Sebil-ür Reşat**, Cilt no 16, (27 Şubat 1335-1919), s.37.

¹³⁶ Yakut, **a.g.m.**, s.25.

açıldıktan sonra başı örtülü ama yüzü açık olan kadınlar meclise konuşmaları dinlemek için katılarak yeni bir dönemin başlayacağına dair ipuçları verdiler.¹³⁷

¹³⁷ Koloğlu, 1999, **a.g.e.**, s.330.

İKİNCİ BÖLÜM ŞAPKA DEVRİMİ

1. YENİ TÜRKİYE DEVLETİNİN KURULMASI VE YAPILANMASI

19. ve 20. yüzyılda dünya büyük değişimlere sahne oldu. Avrupa’da, Amerika’da ve dünyanın daha birçok yerinde yeni devletlerin ortaya çıkmasıyla politik güç dengesi alt üst oldu. Ağır sanayinin yarattığı hammadde, pazar, işveren, işçi ilişkileri bir takım sorunları da ortaya çıkardı. Bu durumdan etkilenen Türkiye de eski, yıpranmış yasalarla ve teokratik kurullarla sorunu çözmeye çalıştı. Dünya yüzünde örnek alabileceği bir Müslüman devlet de bulunmuyordu. I. Dünya Savaşının sonunda bağımsız tek Müslüman devlet ise İran’dı. İran hiçbir zaman ve hiçbir yönden örnek alınacak durumda değildi. O halde Atatürk yeni Türkiye için örneğini kendisi bulacaktı.¹³⁸ 1919–1938 arasında dünyada egemen üç eğilim bulunuyordu: Faşistlerin ırkçı milliyetçiliği, Sosyalistlerin emekçi evrenselliği, Liberallerin sömürgeci milliyetçilik anlayışları. Atatürk bunların üçünü de reddetti. Kendi sınırları içinde bir çözüm anlayışı getirerek, azınlık anlayışını kaldıran, insan olmanın eşitliğinden başka gerekçesi bulunmayan bir ilkeyi geleceğin dünyasına küçük bir model olarak sundu.¹³⁹

Bu yeni model iki safhada gerçekleşti: Birincisi, Türk Kurtuluş Savaşı ve tam bağımsız, yeni Türkiye Devleti’nin kurulması. İkincisi, kurulan yeni Devletin, uygar bir devlet haline dönüştürülmesi. Bunun için sadece askeri savaşlar değil aynı zamanda daha geniş toplumsal değişimler gerekiyordu. Milli ve bağımsız bir devlet haline gelebilmek için Türk toplumunun kalkındırılması ve siyasi başarıların toplumsal değişimle desteklenmesi gerekiyordu.

Yeni Türkiye Devleti kuruluş süreci itibariyle, Türk tarihinde en büyük zorlukları yaşayan devletti. Birinci Dünya Savaşının ardından Osmanlı Devleti ile imzalanan 1918 Mondros Ateşkes Antlaşmasından 1922 Mudanya Ateşkes Antlaşmasına kadar geçen süre Kurtuluş Savaşı dönemidir. Bu Kurtuluş Savaşı aynı zamanda bir devletin kuruluşu olayını da içine almaktadır. Bütün bu uğraşların başarıya ulaşmasından sonra asıl devrimler yapılmıştır.¹⁴⁰

¹³⁸ Neşet Çağatay, “Atatürk Devrimlerinin Amaçları ve Esprisi”, **IX. Türk Tarih Kongresi**, Cilt no III: 1537-1545, (Ankara: TTK Basımevi,1989), s.1542.

¹³⁹ Koloğlu, 1999, **a.g.e.**, s.388.

¹⁴⁰ Ahmet Mumcu, **Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi** (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1996), s.22.

Mondros Ateşkes Antlaşmasının imzalanmasından sonra Suriye'de görev yapan Mustafa Kemal, İstanbul'a geldiğinde, İstanbul'dan vatanın kurtuluşunu mümkün görmeyerek Anadolu'ya geçmeye karar verdi. Samsun ve çevresinde Türkler ile Rumlar arasındaki çatışmaları önlemek isteyen İstanbul Hükümeti tarafından, 3.Ordu Müfettişi olarak görevlendirilen Mustafa Kemal, Doğu Anadolu'da sivil ve askeri kurumlara emretme yetkisini de alarak 16 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a hareket etti. Asıl amacı milli mücadeleyi başlatmak ve organize etmek olan Mustafa Kemal, arkadaşlarıyla birlikte 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a ayakbastı. Bu tarih, Kurtuluş Savaşı'nın başlangıç tarihi olarak kabul edilir.¹⁴¹

Samsun'a çıkar çıkmaz faaliyetlerine başlayan Mustafa Kemal, bütün ordu komutanlarıyla haberleşmeyi sağlayarak askeri ve sivil makamlara genelgeler gönderdi. Milli bilincin uyandırılması amacıyla yayınladığı Havza Genelgesi (28 Mayıs 1919) ile bütün yurttaki işgallerin protesto edilmesini ve mitingler düzenlenmesini istedi. 22 Haziran 1919'da Amasya'ya gelen Mustafa Kemal Paşa; Rauf Paşa, Ali Fuat Paşa, Refet Paşa ve Cafer Tayyar Paşa'nın yazılı desteğini alarak Kurtuluş Savaşını resmen ilan eden Amasya Genelgesini yayınladı. Bu genelgenin maddeleri Kurtuluş Savaşı'nın amaç, gerekçe ve yöntemini açıklıyordu. Aynı zamanda Milli egemenlik yolunda atılan ilk adımdı. Yetkilerini aştığı gerekçesiyle İstanbul'a geri çağırılan Mustafa Kemal, hem görevinden, hem de askerlikten istifa ettiğini bildirdi (7-8 Temmuz 1919).¹⁴²

Bu gelişmeden sonra, Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından düzenlenen kongreye katılmak için Amasya'dan Erzurum'a gelen Mustafa Kemal, Erzurum Kongresi'nde (23 Temmuz 1919) kongre başkanı seçildi. Kongre, Doğu illeri adına toplanmış olmakla beraber alınan kararlar bakımından milli bir kongre özelliği taşımaktaydı. Vatanın bir bütün olarak savunulacağı ilk kez belirtiliyordu. Alınan kararlar Sivas Kongresi ve Misak-ı Milli kararlarının biçimlenmesinde de etkili oldu. Kongreden sonra 9 kişiden oluşan ve başkanlığını Mustafa Kemal'in yaptığı bir "Temsil Heyeti" oluşturuldu. Böylece, Mustafa Kemal, kongreden milli mücadelenin lideri olarak çıktı.¹⁴³

¹⁴¹ Aynı, s.24-32; Afet İnan, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrim Tarihi** (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1977), s. 25-26.

¹⁴² Aynı, s.31.

¹⁴³ Aynı, s.33-35; Mumcu, **a.g.e.**, s. 37-40.

Amasya Genelgesi ile toplanmasına karar verilen ve yurdun her tarafından temsilcilerin katılmasıyla oluşan Sivas Kongresi'nde (4-11 Eylül 1919), Erzurum Kongresi kararları kabul edildi. Temsil Heyeti, sayıca genişletilerek, yetkileri artırıldı ve başkanlığına yine Mustafa Kemal getirildi. Toplanış amacı ve aldığı kararlar bakımından ulusal bir kongre özelliği taşımaktaydı. Yurdun her yanından gelen delegelerin katılımıyla toplandığı için ulusal bir meclis gibi çalıştı. Bu yönüyle de TBMM'nin bir provası niteliğindedir.¹⁴⁴

Anadolu'da, işgallere karşı çıkanlar, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının etrafında bir araya gelmeye başladılar. Bu ilk tepkiler zamanla yerini direnişe ve mücadeleye bıraktı. İstanbul Hükümetleri, Anadolu'da işgallere karşı çıkma eylemi olarak başlayan ve milli mücadele olarak adlandırılan bu hareketten rahatsız oldular. İtilaf Devletleri'nin bu direnişe kızacağını ve tüm yurdun elden gideceğini savunan İstanbul Hükümetleri, işgalci devletlerin baskılarıyla milli mücadeleyi baltalamaya çalıştılar. Bu hükümetler içinde en fazla milli mücadele karşıtlığı yapan, Damat Ferit Paşa Hükümetiydi. Anadolu'da ise Temsil Heyeti, milli bir hükümet gibi, TBMM açılana kadar görev yaptı.¹⁴⁵

Damat Ferit'in istifasından sonra kurulan Ali Rıza Paşa Hükümeti uzlaşmacı bir politika izledi. Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin temsilcisi, Bahriye Nazırı Salih Paşa ile Mustafa Kemal arasında yapılan Amasya Görüşmeleri (22 Ekim 1919) Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin İstanbul Hükümeti'nce tanınmasını sağladı. Böylece, Ulusal direnişin göz ardı edilemeyeceği anlaşıldı. Mustafa Kemal ve Temsil Heyeti, yakın bir tarihte toplanacak olan Osmanlı Mebuslar Meclisi'nin çalışmalarını yakından takip edebilmek, coğrafi konumu, ulaşım ve haberleşme kolaylığı ile Batı Cephesi'ne yakın oluşu gibi nedenlerden dolayı Ankara'ya geçtiler (27 Aralık 1919). Böylece Milli Mücadelenin merkezi Ankara oldu.¹⁴⁶

Amasya Görüşmeleri'nde üzerinde uzlaşılan tek konu meclisin açılması idi. Mustafa Kemal İstanbul'un işgal altında olması nedeniyle buradaki meclisin rahat çalışamayacağını, sağlıklı kararlar alamayacağını, alınsa bile uygulanamayacağını söylemiş olmasına rağmen, başkentin İstanbul olması, padişahın varlığı ve anayasa gereği meclis, 12 Ocak 1920'de İstanbul'da toplandı. Osmanlı Mebuslar Meclisi,

¹⁴⁴ Aynı, s.40- 43; İnan, 1977, a.g.e., s. 36-38.

¹⁴⁵ Mumcu, a.g.e., s.43.

¹⁴⁶ İnan, 1977, a.g.e., s. 44-45.

dağılmadan önce aldığı son ve en önemli karar olan Misak-ı Milli ile milli mücadelenin hedefini, vatanın sınırlarını ve bağımsızlık esaslarını benimsemiş oldu.¹⁴⁷

Meclisin kendi yararlarına karar alacağını uman İtilaf Devletleri, Misak-ı Milli'nin kabul edilmesiyle 16 Mart 1920'de İstanbul'u resmen işgal ettiler. İstanbul'un işgali ve Mebuslar Meclisinin dağıtılması, aydınların ve milletvekillerinin tutuklanması Osmanlı Devleti'nin sona erdiğini gösteriyordu. Bu gelişme ile TBMM'nin açılması için zemin hazırlanmış oldu. Milli egemenliğe dayalı devlet kurmayı düşünen Mustafa Kemal, bu fırsatı iyi değerlendirerek, kuracağı devletin temel organlarını oluşturacak yeni meclisin toplanmasını sağlayacak çalışmaları başlattı. Meclis, yeni seçilenler ve Osmanlı meclisinden kaçabilenlerin katılımıyla Ankara'da toplandı. 23 Nisan 1920'de açılan Büyük Millet Meclisi, Türk milletini temsil ettiğini ve kendi üstünde güç kabul etmediğini tüm dünyaya ilan etti.¹⁴⁸

TBMM'nin açılmasına bir tepki olarak Anadolu'da ve İstanbul'da, İstanbul Hükümeti'nin, İşgalci Devletlerin ve Azınlıkların desteğiyle ayaklanmalar çıktı. Bu ayaklanmaların bastırılması sonucunda TBMM Anadolu'da var olan otoritesini daha da güçlendirdi. İtilaf Devletleri, kendi aralarındaki anlaşmazlıklar ve Türk Milletinin direnişi sebebiyle, Türklerle anlaşma yapmak zorunda kaldı. Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında Sevr Antlaşması (10 Ağustos 1920) imzalandı. Ancak bu anlaşma Misak-ı Milli kararlarına uygun değildi. TBMM antlaşmayı tanımadığını bildirdi. Antlaşmayı imzalayanları vatan haini ilan etti.¹⁴⁹

Bu gelişmeler üzerine Düzenli Orduyu kuran TBMM Kurtuluş Savaşına başladı. Kurtuluş Savaşı'nda Türk Ordusu, üç cephede savaştı. Doğu Cephesi'nde Ermenilerle, Güney Cephesi'nde Fransızlarla, Batı Cephesi'nde ise Yunanlılarla mücadele edildi. 11 Ekim 1922'de İtilaf devletleriyle imzalanan Mudanya Mütarekesi ile silâhlar bırakılarak Kurtuluş Savaşı sona erdi. Bu yeni devlete gidişin ilk safhasıydı. Sıra Anadolu ve Rumeli'de tam bağımsız, laik bir yeni Türkiye Devleti'nin kurulması safhasına geldi. Kurtuluş Savaşından sonra da Türk milleti için de yeni bir dünya doğmuş; çağdaş, demokratik ve lâik Türkiye Devleti'nin kuruluşuna uzanacak olan bütün yollar açılmıştı. Bu sebeptendir ki ülkeyi düşman istilâsından temizleyen büyük askerî zaferleri takiben, bu başarıların semerelerini toplamak üzere siyasî faaliyetlere geçildi.

¹⁴⁷ Aynı, s.64-66.

¹⁴⁸ Aynı, s.66-69; Mumcu, a.g.e., s. 48-55.

¹⁴⁹ Aynı, s.56-62; İnan, 1977, a.g.e., s. 69-74.

Mustafa Kemal'e göre Kurtuluş Savaşı zaferle sona ermesine rağmen, “asıl savaş bundan sonra başlıyordu”.¹⁵⁰ Bu asıl savaş 1919'da 7 Temmuz'u 8 Temmuz'a bağlayan gece Mahzar Müfit'e (Kansu) not ettirdiklerinden başka bir şey değildi. Bu notlar içinde yeni bir devletin kurulması ve bu devletin kökleştirilmesi için yapılacak devrimler işaret edilir ki bu da kurulan yeni Türkiye Devleti'nin, uygar bir devlet haline dönüştürülmesi safhasıdır. Bu notlarda yer alan şu maddeler bu aşamaların işaretiydi:¹⁵¹ “Zaferden sonra hükümet şekli cumhuriyet olacaktır; Padişah ve hanedan hakkında zaman gelince gerekli işlem yapılacaktır. Tesettürün kaldırılacak, fes kalkacak, medeni milletler gibi şapka giyilecektir. Latih harfleri kabul edilecektir.” Bir Türk Devriminin gerekliliğini ve gerçekleştirecek olan kişiyi ise Aydemir, şu şekilde ifade etmişti:¹⁵²

“Dünyanın en eski medeniyetine beşik olan Türk topraklarında toplum hayatı bir ilkçağ ikelliği içindeydi... Memleket yolsuz, işsiz, asayişsiz bir düzensizlik içinde bunalyordu. Sonu gelmez savaşlar Milletin genç kudretini eritmiş, bitirmişti. Hulâsa o günlerde yeni Türkiye, sosyal ve ekonomik yapısı bakımından eski kağşamış bir kalıntıdan ibaretti. Bu kalıntının temizlenmesi, topyekün değişmesi ve çağın isteklerine, çağın akımlarına göre yeniden düzenlenmesi lazımdı. Bu bel vermiş yapının ve ilkel hayatın yeni bir düzene yönelişi için Gazi Mustafa Kemal'in şahsiyetinden başka bir umut yoktu”.

İstanbul'a gelen bir Rus bilgini; “ Rusya'nın yaptığı inkılâp sizin inkılâbınızın yanında küçük bir ıslahat hareketi niteliğindedir. Biz ne yaptık? Yalnız memleketimizin iktisadi şeraitini değiştirdik. Hâlbuki siz, bir devirden diğer devre, Kurunu Vustadan Kurunu Ahire atladınız.” sözüyle yeni Türkiye'de yapılanları açık bir şekilde dile getiriyordu.¹⁵³ 1919'da Lloyd George “Türkler, çökmekte olan bir ırka mensupturlar, Yunanlılar ise dostumuzdur ve gittikçe yükselen bir millet durumundadır” diyerek Yunanlıları Anadolu'ya saldırtmıştı. Ancak aradan geçen yıllar içinde durum hiçte umdukları gibi olmadı. 1938'de bir İngiliz'in söylediği şu sözler bu durumu gözler önüne sermektedir: “Büyük savaşı izleyen bir sürü ihtilal içinde Türkiye'deki kadar beklenmedik ve takdire değer sonuçlar veren olmadı.... Oysa savaşın sonunda Türk milletinin yaşayabileceğine kimse inanmıyordu....”¹⁵⁴

¹⁵⁰ Mumcu, a.g.e., 85-88.

¹⁵¹ Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**. Cilt no 1, (Ankara: TTK Yayınları, 1997), s.130.

¹⁵² Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam 1922–1938**. Cilt no 3, (On altıncı basım, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1999), s.197.

¹⁵³ **Hâkimiyeti Milliye** (16 Eylül 1925), s.1.

¹⁵⁴ Koloğlu, 1999, a.g.e., s.377.

Savaştan sonra iyice örselelenmiş bir toplum vardı ortada. Maddesel açıdan her tarafı yoksullukla dolu olduğu gibi, manevi açıdan da savaş bıkkınlığıyla yoğrulmuştu. İlerlemenin sabır ve özveri, çağdaşlaşmanın bir süreç olduğunu anlatabilmenin güçlüğü içinde gelişmenin günlük yaşama yansıtacağı güne kadar devrim heyecanını tutmak kolay değildi. Her şeyden önce devrimin insan kadrolarını oluşturmak gerekiyordu. Tarihi boyunca yukarıdan yönlendirilmeye şartlanmış Türk toplumunu çağdaş uygarlık düzeyine eriştirebilmek için her ferdini bilinçlendirecek kurumlara ihtiyaç vardı. Ancak kulluktan kurtulup vatandaş kimliğine sahip oldukları zaman yeni aşamaların gerçekleşmesi mümkündü. Tanzimat'la başlayan çağdaşlaşma adımlarının ulusal egemenlik yolunda eriştiği aşama, 1919 sonrasında kaçınılmaz olarak Cumhuriyet'i getirdi.¹⁵⁵

Cumhuriyet'e giden yolda, 1 Kasım 1922'de TBMM'nin kararı ile saltanatla hilâfet birbirinden ayrılarak saltanat kaldırıldı. Kurtuluş Savaşının ardından 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşması ile yeni Türkiye Devleti'nin bağımsızlığı bütün dünyaca onaylandı ve millî sınırlar çizildi. Bu antlaşma Atatürk'ün ifadesiyle "Türk milleti aleyhine asırlardan beri hazırlanmış ve Sevr Antlaşmasıyla tamamlandığı zannedilmiş büyük bir suikastın yıkılışını ifade eden bir vesika" idi.¹⁵⁶

Bu gelişmeden sonra, artık mevcut yönetimin isminin de açıkça ifadesi ve ilânı gerekmektedir. 13 Ekim 1923'de TBMM'nin kararı ile Türkiye Devleti'nin Hükümet Merkezi olarak Ankara belirlendikten sonra, nihayet 29 Ekim 1923'te, Cumhuriyet ilân edildi. Bu sonucu takiben Ankara Milletvekili Mustafa Kemal Paşa, oybirliği ile Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı seçildi. Cumhuriyetin ilânı ile gerçekleşen bu büyük devrimin yanı sıra devlet örgütü ve toplum yönetiminin de çağdaş devlet anlayışına uygun olarak lâikleşmesi gerekiyordu. Böyle bir anlayış içinde halifeli Cumhuriyet söz konusu olamazdı. Cumhuriyetin ve "egemenliğin kayıtsız şartsız ulusa ait" olması ilkesi ile egemenliğini Tanrı'dan alan Halifelik kurumu bağdaşmamaktaydı. Bu sebeple 3 Mart 1924'te artık hiçbir lüzumu kalmayan, aksine zararlı bir kuruluş halini almış bulunan halifelik kaldırıldı. Son halifeyle beraber Osmanlı hanedanı yurt dışına çıkarıldı. Ayrıca aynı gün çıkarılan kanunlarla da din işleri, vakıflar ve genelkurmay bakanlıkları kaldırılarak, eğitim ve öğretim birleştirildi. Böylece başta eğitim ve din alanında hızlı bir laikleşme süreci başladı. Bu değişikliklerden sonra

¹⁵⁵ Aynı, s.390.

¹⁵⁶ Mumcu, a.g.e., s.103-109.

devlet düzenlemelerine ilişkin yasal düzenlemeleri hukuk, eğitim, kültür alanlarında yapılan birçok toplumsal reformlar izledi. Kabul edilen bu yasalar Cumhuriyet'in laik niteliği açısından önemlidir.¹⁵⁷

1924'e kadar yapılan devrimler görece olarak yavaş ilerledi. Bunu hem Mustafa Kemal'in başta din olmak üzere toplumsal hassasiyetlere daha fazla dikkat etmesine, hem de dönemin koşullarına bağlamak mümkündür. Ancak 1924 sonrası yapılanlar daha hızlıydı ve esas dönüşüm bu tarihte başladı. Bu güne kadar dine ve dini unsurlara sahip çıkan Cumhuriyet yönetimi bu tarihten sonra hızlı bir laikleşme sürecine girdi. Özellikle dinin kamusal alandaki görünürlüğünü ortadan kaldırmak için önemli reformlar yapıldı.¹⁵⁸ Saltanatın 1 Kasım 1922'de kaldırılması ile başlayan süreç birbirini izleyen ve tamamlayan adımlardan oluştu. Bütün bu sürece bir anlamda "laikleşme" demek mümkündür. Saltanatın kaldırılması ve Cumhuriyetin ilanına ters düşmesine rağmen kabul edilen değişiklik ile "devletin dini, din-i İslam'dır" hükmü anayasaya konmuştu. Bu maddenin yasallaşması, yapılan değişimlerin halk üzerinde yarattığı etkileri azaltmasına rağmen, bu hüküm devrimleri ve reformları durduramayacaktı.¹⁵⁹

Mustafa Kemal, bu devleti kurarken, devletin ayakta kalabilmesi ve hayatını devam ettirebilmesi için, her türlü ayrıntıyı düşünmüştü. Bunlardan en önemlisi ise kuşkusuz devletin bir ve bütün olarak Türk kimliği çerçevesinde hayatına devam etmesiydi. Atatürk milliyetçiliği çağdaş, akılcı, medeni, demokratik, toplayıcı birleştirici ve barışçıdır. "Ne mutlu Türküm diyene" sözü ile ırka dayalı olmayan bir milliyetçilik anlayışını ortaya koyar. O'na göre cumhuriyetin temeli Türklere ve diğer zümreler Türk kimliğine aitlik hissettiği ve Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Kanunlarına bağlı kaldığı sürece her türlü hakka sahiptirler. Devletin modern bir şekil alması ve milletin çağdaş uygarlık seviyesine en kısa zamanda erişebilmesi yolunda büyük yenilikler birbirini takibe başladı. Bu esnada 1923 yılında Türkiye'de ilk defa olarak bir İktisat Kongresi toplanarak memleketin ekonomik problemleri görüşüldü. Sosyal alandaki devrimlerin ilki olarak şapka ve kıyafet devrimi yapıldı. Halkı uyusukluğa sevk ederek her türlü hayat enerjisini yok eden tekkeler, zaviyeler, türbeler kapatıldı. Uluslararası takvim, saat ve rakamlar kabul edildi. Hukuk alanında, şeriye mahkemeleri ve Mecelle

¹⁵⁷ Özer Ozankaya, **Türkiye'de Laiklik ve Atatürk Devrimlerinin Temeli** (İstanbul: Cem Yayınları, 1993), s. 209-211; Çağatay, **a.g.m.**, s.1543; İnan, 1977, **a.g.e.**, s. 129-131; Aksoy, **a.g.e.**, s.111.

¹⁵⁸ **Aynı**, s.109.

¹⁵⁹ **Aynı**, s.110.

kaldırılarak Türk Medenî Kanunu kabul edildi. Arap harfleri terk edilerek Lâtin harfleri esasına dayanan Türk alfabesi düzenlendi. Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu kurularak Türk tarihi ve Türk dili üzerinde çalışmalar yapıldı. Üniversite'de de büyük bir reform gerçekleştirilerek ona çağdaş bir görünüm kazandırıldı. Bu arada ihtiyaç duyulan çeşitli fakülteler ve kürsüler açıldı. Kadın hukukunda reform yapılarak Türk kadınına seçme ve seçilme hakkı tanındı. Ziraî faaliyetlerle beraber; ticaret ve millî sanayi de geliştirildi. Sağlık işlerine önem verildi. Güçlü bir ordu kuruldu. Yeni Türkiye Devleti'nin temeli olan bütün bu dönüşümlere "Atatürk İnkılâpları" adı verilmektedir.

160

2. ŞAPKA DEVRİMİNİN NEDENLERİ

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin temeli Milliyetçilik, Halkçılık ve Laiklik üzerine inşa edilmişti. Ankara'daki İngiliz Büyükelçisi Lindsay'ın 1925'te hükümetine gönderdiği raporda; "Çağdaşlaşmak genç Türkiye Cumhuriyetinin politikasının yüreğidir, ruhudur. Ulusçuluk ve laiklikte el ulaklarıdır"¹⁶¹ cümleleri, Türkiye'nin aldığı yeni şekli belirtiyordu. Yeni ülkeye yeni çehre kazandırmak ve Atatürk'ün kafasındaki modele ulaşmak için takip edilmesi gereken yol Avrupa'yı örnek almaktan geçiyordu. Mustafa Kemal, Batıya kişisel bir tavırdan dolayı değil, sahip olduğu evrensel niteliğinden dolayı yönelmişti. Batının sahip olduğu medeniyet doludizgin yoluna devam etmekteydi. Bu ifadenin en güzel örneğine, medeniyeti bir arabaya benzeten Karaosmanoğlu "Panorama"sında rastlamak mümkündür.¹⁶²

"... bu arabanın önüne geçip durduramazsın, ya bir kenara çekilirsin, ya altında ezilirsin, ha birde bunun içine binmek var... Emme otomobilin dümeni elinde olmadıkça binmek marifet değil! Makineye sahip olacaksın. Yoksa makine sana sahip olur. Onun ilminden anlayan şoför seni istediği yere götürür."

Türkler, Doğu kültürü sahasından çıkıp, Batı kültürü sahasına girme kararını vermişti.¹⁶³ Batı uygarlığı, insanlığın evrensel gelişim çizgisinde en ileri ve gelişmiş düzeyini temsil etmekteydi.¹⁶⁴ Aslında yapılmakta olan yahut yapılacak yenilikler, medeni dünyaya katılmanın gereği değil, yirminci yüzyıl kültürünün üzerine bina

¹⁶⁰ Mumcu, **a.g.e.**, s.128; İnan, 1977, **a.g.e.**, s.172-175.

¹⁶¹ Şerafettin Turan, "Çağdaşlaşma", **Atatürkçü Düşünce**, Cilt no 6, Sayı no 62: 5 (Haziran 1999), s.5.

¹⁶² Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Panorama**. Cilt no 1, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1954), s.3.

¹⁶³ Norbert Van Bischoff, **Ankara Türkiye'deki Yeni Oluşun Bir İzahı**. Çeviren: Burhan Belge (Ankara: Ulus Basımevi, 1936), s.233.

¹⁶⁴ **Aynı**, s.226.

edilecek yeni, modern ve milli Türk Cemiyetinin yeniden inşasını oluşturmaktı.¹⁶⁵ Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulamaya konulan devrimlerle çağdaşlaşma hedeflendiği için, işlevini yitirmiş kurumların terki kadar, toplumun dış görünümünün de değiştirilmesi gerekiyordu. Şapka devrimi de laiklik ve uygarlık atılımının bir aşaması olduğu için Mustafa Kemal, sosyal devrimlere ve dolayısıyla çağdaşlaşmaya “Şapka Devrimi”yle başladı.

Şapka devrimi, dış görünüşle, şekil ve biçimle ilgili bir yenilik olarak görülebilir. Ancak temelde bir birlik sağlamak ve şeklen uygarlığı yakalamak amacıyla gerçekleştirilmişti. Orhan Pamuk’un da yazısında belirttiği gibi, “Andre Gide’nin Türklerin kıyafeti aklınıza gelebilecek en çirkin kıyafet demesi Atatürk’ün başlattığı kıyafet devrimini etkilemiş olabilir mi?”¹⁶⁶ bilinmez ama, bilinen bir gerçek var ki; İmparatorluktan ulus devlete geçişin tamamlanmak üzere olduğu Cumhuriyetin ilk yıllarında giyside yapılacak değişikliklerle toplum ve devlet sembol haline gelmiş giysilerden kurtulup modern bir görünüşe kavuşacaktı.¹⁶⁷

Atay’ ın belirttiği gibi “bu başlık değil, baş davası” idi. Asıl mesele kafanın içindeki Batıl inanışları değiştirebilmektir.¹⁶⁸ Bu Batıl inanışları ve zihniyeti değiştirmede başlık ve giysi bir engel oluşturuyordu. Çünkü şeklen değişme olmadan, bu değişiklik benimsenmeden, içsel değişiklik olamazdı. Şapka İktisası Hakkındaki Kanunun” gerekçesinde ise bu düşünce şöyle açıklandı; “Aslında hiçbir öneme sahip olmayan başlık sorunu çağdaş, uygar uluslar ailesi içine girmeye kararlı Türkiye için özel bir değere sahiptir”.¹⁶⁹ Ancak, Müslüman bir halkın baş giysisine verdiği önem karşısında Batılı başlığını kabul ettirmeye çalışmak tehlikeliydi.¹⁷⁰ Peygamberin “Güneşe dönük savaşıyorsun” sözü zamanla baş giysilerinde sipere izin vermeyen bir emir olarak kabul edildiğinden¹⁷¹ iman ile baş giysisi arasında hep bir ilişki kuruldu.

¹⁶⁵ Aynı, s.237.

¹⁶⁶ Aydemir, **a.g.e.**, s.224; Gide, 1914’te Balkan savaşından sonra ziyaret ettiği Türkiye ile ilgili günceesindeki notlarında; “Türklerin kıyafeti aklınıza gelebilecek en çirkin kıyafet ve doğrusunu söylemek gerekirse bu ırkta bu elbiseyi hak ediyor” demişti. Orhan Pamuk, “Avrupalılaşmak ve Kıyafetimiz; Gide, Tanpınar ve Atatürk”, **Radikal** (5 Aralık 1999), s.4.

¹⁶⁷ Çapa, **a.g.m.**, s.22.

¹⁶⁸ Mustafa Kemal, hür fikirli bir Türk Devrimcisi idi. Fes ve şapka demek medeniyet demek olmadığını pek iyi bildiğine şüphe yoktu. Fakat başlık değiştirmenin din ve iman değiştirme gibi Batıl inanışlara saptanan ve mihlanan bir kafaya hiçbir ileri tefekkür ışığı vurmuyacağını da bilirdi. Atay, **a.g.e.**, s.432.

¹⁶⁹ “Şapka İktisası Hakkında Kanun Görüşmeleri,” **TBMM Zabıt Ceridesi**. Cilt no 19, Devre no 2, (Ankara: TBMM Yayınları, 1977), s.221.

¹⁷⁰ Gentizon, **a.g.e.**, s.93.

¹⁷¹ Aynı, s.94.

Dinine bağı olan halk, şapkayı Hıristiyanlaşmanın bir sembolü olarak kabul ederken, fesi Osmanlılığın simgesi olarak gördü ve daha sıkı sarıldı. Ancak fes, geçmişten gelen ve geleceğe ait olmayan bir semboldü. Bunun için de Osmanlının bir uzantısı olan fesin terk edilmesi gerekiyordu.

Mustafa Kemal, Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra yeni nesli çirkin kıyafetlerden kurtarıp medeni insanların giydiği şapkayı benimsemesiyle, kamuoyunun yapılacak diğer devrim hareketlerine hazırlanmasına önemli katkı sağladı. Şapka devrimi, Türkiye’de sınıf ayrıcalığının ve gericiliğin kalktığını, demokratik ve laik kuralların uygulandığını, tepeden tırnağa uygarlaştığını gösteren açık bir simge haline geldi. İnönü’ye göre yapılan şapka devrimi; “Bağnazlık hastalığını bir kazanç aracı olarak bileğine takanlar en ufak şekil meselelerini kanlı bir surette kullanabilmişlerdir. Böyle bir tarihten gelen millette Şapka Devrimi bir geniş görme, düşünme” devrimi olmuştur.¹⁷² İsmail Habip Sevük bu konuda şu benzetmeyi yapıyordu; “Kavuk ümmetimiz, fes Osmanlılığımız, kalpak ihtilalimiz, şapka inkılâbımızdır”.¹⁷³

Fes kullanılmaya başlandığı zamanlarda “giyilmesi caiz olmayan gâvur icadı” fetvalarıyla karşı konulmuş, ancak zamanla dinsel bir kimlik kazanmıştı. Yine aynı şekilde aynı karşı koyuş bu defa fesin kaldırılıp, şapkanın kullanılmasını isteyenlere karşı oldu. Ankara başkent olup resmi daireler ve memurlar Ankara’ya taşınınca, Anadolu yeni bir kültürle karşılaştı. Bu Batılı değerler Ankara’nın değişmesine ön ayak oldu. Bu değişim bazı romanlara alaycı bir dille konu edildi. Ancak her şeyden önemlisi “Elit” ya da seçkin zümrede başlayan değişikliğe devletten de destek gelmesiydi. Bütün bu gelişmelere ek olarak giysi ve yaşam biçimine ilişkin moda akımları bazı seçkin çevreleri de etkiledi. İşte bu moda hareketi devlet politikasıyla da desteklenerek tüm Türk insanının giysi ve yaşama biçimi haline getirilmeye çalışıldı.

3. ŞAPKA DEVRİMİNİN BAŞLAMASI

Mustafa Kemal tasarladığı herhangi bir uygulamayı gerçekleştirmeyi, çıktığı bir yurt gezisinde dile getirir, kamuoyunun tepkilerini ölçer, kabul ettirme yoluna giderdi. Bu devrim hareketini hazırlama, araştırma ve yoklama davranışıydı.¹⁷⁴ Mustafa Kemal, bu davranışını şu sözleriyle ifade etmişti; “Ben şimdiye kadar millet ve memleket

¹⁷² Koloğlu, 1978, **a.g.e.**, s. 95; Halit Kıvanç, “Buna Şapka Derler,” **Milliyet** (21 Kasım 1962), s.5.

¹⁷³ Koloğlu, 1999, **a.g.e.**, s.136.

¹⁷⁴ Mahmut Goloğlu, **Devrimler ve Tepkiler, 1924–1930** (Ankara, 1972), s.137.

hayrına ne gibi inkılâplar, hamleler yapmış isem hep böyle halkımızla temas ederek, onların alaka ve muhabbetlerinden gösterdikleri samimiyetten kuvvet ve ilham alarak yaptım.” Bu hareketi yapmaktaki amacını ise; “Milletimizi en kısa yoldan medeniyetin nimetlerine kavuşturmaya mesut ve müreffeh kılmak” şeklinde belirtiyordu.¹⁷⁵

Meclis, (1341)1925 yılında erkenden tatile girdi. Bu uzun yaz tatili yeni bir hamle için en uygun fırsattı. Ancak neye, nereden başlanacaktı. Atatürk, 10 Ağustos 1341 (1925) tarihinde Kastamonu’dan gelen heyeti kabul ettiğinde,¹⁷⁶ onlara mutlaka Kastamonu’ya geleceğini söyledi. Heyet, İçişleri Bakanı Cemil (Uybadın) tarafından uyarılarak feslerini çıkarıp, başları açık olarak Cumhurbaşkanının huzuruna kabul edilmişti.¹⁷⁷ Tarih boyunca İslam’da ve Osmanlı’da saygı, baş kapalı olarak gösterilmekteydi. Bu durum, yeni bir devrim hamlesinin Kastamonu’dan başlanacağına işaret ediyordu. Sosyal alandaki değişikliğin en önemli sembolü olan “Şapka” Kastamonu’da hayat bulacak, yeni Devletin yeni yaşantısına buradan katılacaktı. Bu gezinin adı “Şapka Devrimi”ydi.

3.1. Şapka Devrimi İçin Kastamonu’nun Seçilme Nedenleri

Kurtuluş Savaşı yıllarında İnebolu-Kastamonu-Çankırı yoluyla Ankara ve İstanbul’un bağlantısı sağlanmış, yeni kurulmakta olan Milli Ordunun malzemesinin ikmali, cephane ve diğer ulaşımda Kastamonu ve İnebolu halkının çok büyük hizmet ve fedakârlıkları görülmüştü. İstanbul’dan kaçırılan ve Rusya’dan gelen silah ve cephane Ankara’ya yine bu yolla ulaştırılmaktaydı.¹⁷⁸ Kastamonu bu yıllarda bağımsızlık konusunda da bir hayli duyarlıydı. İlin Kurtuluş Savaşı’na fiilen katılma tarihi bile İzmir’in Yunanlılar tarafından işgalinin hemen ertesi günü olan 16 Mayıs 1919’dur.¹⁷⁹

¹⁷⁵ Mustafa Selim İmece, **Atatürk’ün Şapka Devriminde Kastamonu ve İnebolu Seyahatleri 1925**. (Ankara: TTK Basımevi, 1959), s.38; Mehmet Baytimur, Aziz Demircioğlu ve Hasan Çelikoğlu; **Atatürk’ün Kastamonu Gezisi ve Şapka Devrimi** (Ankara, 1982), s.65.

¹⁷⁶ **Cumhuriyet** (10 Ağustos 1925), s.1; Kastamonu Mebusu Mehmet Fuat’ın başkanlığında Kastamonu CHP Mutemedi Hüsne (Berker), Belediye Meclisi azasından Akdoğanlı Zade Mehmet (Ali Efendi), İl Daimi Encümeni üyesi Sabri, Ticaret Odası Reisi Eczacı Hacı Mehmet (Rıza Saltık), Türk Ocağı İdare Heyeti, Halk Fırkası azasından Tatlızade Emin, Açık Söz Gazetesi sahibi Hüsni Beylerle, Kız Ortaokulu Öğretmenler Birliğinden Hacer (Kafadar) ve Üçüncü Anaokulu Başöğretmeni Hikmet (Melike Bakan) Hanımlardan oluşan dokuz kişilik davet heyeti Ankara’ya gelir. İmece, **a.g.e.**, s.10; Baytimur ve diğerleri, **a.g.e.**, s.26’da Heyet Başkanı olarak Hüsni Berker’in adı geçmektedir. Halit Kıvanç, **a.g.m.**, (10 Kasım 1962), s.5; Naşit Hakkı Uluğ, **Üç Büyük Devrim** (İstanbul: Ak Yayınları, 1973), s.128.

¹⁷⁷ Koloğlu, 1978, **a.g.e.**, s.87.

¹⁷⁸ Aydemir, **a.g.e.**, s.224; İmece, **a.g.e.**, s.9; Baytimur ve diğerleri, **a.g.e.**, s.8.

¹⁷⁹ 19 Mayıs 1919 tarihinden sonra İnebolu Anadolu ihtilaline katılmak üzere özellikle İstanbul’dan deniz yoluyla gelenlerin iskelesi olmuştur. **Aynı**, s.1.

Fransızların, Adana, Urfa, Antep ve Maraş'ı işgalini protesto etmek için yapılan mitingde kadınların, altın, bilezik ve diğer ziynet eşyalarını Hilal-i Ahmer'e (Kızılay) bağışlamaları da¹⁸⁰ duyarlılıklarının başka bir göstergesiydi. Kurtuluş Savaşı'nda Kastamonuluların bir diğer katkısı bunların yanında cepheye gönderdiği askerdi. Çeşitli cephelere kırk bin civarında asker göndermişti. Kastamonu ayrıca, Kurtuluş Savaşı'nda en çok şehit veren il olarak Konya ve Ankara'dan sonra üçüncü sırada yer almıştı.¹⁸¹ Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'nun birçok yerinde irili ufaklı iç ayaklanmalar olduğu halde Kastamonu çevresinde böyle bir hareket görülmemiştir.

Ancak bütün bu çabalara rağmen Kastamonu muhafazakâr bir şehir olarak bilinmekteydi. Kurtuluş Savaşından sonra Daday'lı bir Kurmay Albay olan Halit Bey'e milletvekiliği teklif edildiğinde, Kastamonu'nun biraz muhafazakâr olduğu da hatırlatıldı.¹⁸² Atatürk'e buranın mutaassıp bir çevre olduğu söylenmesine rağmen O, şapka inkılâbını burada yapmaktan çekinmeyerek neden Kastamonu'yu seçtiğini şöyle açıkladı:¹⁸³

“Bütün vilayetler beni tanır. Ya üniforma ile veya fesli, kalpaklı sivil elbise ile görmüşlerdir. Yalnız Kastamonu'ya gidemedim. İlk önce nasıl görülürse öyle alışır, yadırgamazlar. Üstelik bu vilayet halkının hemen hepsi asker ocağından geçmişler, itaatlidirler, munistirler. Adları gericiye çıkmışsa da anlayışlıdır. Bunun için şapkayı orada giyeceğim.”

3.2. Atatürk'ün Kastamonu Gezisi

Mustafa Kemal'in Kastamonu ve İnebolu'ya doğru bir geziye karar verdiği günün akşamı Çankaya'daki köşkte, içlerinde İsmet Paşa, Ruşen Eşref, Falih Rıfkı (Atay) gibi isimlerin bulunduğu bir grupla beraber başlık meselesini tartıştılar. Konuşmalar arasında Avrupa'da bulunmuş olanlardan şapkanın kullanımına dair bilgiler alındı.¹⁸⁴

Ertesi sabah, 23 Ağustos 1925'te Ankara'dan sessiz, törensiz bir şekilde Mustafa Kemal yanında Fuat (Bulca), Nuri (Conker), iki yaver ve bir kâtip ile

¹⁸⁰ Aynı, s.4.

¹⁸¹ Aynı, s.15.

¹⁸² Aynı, **A.g.e.**, s.22; Uluğ, **a.g.e.**, s.116 ; Kansu, **a.g.e.**, s.20.

¹⁸³ Kıvanç, **a.g.m.**, (10 Kasım 1962), s.5; Baytimur ve diğerleri, **a.g.e.**, s.19-23; Atay, **a.g.e.**, s.434.

¹⁸⁴ Aynı, s.433.

Kastamonu'ya doğru yola çıktı.¹⁸⁵ Yolculuk, sabah erken saatlerde olacağı için kimsenin uğurlamaya gelmesi istenmemişti. Bundan dolayı yola hangi kıyafetlerle çıkıldığını gören olmamıştı. Ancak geziyi izleyenlerin anılarına göre Mustafa Kemal, gri renkte sade bir elbise giyerek, gözlerine vapurdumanı gözlük, ellerinde bej renğinde eldivenler, başında beyaz renkli panama şapkası takmıştı.¹⁸⁶ Elinde panama şapkası olduğu halde yol boyunca başı açıktı.¹⁸⁷

Mustafa Kemal'in Kastamonu'ya gelişinde ve karşılanması sırasında ilk defa "Panama Şapkası ile görünmesi, halkı başı açık selamlaması üzerine, o sırada Kastamonu Valisi olarak görev yapan Kıbrıslı Fatin Bey ile Kastamonu milletvekili Mehmet ve Ali Rıza Beyler ile bir kısım Kastamonulular, bazı memur ve adliyeciler bunu bir işaret sayarak alelacele terzilere beyaz renkte kumaştan şapkaya benzeyen başlıklar yaptırarak giydiler.¹⁸⁸

Kastamonu'daki incelemelerine, 25 Ağustos 1925'te üzerinde Mareşal Üniformasıyla kışlayı ziyaret ederek başlayan Mustafa Kemal, askeri teftiş ederken, birkaç erin başlığını çıkarttırarak inceledi. "Fikrimiz, kıyafetimiz tepeden tırnağa kadar medeni olacaktır" diyerek bu yaptığı hareketinin nedenini açıkladı.¹⁸⁹ Memleket hastanesini teftiş ederken de sarık meselesini ele aldı. "Sarığı selahiyatdar olmayanlara sardırmamalı, bir de vazifelerini yaparken sardırmalıdır"¹⁹⁰ diyerek gezisinin teması olan başlık konusundaki düşüncelerini tek tek açıklamaya başladı.

Mustafa Kemal, Belediye salonunda, Kastamonu'nun bütün esnaflarını temsil eden genç-yaşlı kalabalık bir toplulukla yaptığı konuşma sırasında, orada bulunan bir terziye elbisesini göstererek sorduğu; "Bu elbiseler herhalde ucuzdur, kumaşı da düz beynelmilel kıyafet midir?" sorusuna, "Evet beynelmileldir" şeklinde cevap alınca, "O halde bu elbiseler hem ucuz, hem de yerli malıdır. Aynı elbise kumaşından birde serpuş

¹⁸⁵Bazı kaynaklarda hareket tarihi 24 Ağustos olarak belirtilmektedir. Ancak Kastamonu'nun yerel gazetesi olan Açıksöz'de haberin tarihi 23 Ağustos olduğu için bu tarih kullanılmıştır. **Açıksöz** (23 Ağustos 1925), s.1; Aydemir, **a.g.e.**, s.224; Baytimur ve diğerleri, **a.g.e.**, s.6.

¹⁸⁶ Aynı, s.36; Uluğ, **a.g.e.**, s.128; **Cumhuriyet** (24 Ağustos 1925), s.1; İmece, **a.g.e.**, s. 10.

¹⁸⁷ İlk durak olan Kalecik'te Çankırı'da başı açık olarak köylüleri selamlamıştır. Aynı, s.11; Baytimur ve diğerleri, **a.g.e.**, s.33; Uluğ, **a.g.e.**, s.130.

¹⁸⁸ Aynı, s.136; **Açıksöz** (25 Ağustos 1925); Kıvanç, **a.g.m.**, (11 Kasım 1962), s.5; İmece, **a.g.e.**, s.15.

¹⁸⁹ Aynı, s.14; **Açıksöz** (25 Ağustos 1925), s.1; **Cumhuriyet** (25 Ağustos 1925), s.1; **Vakit**, (25 Ağustos 1925), s.1; Baytimur ve diğerleri, **a.g.e.**, s.40; Aydemir, **a.g.e.**, s. 227.

¹⁹⁰ **Açıksöz** (24 Ağustos 1925); Baytimur ve diğerleri, **a.g.e.**, s.41; Kıvanç, **a.g.m.**, (11 Kasım 1962), s.5.

yaparsınız” sözleriyle konuşmasını sürdürdü. Başka bir esnafa da “fesini göster” deyince, fesin altından takke, üzerinden abani sarık çıktı. Bunun üzerine,¹⁹¹

“Bunların hepsinin parası ecnebiye gidiyor. Bunları söylemekten maksadım şudur; Biz her noktayı nazardan medeni insan olmalıyız. Çok acılar gördük. Bunun sebebi dünyanın vaziyetini anlamayışımızdır. Fikrimiz, zihniyetimiz tepeden tırnağa kadar medeni olacaktır... Artık duramayız. Behemehal ileri gideceğiz: Çünkü buna mecburuz....”

diyerek, medeniyet dünyasına kıyafetimizle de katılmak gerektiğini anlatmaya çalıştı. Belediye ve hükümet dairesindeki törende de memurlar başı açık olarak Mustafa Kemal’in yanına gelmiş, başında sarığı olan Müftü Efendi de sarığını çıkarmış, başını açmıştı. Mustafa Kemal, Müftüye kıyafetin tarihçesini sorduğunda, Müftü de oradakilere giysinin İslamiyet’te şeklinin menfaat ve ihtiyaca tabi olduğunu anlatmıştı.¹⁹²

Atatürk, İnebolu’da da belediye ve hükümet binasında gelenleri başı açık olarak kabul etti.¹⁹³ 26-27 Ağustos gecesini ise İnebolu Türk ocağında bir konuşma yaparak,¹⁹⁴ diğer ulusların yanında yer alabilmenin onların seviyesine ulaşmakla olabileceğini dile getirdi. Mustafa Kemal, İnebolu Türk Ocağında aşağıdaki konuşmayı yaparak şapkayı tanıttı. “Şapka Nutku” olarak da bilinen bu konuşma da şöyle deniyordu:¹⁹⁵

“Bizim kıyafetimiz beynelmilel midir? Millî midir? Bu olur mu?... Turan kıyafetini araştırıp ihya eylemeğe mahal yoktur. Medeni ve beynelmilel kıyafet bizim için çok cevherli ve milletimiz için layık bir kıyafettir. Onun için iktisadeceğiz. Ayakta iskarpin veya fotin, bacakta pantolon, yelek, gömlek, kravat, yakalık, ceket ve bittabi bunların mütemmimi olmak üzere başta siper-i şemsi serpuş, bunu açık söylemek isterim. Bu serpuşun ismine “Şapka” denir. Redingot gibi, bonjour gibi, smokin gibi, Frak gibi... işte şapkamız diyenler vardır... Yunan serpuşu olan fesi giymek caiz olurda, şapkayı giymek neden olmaz ve yine onlara, bütün millete hatırlatmak isterim ki, Bizans papazlarının ve Yahudi hahamlarının kisve-i mahsusası olan cübbeyi ne vakit, ne için ve nasıl giydiler. Bizim kıyafetimiz millî midir?... Altı kaval, üstü şişane diye ifade

¹⁹¹ **Vakit** (26 Ağustos 1925); **Açıksöz** (25 Ağustos 1925); İmece, **a.g.e.**, s.17; Kıvanç, **a.g.m.**, (11 Kasım 1962), s.5; Goloğlu, **a.g.e.**, s.139.

¹⁹² “Ateşperestten alınan inek yeni sahibine sütünü sağdırmazsa, o adamın ateşperest kıyafetine girebileceği” hakkındaki hükmü hatırlatır. İmece, **a.g.e.**, s.18; Baytimur ve diğerleri, **a.g.e.**, s.45; Uluğ, **a.g.e.**, s.135; Aydemir, **a.g.e.**, s.229; Kıvanç, **a.g.m.**, (11 Kasım 1962), s.5; **Açıksöz** (25 Ağustos 1925).

¹⁹³ **Aynı**, (26 Ağustos 1925); İmece, **a.g.e.**, s.33.

¹⁹⁴ **Aynı**, s.42; Aydemir, **a.g.e.**, s.230.

¹⁹⁵ **Aynı Tarihi** (Eski seri, Eylül 1925, No: 18), s.469; **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**. Cilt no 3, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları,1989), s.210; **Açıksöz** (30 Ağustos 1925); **Vakit** (29 Ağustos 1925), s.1; İmece, **a.g.e.**, s.43; Uluğ, **a.g.e.**, s.138; İnebolu Nutku, Türk Ocaklı gençlerden Şükrü Tekand, İsa Tüzer, Naim Tığlı, Cemal Kayaalp, Şükrü Ustaoglu ve maliyeci Şevket tarafından zapt ve tespit edilmiştir. Baytimur ve diğerleri, **A.g.e.**, s.71; Mehmet Saray, **Kıyafet ve Laiklik** (Ankara: Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, 1989), s.5; Aydemir, **a.g.e.**, s.231.

olunabilecek bir kıyafet ne millidir, ne de beynelmileldir. O halde kıyafetsiz millet olur mu? Medeniyetin coşkunu seli karşısında mukavemet beyhudedir.”

İnebolu'dan 28 Ağustos 1925'te Kastamonu'ya döndüğünde, burada halkın bir bölümü ve memurlar Atatürk'ü şapka ile karşıladılar.¹⁹⁶ Ağustos 1936 tarih ve 5 sayılı İlgaz Dergisinde Hüsnü Açıksöz, Mustafa Kemal'in Kastamonu'ya gelişini anılarında şöyle anlatıyordu;¹⁹⁷

“Atatürk Kastamonu'ya geldiği gün şapkalı kimse yoktu. Ertesi gün terzilerin hepsi şapka yapmaya başladılar. Manifaturacılar kaput bezi kalmamıştı. Bu bezler şapka oluyordu. Kenarları bir türlü dik durmayan şapkalar şapkaya benzemiyordu. Nitekim iki gün evvel Atatürk İnebolu'ya giderken kalpaklı, fesli bıraktığı Kastamonu'yu şapkalı bulmuştu. Atatürk'ün Kastamonu'ya varışının ertesi gününden itibaren şehirdeki terzilerin tellal bağırarak kendilerinde şapka dikildiğini duyurmuşlardır. Terziler geceli gündüzlü uyuma bilmeden ısmarlanan şapkaları dikmişlerdir.”

Mustafa Kemal, 30 Ağustos'ta Kastamonu'da dini giysiler ve dolayısıyla Tekkeler, tarikatlar hakkındaki düşüncelerini anlatmak için çok bilinen;¹⁹⁸ “Efendiler ve ey millet iyi biliniz ki Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, dervişler, müritler memleketi olamaz.” nutkuyla beraber, Tekkelerin kapatılması gerektiğini, buraların birer cehalet yuvası olduğunu, medeni dünyaya kapılarını açmaya çalışan yeni Cumhuriyetin önünde engel oluşturduğunu, bunun Doğu isyanıyla da yaşandığını anlatmaya çalıştı. Ayrıca Tarikatlara üye olanlar çeşitli tiplerde giysiler giydikleri için yapılmak istenen giysi devriminin de önünde engel oluşturduğunu anlatmaya çalışmıştı. Giysinin çeşitli sembollere sahip olması oluşturulmaya çalışılan yeni modeli engellemekteydi.

Mustafa Kemal, Kastamonu Cumhuriyet Halk Fırkasında giysi hakkında bilgi vererek yaptığı konuşmasını milletin giysisinin düzeltileceğini söyleyerek sürdürdü.¹⁹⁹

“Her milletin olduğu gibi bizim de milli bir kıyafetimiz varmış, fakat gayr-i kabil-i inkârdır ki taşıdığımız kıyafet o değildir. Hatta milli kıyafetimizin ne olduğunu bilenler içimizde azdır bile. Mesela karşımda kalabalığın içinde bir zat görüyorum. Başında fes, fesin üstünde bir yeşil sarık, sırtında bir mintan, onun üstünde benim sırtımdaki gibi bir ceket, daha alt tarafını göremiyorum. Şimdi bu kıyafet nedir? Medeni bir insan bu alelâcayip kıyafete girip dünyayı kendine güldürür mü? Devlet memurları, bütün milletin kıyafetlerini tashih edecektir. Fes, sıhhat nokta-yı

¹⁹⁶ **Cumhuriyet** (30 Ağustos 1925), s.2.

¹⁹⁷ Baytimur ve diğerleri, **a.g.e.**, s.85; Kıvanç, **a.g.m.**, (14 Kasım 1962), s.5.

¹⁹⁸ **Açıksöz** (1 Eylül 1925), s.1; Uluğ, **a.g.e.**, s.150; İmece, **a.g.e.**, s.59; **Cumhuriyet**, (2 Eylül 1925), s.1; **Hakimiyet-i Milliye** (1 Eylül 1925), s.1; Kıvanç, **a.g.m.** (15 Kasım 1962), s.5.

¹⁹⁹ **Açıksöz** (1 Eylül 1925), s.1; **Hakimiyet-i Milliye** (1 Eylül 1925), s.1; **ASD**. Cilt no 2, s.219; Uluğ, **a.g.e.**, s.146; İmece, **a.g.e.**, s.60; Kıvanç, **a.g.m.**, (15 Kasım 1962), s.5; Saray, 1989, **a.g.e.**, s.7; Goloğlu, **a.g.e.**, s.143.

nazarından ameli olmak itibarıyla her nokta-i nazardan tecrübe edilmiş medeni kıyafet iktisa edilecektir. Bunda tereddüde mahal yoktur. Asırlarca devam eden gafletin acı derslerini tekrarlamaya takat yoktur. Biz, medeni insanlar olduğumuzu ispat ve izhar için icab edeni yapmakta asla tereddüt etmeyeceğiz”.

Kastamonu’da gerekenler yapılmış, Ankara’ya dönme vakti gelmişti. Dönüş yolunda Çankırı’da, Çorum Milletvekili İsmail Kemal Bey’in başkanlığında İskilip’ten gelen grupla görüşen Mustafa Kemal, yine başlık ve giysi meselesinden bahsederek, bu devrimin gerekliliği üzerinde durdu. Uygulamanın nasıl olacağına dair bilgiler verdi. Uygur giysileri benimseyip, kullanmak için topyekün hareket etmek gerektiğini, din adamlarının bunun dışında bulunmasının gerektiğini, ancak Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı kişilerin giysilerini taşıyabilecekleri, dini yetkisi olmayanların bu bütünlüğü bozacağına değinerek aşağıdaki konuşmayı yaptı:²⁰⁰

“Kıyafetin medeni bir şekle ifrağı için kanun lazım değildir. Millet karar verir, yapar. Yalnız bir Diyanet İşleri Riyaseti ve buna mensup müftü, imam ve hatipler vardır. Bu sınıfa ait olan kıyafeti tanırız. Bu işlerle muvazzaf olmayıp ta hariçte kalanların aynı kisveyi giymeleri doğru değildir. Bizde medeni kisvenin bütün teferruatını kabul ettik. Bunu memurlar ve mebuslar lüzuma kadar tatbik ederek halka rehber olmalıdırlar”...

Gezi dönüşü artık kiminin kafasında numarası uyan, kiminin kafasında uymayan şapkalar vardı. Ankara’da gezi heyetini karşılamaya gelenlerde fesli değil, şapkalıydılar. Diyanet İşleri Reisi Rıfat (Börekçi), hatta vaktiyle şapka giydiği için Vakit Gazetesi muhabirini hapsedirmeye kalkışan İstiklal Mahkemesi Başkanı Ali Bey (Çetinkaya) bile şapka giymişti.²⁰¹ 24 Ağustosta Ankara’dan hareketle başlayan Kalecik, Çankırı, Ilgaz, Kastamonu, İnebolu, Devrekânı, Taşköprü, Daday gezisi 9 gün sonra Ankara’da son bulduğunda, ne “başında şapka var” diye toplumda en küçük bir küsme, ne de yadırgama vardı. Çünkü bu yenileşme hareketi kendine çabuk taraftar toplamıştı. Karşı çıkmak isteyenler vardı. Fakat hükümetin gücü bu gibileri kolaylıkla sindirebilecek yapıdaydı..

²⁰⁰ **Açıksöz** (2 Eylül 1925), s.1; **Cumhuriyet** (31 Ağustos 1925), s.1; İmece, **a.g.e.**, s.67; Uluğ, **a.g.e.**, s.155; Goloğlu, **a.g.e.**, s.145; Kıvanç, **a.g.m.** (16 Kasım 1962), s.5.

²⁰¹ Atay, **a.g.e.**, s.398; Fevzi Paşa henüz viziyerli-şemssiperli kasket yaptırmamıştı. Zafer günlerinden sonraki serpuşu başında idi. İstiklal Mahkemesi Reisi Afyon Mebusu Ali Beyin’de başında kulaklarına kadar geçen kalpağı vardı. Karşılıycılar arasında en çok dikkati çeken, Ankara’nın milli kahramanı, Diyanet İşleri Reisi Rıfat Börekçi idi. Mütevazı, temkinli ve vakarlı hali ile sarıklı fesini koltuğunun altına almıştı. Uluğ, **a.g.e.**, s.158; **Açıksöz** (5 Eylül 1925), s.1; Osman Zeki Gençosman, **Altın Yıllar** (İstanbul: Hür Yayınları, 1981), s.110.

Bu geziden de anlaşılacağı gibi sosyal alanda yapılan bir hareket topluma benimsetilerek uygulandığı için, zor kullanma yoluna gidilmemişti. Devrimin uygulanıp uygulanmaması toplumun vicdanına bırakılmıştı. Gerek Şapka Devrimi, gerekse kendinden sonra yapılacak sosyal devrimlerde uygulama, kanun beklemeden gerçekleşmişti. Halk, kanun nerede diye sormadan, yaptırıma gerek duyulmadan benimsemiş ve uygulamıştı. Toplumun benimsediği hedeflerin karşısına çıkmak isteyenler zorla, baskı ile, şiddetle de olsa yola getirilmişlerdi. Mustafa Kemal “gerekirse birkaç kişiyi kurban edelim” dememiş, “gerekirse birkaç kurban verelim” diyerek, devrimlerin uygulanması yolunda kararlı olduğunun altını çizmişti.²⁰²

4 . ŞAPKA İKTİSASI HAKKINDA KANUN ÇIKARILMASI

4 . 1. Devlet Memurlarının Giysileri Hakkında Kararname

Kastamonu gezisi dönüşü Bakanlar Kurulu, 2 Eylül 1925'te Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in başkanlığında toplandı. Bu toplantıda, tekke ve zaviyeleri kapatan, din adamlarının giyeceği kıyafet ile devlet memurlarının halkla aynı biçimde giyinmesini belirleyen üç kararname çıkarıldı.²⁰³

Tekkeleri kapatan kararnamenin gerekçesinde, “memleketin her tarafında kendiliğinden ulema kıyafeti giyenlerin, bu durumu kendi çıkarlarına göre kullandıklarının görüldüğü” ifade edilerek, masum insanları miskinliğe ve cehalete sürükleyen, memlekete fayda yerine zarar veren tekke ve zaviyelerin kapatılması uygun görülmüş, şeyh, derviş, mürit gibi unvanlarla bu sınıflara ait özel giysiler de kaldırılmıştı.²⁰⁴

“İlmiye Sınıfı ve İlmiye Kisvesi Hakkında Kararname” de, din adamlarının makam ve görevleri sıralandıktan sonra, ilmiye sınıfının kisvesinin, siyah lata ve beyaz sarık olacağı, bina içlerinde başlarını açmaları gerektiği, selamın baş ile olacağı, bina dışında ise selamın şapka ile olacağı belirtildi. Ayrıca İlmiye sınıfı dışında kalanların İlmiye kisvelerini giyemeyeceği ve görevleri başında değillerse giysilerini giymeye

²⁰² Aynı, s.104; Goloğlu, a.g.e., s.142.

²⁰³ Resmi Gazete (5 Eylül 1925), s.168; Hakimiyeti Milliye (4 Eylül 1925), s.1; Aydemir, a.g.e., s.147; Uluğ, a.g.e., s.158; Kazım Öztürk, Türk Parlamento Tarihi, 2. Dönem, 1923-1927. Cilt no 2 (Ankara: TBMM Vakfı Yayınları, 1994), s.27.

²⁰⁴ Hakimiyeti Milliye (4 Eylül 1925).

mecbur olmadıkları hükme bağlandı.²⁰⁵ Bu kararname ile milletin ve dinin gördüğü zarar ortadan kaldırılmaya çalışıldı.²⁰⁶ İlmiye Sınıfı ve İlmiye Kisvesi Hakkında Kararname ise aşağıdaki gibidir:

1. Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde İlmiye Sınıfına mensup olanlar münhasıran âtideki makam ve vazife sahipleridir:
 - a) Diyanet İşleri Reisi
 - b) Diyanet İşleri Riyaset-i Hey-et Müşaveresi
 - c) Vilayet ve kaza merkezlerinde bulunan müftüler ve müsevvidler
 - d) Diyanet İşleri Riyaseti tarafından mansup imamlar
 - e) Diyanet İşleri Riyaseti tarafından mansup hatipler
 - f) Diyanet İşleri Riyaseti tarafından mansup vaizler
 - g) Diyanet İşleri Riyasetinden buyruldu su olan köy hocaları
2. İlmiye sınıfının kisvesinde alâmet-i farika beyaz sarık ve siyah latadan ibarettir. Orduda ifa-yı vazife eden imamlar sarığın ve latanın rengi hususunda askerî icaba tabidir.
3. İlmiye sınıfını teşkil eden zevât vazifeleri haricinde kisve-i ilmiyyelerini lâbis bulunmaya mecbur değildirler.
4. Kisve-i ilmiyyeyi lâbis olanlar devâir-i resmiye dâhilinde usulen başı açık bulunurlar. Mamâfih başları kapalı olarak dahi bulunmakta muhtardılar.
5. Kisve-i ilmiyyeyi lâbis olanlar binalar haricinde teâti-i selam için serpuşlarını çıkararak başla veya serpuşlarını çıkarmayarak elle harekette muhtardılar. Ancak kanunen Cumhuriyet bayramı olan günün resmi merâsimi esnasında selâm teâtisi serpuşunu çıkararak baş ile ifa olunur.
6. Birinci maddeye göre ilmiye sınıfı haricinde bulunanlar kisve-i ilmiyyeyi iktisa edemezler.

“Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması, İlmiye Sınıfı Ve İlmiye Kisvesi ve Bilumum Devlet Memurları” ile ilgili olan kısımda ise, bütün memurların şapka giyeceği belirtiliyordu.²⁰⁷

²⁰⁵ Öztürk, a.g.e., s.29.

²⁰⁶ “Ulema kisvesinin, ilmiyenin şeref ve imtiyazı bu suretle daha ziyade muhafaza olmuş olur. Zira ilimden hiç bir nasibi olmadığı halde alim kisvesini taşıyan bazı cehle yüzünden milletin ve dinin gördüğü zararların had ve hesabı yoktur.” **Hakimiyeti Milliye** (6 Eylül 1925), s.1; **B.C.A., Bakanlar Kurulu Kararları Başvekalet Katoloğu**, 030.18.1.15.54.7.

“Türkiye Cumhuriyeti memurlarının olduğu gibi halkının da çeşitli giysiler ile görülmesi hiç de mucibi şeref değildir. Hayattaki rakiplerimize kendimizi tanıttırmak ve telkini hürmet etmek için onlardan hiç farkımız bulunmadığını göstermek lazımdır. İzaha lüzum yoktur ki kıyafet ve kisve ile itikadat arasında hiç fark yoktur”.

2 Eylül 1925 (1341) tarihli 2413 sayılı Bakanlar Kurulu kararnamesi resmi gazetede yayınlanarak konuya açıklık getirildi. Bu düzenlemelerden sonra özellikle gençler ve aydınlar, şapka giymeye başladılar. Bilumum Devlet Memurlarının Kıyafetleri Hakkında Kararname ise şu şekildedir:

1. Ordu ve donanma mensuplarıyla ilmiye sınıfına mensup olanlardan ve yargıçlar gibi giysileri devletçe özel şekilde saptanmış bulunanların dışında tüm devlet memurlarının giysileri dünya yüzündeki uygar ulusların ortak ve genel giysilerinin aynıdır. Yani gündüz ve gecenin değişik durumlarına ve resmi törenlere göre giyilmek üzere değişik giysiler ve şapkalardır.
2. Binalar içinde başı açık bulunmak kuraldır.
3. Binalar dışında selamlaşmak şapka ile olur.
4. Genellikle halk, ordu ve donanma ve ilmiye sınıfına özgü ya da yargıçlar için olduğu gibi özel yasa ile saptanmış giysileri giyemezler. Fakat devlet memurlarının giysileri her türlü halk tarafından aynen ya da çalışma durumlarına uygun surette kabul olunabilir.

Alınan bu kararlar, Siirt Milletvekili Mahmut’un, 6 Eylül 1341 (1925) tarihli “İnkılâp Sahasında Yeni Bir Hamle Daha” başlıklı yazısıyla, o günkü hayatın zorunlu şartlarından olduğu yönünde değerlendirildi.²⁰⁸ Tekke ve Zaviyelerin kapatılması, İlmîye Kisvesine ve Bilumum Devlet Memurlarının Kıyafetleri Hakkında Kararname yayınlanmasından sonra, atılacak ikinci adım, kararnamelerin uygulanmasıyla ilgili dairelerin yapması gereken işlemlerin duyurulmasıydı.²⁰⁹ Buna göre: Dâhiliye Vekâleti’nden telgraflarla gönderilen kararnamenin sureti illerin en yüksek makamlarına, müftülöklere, jandarma komutanlıklarına ve bütün devlet dairelerine iletilecekti. Bu kararname uyarınca her daire, kendine ait olan görevi noksansız yerine getirecek ve Valiliğe haber verecek; tekke ve zaviye hakkındaki kararnamenin maddelerini uygulamak için komisyonlar kurulacak, bu komisyonlara tapu ve polis

²⁰⁷ **Hakimiyeti Milliye** (6 Eylül 1925), s.1; **B.C.A. Bakanlar Kurulu Kararları Başvekalet Katoloğu** 030.18.1.15.54.7; **Resmi Gazete** (5 Eylül 1925), s.168.

²⁰⁸ **Hakimiyeti Milliye** (6 Eylül 1925), s.1.

²⁰⁹ **B.C.A. Diyanet İşleri Başkanlığı Katoloğu**, 051.V35.5.43.21.

müdürleri de katılacaklardı. Müftüler, kendi şehirlerinde ki Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından görevlendirilmiş imam, hatip ve vaizlerin isim listesini ve oturma adreslerini hazırlayarak Vilayete; İlçe Müftüleri de kaymakamlığa bildireceklerdi.

4. 2. Şapka Kanununun Çıkarılmasına Giden Yol

Şapka ve kıyafet yeniliği ile ilgili ilk görüş ve düşünceler 1924 Şubat'ında Hüseyin Cahit Yalçın'ın yazdığı bir makale ile basında dile getirilmişti. Burada ele alınan konu daha çok ulemadan olmadığı halde ulema kisvesi giyenlerin halkı aldatmaya yönelik davranışları hakkındaydı. Bu, din istismarına neden olan bir durumdu. Bu nedenle Hüseyin Cahit, rasgele kimselerin sokakta sarık ve cübbe ile dolaşmasının yasaklanmasını, böylelikle ehil olmayan kimselerin, din kisvesi ile halkın din duygularının istismarının önlenmiş olacağını belirtti.²¹⁰

Yine 1924 yılında, erkekler arasında şapkanın sağlığa daha uygun olduğu yönünde bazı eğilimler de görülmüştü. Bu eğilimleri desteklercisine 1924 yılı Ağustos ayında Adana Hükümet Doktoru, sıcaklarda halka şapka giymelerini önerdi. 1924 Ekim'inde İstanbul Belediye Meclisinde Refik Bey adlı bir üye, tamamen sağlık düşüncesiyle fes ya da kalpağı başından çıkarmayı teklif etti. Başkanın, isteyenin başı açık oturabileceğini söylemesi üzerine 10–12 kişi hemen başındakileri çıkardılar.²¹¹

Bu gibi bireysel girişimlerden sonra, şapka ve kıyafet birliği konusunda ilk ciddi çalışma askeriyede yapıldı. Ordu başlıklarında yapılması düşünülen değişiklik için, Cumhuriyet gazetesinin, gözleri güneşten koruyan ve İngiliz subaylarının başlıklarına benzeyen başlıklarla; er ve uzman erbaşların başlıkları için ise İtalyan ve İsviçre ordularının giydikleri başlıkların örnek alınmasını teklif etmesiyle başlayan arayış,²¹² sağlık sebeplerine dayanılarak askerlerin giydiği başlıklara bir siper eklenmesiyle sonuçlandı. İlk olarak donanmaya giydirilen bu viziyerli kep, kısa zamanda Cumhurbaşkanlığı Muhafız Birliğine oradan da Kara Kuvvetlerine geçti. Daha sonra Müdafaa-yı Milliye Vekâleti, çıkardığı bir emirle aynı serpuşların diğer kıtalarda da giyilmesini emretti. Bu arada siperli serpuşun sağlık yönünden faydaları anlatılarak,

²¹⁰ **Tanin** (20 Şubat 1924), s.1.

²¹¹ Koloğlu, 1978, **a.g.e.**, s. 79.

²¹² **Cumhuriyet** (19 Temmuz 1925). s.1.

önce göz aşinalığının sağlanıp sonra da sağlık açısından bilinçlendirme çalışmasının yapılması, esasında halkı hazırlamaya yönelik bir girişimdi.²¹³

Şapka giymenin ordudan başlatılması rasgele bir şey değildi. Mustafa Kemal, II. Mahmut'un yolunu izleyerek ve Doğuda başlığa verilen önemi orduya verilen önemle birleştirerek çalışmalarını yönlendiriyordu. Halk, üniformaya ve üniformalıya sonsuz saygı duymaktaydı. Askerlik, toplumda saygın bir yeri olduğu gibi gözde mesleklerdendi. Askerliğin esaslarından biri de hiyerarşi ve rütbe üstünlüğü olduğundan dolayı emir ve komuta zinciri içinde yapılan yeniliklere tabandan tepki gelmeyecekti. Bundan dolayı her vatandaş -hem de gençliğinde- asker ocağında düzensiz kabul edilen bir şeye kolaylıkla alışılacaktı. Bu düşünceden dolayı yeni Cumhuriyete yeni çehre kazandırmaya asker giysilerinden başlandı. Bu gelişmeler yaşanırken, Mustafa Kemal'de yurt gezilerinde, halkın karşısına modern giysilerle çıkmaya özen gösterdi. Orduda meydana gelen değişimi, 1925 yazında İstanbul sokaklarında panama şapkalı gençlerin sayısının artması izledi.²¹⁴ Nadolny, Ağustos 1925 tarihinde Alman Dışişleri Bakanlığı'na gözlemlerinin bir sonucu olarak Türkiye'de, sivil hayatta ve sokakta, gündelik hayatta şapka giyenlere rastlanılmaya başlandığını rapor etti.²¹⁵

Şapka yavaş yavaş günlük hayata dahil olmaya başladığı için şapkanın kullanma kılavuzunun da belirlenmesi gerekiyordu. Bunun için 5 Ağustos 1925 tarihinde yayınlanan bir genelge ile bütün devlet memurlarının şapkayı nasıl kullanacakları belli kurallara bağlandı. Memurların çalışma alanlarında ve bir üst makamda bulunan görevlinin yanına girerken başlarının açık olacağı belirtildi. Baş açık iken yapılacak resmi selamlaşma bir üst makamda bulunan kimseleri baş ile beraber vücudun üst kısmını hafifçe öne eğmek şeklinde olacaktır. Baş açıkken elle resmi selamlama yapılmayacak, salonda ve daire içinde yapılacak törenlerde baş açık bulunulacak, hizmetliler dahi daire içinde başı açık hizmet edeceklerdi.²¹⁶

Şapka giyen birisi dışarıda karşılaştığı insanları, şapkasını sağ eli ile başından alarak selamlayacaktı. Alelade selamlarda şapkayı biraz kaldırmak, hatta elini şapkanın kenarına dokundurmak yeterliydi. Fakat bu uygulama samimi arkadaşlar arasında yapılabilirdi. Şapkanın baştan alınarak kol ve göğüs hizasına ve selamlanan zatın

²¹³ Koloğlu, 1978, a.g.e., s. 79.

²¹⁴ Aynı, s. 79.

²¹⁵ Cemil Koçak, **Türk Alman İlişkileri 1923-1939** (Ankara: TTK Yayınları, 1991), s.16.

²¹⁶ **B.C.A. Diyanet İşleri Başkanlığı Katoloğu**, 051.V42.12.98.34, (9 Ağustos 1925).

derecesine göre vücudun öne eğilmesiyle yapılan selam usulü, resmi selamlama şekliydi. Sokakta karşılaşılan kişi ile ayakta konuşulduğu takdirde, eğer bu kişi yaşça büyük veya saygın bir kişi ise şapka elde tutularak baş açık olarak konuşulacaktı. Sohbet uzadığı vakit, muhatap olunan kişi ‘başınızı örtünüz’ dediği zaman şapka başa konacaktı. El sıkışmak suretiyle ayrılırken hürmet icabı yine şapka çıkarılmalıydı. Tanıdık birinin yanında eşi, kızı, kız kardeşi, annesi gibi kadınlar bulunur ise hanımefendiler resmi selam şekliyle selamlanacaktı. Kahve, gazino, tiyatro, lokanta sinema, yazıhane, ev, oda, salon gibi kapalı mekânlarda baş açık olmalı, resmi bir makama girilirken baş açılarak şapka ele alınmalı, şapka resmi dairelerde kendileri için ayrılan yerlere, evlerde portmantolara asılmalıydı. Dairede işleri olanların odalara şapkalarını ellerine almaları gerekiyordu. Boş masaya ya da sandalyenin üstüne şapka koymak doğru değildi.²¹⁷ Eskiden kalma selamlaşma usulü olan başı hafif öne eğmenin yerini şapkayı çıkararak selamlaşma aldığı için halkın pratiğe dökmesinde acemilikler yaşandı ve selamlaşmalarda komik görüntüler oluştu.²¹⁸ Hatta kaza ve köy gibi nüfusun az, ilişkilerin gayri resmi olduğu ortamlarda bu tür selamlaşmaların uygulanmasında aksaklıklar yaşandı.

4. 3. Şapka İktisası Hakkında Kanunun Mecliste Görüşülmesi

Şapka giyenlerin sayısı arttıkça, mecliste de şapkaya dair kanun çıkarma zorunluluğu belirdi. Mecliste bile şapkayı reddeden Milletvekilleri bulunduğundan, Konya Milletvekili Refik (Koralan) Bey ve arkadaşları tarafından şapkanın milli başlık olmasıyla ilgili 2/476 no’lu kanun teklifi 15 Kasım 1341 (1925)’de meclise sunuldu. Teklifin gerekçesinde kanun maddeleri şöyle sıralanıyordu;²¹⁹

“Aslında hiçbir öneme sahip olmayan başlık sorunu, çağdaş, uygar uluslar ailesi içine girmeye kararlı Türkiye için özel bir değere sahiptir. Şimdiye kadar Türkler ile öteki çağdaş, uygar uluslar arasında bir marka (sembol) niteliğinde sayılan şimdiki başlığın değiştirilmesi ve yerine çağdaş, uygar ulusların tümünün ortak başlığı olan şapkanın giyilmesi gerektiği belirtilmiş ve ulusumuz bu çağdaş ve uygar başlığı giymek sureti ile herkese örnek olduğundan, bağlı kanunun kabulünü teklif ederiz.

Madde 1. Türkiye Büyük Millet Meclisi azaları ile İdarei Umumiye ve Mahalliye ve bilumum Müessesata mensup memurin ve müstahdemin Türk Milletinin iktisa etmiş olduğu şapkayı

²¹⁷ **Cumhuriyet** (8 Eylül 1925), s.1.

²¹⁸ **Açıksöz** (8 Eylül 1925), s.1.

²¹⁹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt no 19, İnikat no 14, Devre 2, İçtima 3, s.220.

giymek mecburiyetindedir. Türkiye halkının umumi serpuşu şapka olup buna münafi bir ihtiyatın devamını hükümet men eder.

Madde 2. İş bu kanun tarihi neşrinden itibaren meriyül icradır.

Madde 3. İş bu kanun Büyük Millet Meclisi ve İcra vekilleri heyeti tarafından icra olunur.”

Adalet Komisyonu “ Medeniyetin bütün icap ve zorunluluğunu anlamış ve kabul etmiş olan Türk Milletinin medeni milletlerin ortak giysisi olan şapka konusunda gösterdiği” hassasiyet dolayısıyla, teklifi uygun bularak İçişleri Komisyonuna gönderdi. İçişleri Komisyonu da “Ulusumuzun genelinin şapkayı giymekte olduğu” gerekçesi ile kanun teklifini kabul etti.²²⁰ Kanunda yer alan zorunluluk “mebusları” ve “memurları” kapsıyordu. Halk ise şapkayı, kanuna gerek duymadan giymeye başlamıştı.²²¹

Kanun taslağının anayasaya aykırı olduğunu ileri süren Bursa Milletvekili Nurettin Paşa²²² söz alarak, kanunun reddini isteyen önergesini okudu.²²³

“1. Bazı sayın mebuslarca şapka giyilmesi, hakkında kanun teklifi yapılırken, sanki bu hususta herhangi bir işlem yokmuş gibi davranılmıştır. Oysaki Bakanlar Kurulu 2.9.1925 günlü ve 2413 sayılı kararname ile ‘memurlara şapka giydirilmesi hakkında’ kanun niteliğinde kararlar vermiş, yayımlamış, uygulamış ve halkı da uygulamanın kapsamına almaya çalışmıştır. Eğer bu teklif, şapka giyilmesinin bir kanun meselesi olmasından ötürü verilmişse, Bakanlar Kurulunun, sözü edilen kararname ile kanuni yetkilerini aştığı ortaya konuyor demektir. Gerçekten de öyledir. Çünkü geçen yıl yalnız Adliye memurlarının, hem de sadece makamlarında giyecekleri kılıkları için bile kanuna dayanılmıştır ki; bu da Bakanlar Kurulunun yetkisi olmadığına belgedir. Eğer şapka giyilmesi bir kanun meselesi değilse, bu kanun teklifinin nazarı dikkate alınmasına gerek kalmaz.

2. Sözü edilen kanun teklifi mebuslar hakkında da kayıt koyuyor. Bilinmektedir ki, mebuslar memur değildirler ve doğrudan doğruya halktan biridirler. Genel tabii haklardan fazla olarak yasama dokunulmazlığı ile tam özgürlüğe sahip bulunmaktadırlar. Bundan ötürü vekillik sıfatına ve yasama durumuna uymayan ve öteki milletler parlamentolarında da bulunmayan böyle bir kaydın kabul edilmeyeceği tabiidir.

3. Anayasanın 103. Maddesi ‘Hiçbir kanun Anayasaya aykırı olamaz’ diyor. Oysaki bu kanun teklifi, genel durumu ile Anayasaya aykırıdır. Çünkü Anayasanın 3. Maddesinde ‘Egemenlik kayıtsız ve şartsız ulusundur’, 68. Maddesinde ‘Her Türk özgür doğar, özgür yaşar’, 70. Maddesinde ‘Kişisel dokunulmazlık, vicdan, düşünce, söz, çalışma, mal sahibi olma ve malını kullanma gibi hak ve özgürlükler Türklerin tabii haklarındandır’. 73. Maddesinde ‘İşkence,

²²⁰ Aynı, s.221.

²²¹ Goloğlu, a.g.e., s.150.

²²² Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulduğu zamanlarda yapılan bir ara seçimde bağımsız, ancak TCF yanlısı olarak Bursa’dan Milletvekili olmuştur. Kurtuluş Savaşı sırasında merkez ordusu ve 1. Ordu Komutanlıklarında bulunmuştur. Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931** (Ankara: Yurt Yayınları, 1981), s.117 ve dipnot 1’ den.

²²³ Goloğlu, a.g.e., s.150; **TBMM Zabıt Ceridesi**, s.222.

eziyet, zor alım yasaktır.’, 74. Maddesinde ‘Hiçbir kimse hiçbir fedakârlığa zorlanamaz.’ denilmektedir ki, kanunun bu maddelerle sağlanmış tabii haklarına aykırı olarak hiçbir kayıt konamaz. Özgürlüğün, iş ve çalışma serbestliğinin sınırlanmasını gerektiren böyle bir kanun tasarısının, Anayasanın ruhuna aykırı olarak ele alınması en geniş ve ileri özgürlük idaresinin gerçekleştirilmesini üzerine almış olan Cumhuriyet kavramı ile karşıt olur.

4. Bu sebeplerle;

- a) Anayasaya aykırılığından ötürü bu kanun tasarısının reddedilmesini,
- b) Bakanlar Kurulunun kanunla belli yetkileri dışında olan ve Anayasaya aykırı hükümleri içine alan, Takriri Sükûn kanununa dayatılması da mümkün olmayan 2.9.1925 gün ve 2413 sayılı kararnamenin çıkarılmamış sayılmasını,
- c) Anayasal haklar ve kişisel egemenlik ve kişisel dokunulmazlığa aykırı işlemin halka uygulanmamasını arz ve teklif ederim”

Nurettin Paşa'nın bu önergesine karşılık Refik Bey (Konya) söz alarak; Türk milletinin son yıllarda, milletin geleceği ve yükselmesi için yaptığı en iyi işlerden birinin şapka giyilmesi olduğunu belirtti. Bu hareketle çağdaş ve uygar hayatın gereklerini en küçük bir eksik kalmamak üzere kabul eden Türkiye, bütün uygar ulusların giymekte olduğu şapkayı da kendi başlığı olarak kabul edip, devrimin en kuvvetli adımını atmıştı. Refik Bey'e göre, Nurettin Paşa, maddi ve manevi bakımdan temsil ediyorsa, böyle bir önergeyi vermekte tereddüt edecek veya vermeyecekti. Kanunlar ulusal çıkarları korumak için yapılmaktaydı ve burada alınan bütün kanun tedbirleri Anayasanın tam olarak ruhunu ve varlığını korumak için alınmıştı. İşte bunun için, milletin herkesten önce giydiği şapkanın giyilmesinin bir kanunla pekiştirilmesi isteği bu teklifin yapılmasına sebep olmuştu. Refik Bey, Nurettin Paşa'ya cevaben yaptığı bu konuşmasını şu cümlelerle tamamladı²²⁴:

“Eğer vermiş olduğunuz önergeden seçmenlerinizin haberi olsaydı, ‘Ey bizim vekilimiz, bizi temsil ettiğiniz halde hangi kanı ve düşünce ile bizim düşüncelerimizden, kanlarımızdan bambaşka bir yolda yürüdüğünüz ve ilerleme yolundaki kararlılığımızı kırmak için buna başvurduğunuz’ diyecekler ve sizi kınayacaklardır.”

Nurettin Paşa ile Refik Bey arasındaki tartışma uzayınca sözü Adalet Bakanı Mahmut Esat Bey alarak,²²⁵ Nurettin Paşa'nın, kanun teklifinin Anayasaya aykırı olduğu yönündeki kuşkusunun yersiz olduğunu belirterek, Türk'ün özgürlüğü yönünde yaptığı konuşmasına ise “özgür ve uygar ulusların kılığını almak, özgürlüksüzlük müdür? Her özgürlüğün kanunlar ile, nizamlar ile bir sınırı vardır. Onun sınırları Türk

²²⁴ Aynı, s.223; Goloğlu, a.g.e., s.151.

²²⁵ Aynı, s.152; TBMM Zabıt Ceridesi, s.223; Açıklama (26 Kasım 1925).

milletinin yüksek menfaatleridir. Türk'ün ve Türkiye'nin yüksek menfaatleri neyi gerektiriyorsa o yapılır ve en uygun davranış o olur" sözleriyle cevap verdi.²²⁶

Yaptığı konuşmada Kars Milletvekili Aġaoġlu Ahmet ise; "Şapkanın, gömleğin, Redingotun, mendilin Anayasa ile ne ilgisi vardır? Şapka giymiş de Anayasayı bozmuş. Dünyada bu kelimeleri işitebileceğimiz başka kürsü yoktur... Şapkanın kabulünün Anayasanın ruhunu pekiştirmek"²²⁷ için olduğunu ifade etti. Muş Milletvekili İlyas Sami Bey, Nurettin Paşa'nın bu işi hukukçulara attığını, bütün hukukçuların şapka giymesine karşılık, kendisinin giymediğini, amacının Anayasayı savunmak olmadığını, çünkü kanunu incelemesini istedikleri hukukçular ile vekili olduğu Bursa halkının şapkayı giymekte olduğunu, böyle bir önergeyi vermesinin ise anlayış ve ülkü eksikliğinden kaynaklandığını belirtti.²²⁸

Antalya Milletvekili Rasih (Kaplan) Bey ise; giysi konusunda giysi ve başlığın dinle ilgisi olmadığını;²²⁹ "...pantolon, kravat, yakalık, gömlek ve benzerlerini... giydiniz de başınıza şapka giyeceğiniz zaman mı aklınız başınıza geldi? Şapka giymekle insan Hıristiyan olmaz. Yahudiler şapka giymişler diye Hıristiyan mı olmuşlar? Hindistan Mecusi'leri sarık sarıyorlar diye Müslüman mı olmuşlardır?" diyerek açıkladı.

Rasih Bey'in görüşüne katılan Muġla Milletvekili Şükrü Kaya Bey, TBMM'nin din ile, dünya işlerini birbirinden ayırdığını başlık meselesinin dünyevi nitelik kazandığını ifade etti.²³⁰ Milletvekillerinin halktan kimseler olduğu için halka uymaları gerektiğini, halkın ise şapka giymeye başladığını söyleyen Kütahya Milletvekili Ragıp Bey'in ayrıca kanun teklifinin Anayasaya aykırı hiçbir yanı olmadığını ifade etmesinin ardından, İzmir Milletvekili Necati Bey ise, Nurettin Paşa'nın önerisini Türk millete karşı isyan niteliğinde bulduğunu ifade etti. Necati Bey'e göre, bu önerenin asıl amacı şapka bahane edilerek hükümetin icraatının aleyhine propaganda yapmaktır. Giresun Milletvekili Hakkı Tarık Bey ise, Nurettin Paşa'nın önergesinde ve sözlerinde şapkanın aleyhinde ya da lehinde söylenecek hiçbir şey bulamamış, sadece Nurettin Paşa'nın başındaki kalpak elinden alınacak diye korktuğunu söylemekle yetinmişti.²³¹

²²⁶ Goloġlu, a.g.e., s.152; TBMM Zabıt Ceridesi, s.223.

²²⁷ Aynı, s.224; Goloġlu, a.g.e., s.153.

²²⁸ Aynı, s.154; Açıksöz, (26 Kasım 1925); TBMM Zabıt Ceridesi, s.225.

²²⁹ Aynı, s.226; Avcıoġlu, a.g.e., s.1358; Açıksöz (26 Kasım 1925); Goloġlu, a.g.e., s.154.

²³⁰ Aynı, s.154; TBMM Zabıt Ceridesi, s.227.

²³¹ Aynı, s.230; Goloġlu, a.g.e., s.156.

Meclis Başkanı önce, Nurettin Paşa'nın kanun teklifinin reddini isteyen önerisini, oylamaya sundu ancak kabul edilmedi. Ardından kanun teklifinin maddeleri oylamaya sunuldu. Teklif, Komisyondan geçerek²³² “Şapka İktisası Hakkındaki” 671 sayılı kanun olarak 25 Kasım 1925'te kabul edildi.²³³ Bu kanunla, Türk halkının genel başlığı şapka olarak belirlendi ve buna aykırı bir alışkanlığın sürdürülmesi hükümetçe yasaklandı. Genel olarak yasaların yürütülmesi sadece Bakanlar Kuruluna verilirken, 28 Kasım 1925 tarihinde 230 sayılı Resmi Gazetede yayınlanıp yürürlüğe giren bu yasanın en önemli özelliği ise yürütülmesiyle Meclis'in de yükümlü kılınmasıydı.²³⁴

4.4. 671 Sayılı Şapka İktisası Hakkında Kanun ve Uygulanması

Madde 1: TBMM ile özel müesseselere mensup şahıslar ve müstahdem (resmi sifata sahip olan herkes) Türk Milletinin giymiş olduğu şapkayı giymek mecburiyetindedirler. Türk halkının da genel başlığı şapka olup buna aykırı bir alışkanlığın devamını hükümet yasaklar.

Madde 2: Bu kanun yayımlandığı tarihten itibaren geçerlidir.

Madde3:Bu kanunun uygulanmasından Hükümet (Bakanlar Kurulu) sorumludur.²³⁵

“Devlet Memurlarının Kıyafetine Dair Kararname”nin yayınlanmasının ardından memurlar şapka giymeye başlamıştı. Bu konuda ilk örnek Adliye Reisinin ve memurlarının 2 Eylül'den itibaren şapka giymesiydi. Mahkeme başkanlarından sarıklı olan bazıları hoca kisvesini, sivil giysiyle değiştirdiler. İstanbul'da da Evkaf Müdüriyeti memurları, Evkaf Müdürü Hakkı, muhasebeci Fahri Bey ve Akarat Vakfiye Müdürü Niyazi Bey şapka alarak, makamlarına geldiler.²³⁶ Maarif Vekâleti, Müdürlüklere gönderdiği bir genelge ile bütün memurların setre ve pantolon giymelerinin zorunlu olduğunu bildirdi.²³⁷ Şapka ve diğer medeni kıyafetlerin kabulüne ilişkin yasal düzenlemeden önce, yerel yöneticilerin, aydınların, Türk Ocaklarının bu konuda öncülük yaptıkları görüldü.²³⁸

²³² Aynı, s.150; Aydemir, a.g.e., s. 247; Öztürk, a.g.e., s.65; Cumhuriyet (16 Kasım 1925) , s.1.

²³³ TBMM Zabıt Ceridesi, s.232; Goloğlu, a.g.e., s.156.

²³⁴ Koloğlu, 1978, a.g.e., s. 94.

²³⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, s.230; Hakikat, (25 Kasım 1925); Açıksöz (26 Kasım1925); Öztürk, a.g.e., s.79.

²³⁶ Cumhuriyet (3-7 Eylül 1925), s. 1. Bursa da başta Vali, olmak üzere bütün memurlar şapka giyerler.

²³⁷ Aynı, (8 Eylül 1925), s.2.

²³⁸ Çapa, a.g.m., s. 27.

Şapka olayında uygulamanın sıkıntılarını atlatan hükümet, daha sonra Türkiye Cumhuriyeti'nde bulunan Asker sınıfının, Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı memurların, ülkedeki tüm memurların ve genel olarak sivillerin resmi törenlerde giyecekleri elbiseyi belirleyen bir yönetmelik yayınladı. Resmi merasimde giyilecek kıyafet, ceketatay, siyah yelek ve pantolon olmak üzere frak olarak belirlendi. Bunu önü sert kolalı beyaz gömlek, dik veya uçları kırık beyaz kolalı yaka, beyaz fiyonklu boyun bağı, siyah rugan ayakkabı ya da maskaratları düz rugan iskarpin, silindir şapka, beyaz eldiven, baston veya siyah şemsiye tamamladı. Resmi gecelere veya resmi tiyatrolara ise silindir şapka ile gidilecekti.²³⁹

“Devlet Memurlarının Giysileri Hakkındaki Kararnamenin ve Resmi Törenlerde Giyilecek Elbiseler Hakkındaki Genelge”nin Hükümetçe kabul edilmesi Cumhuriyet Bayramı arifesine rastladı. Uygulamanın yürütülmesi işi de polis müdürlüğünün sorumluluğuna bırakıldı. Buna göre, İstanbul'da hiçbir şahıs bayram kutlamalarına fesli olarak katılamayacak, seyirciler arasında fesli olanlar bulunursa polis memurları, kendilerine feslerini çıkarmalarını ve ceplerine sokmalarını ihtar edebilecekti. Zabıta ve asker de törene katılsın ya da katılmasın kayıtsız ve şartsız olarak büyük üniformaları ile sirmel nakışlarını takacaklar ve rugan potin ile pantolon giyeceklerdi. Hâkimler de mahkemede kullandıkları resmi üniformaları ile törenlere katılacaklardı.²⁴⁰

Gittikçe resmi bir hal almaya başlayan şapkayı sağlayabilmek için bir takım gelişmeler söz konusu oldu. İstanbul'da bulunan şapkacılar şapka yetiştirmek için Avrupa'dan gemiler dolulusu şapka, kasket getirdiler. Halkın şapkaya yaptığı akın karşısında Ankara'da şapkacılar tek bir şapka bile kalmadı. Bu durumu Paul Gentizon “Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu” kitabında şu sözleriyle betimliyordu: “Kıtlık günlerinde, bazı saatlerde ekmek fırınlarının önünde olduğu gibi, şapka dükkânları da adeta müşteriler tarafından sarılıyor ve önünde uzun kuyruklar oluşturuluyordu.”²⁴¹ İstanbul'da ise her gün yeni bir şapkacı dükkânı açılıyordu. Bunların hepsi de, hayatında ilk kez başına şapka geçirip aynada kendini seyredenlerle dolup taşı. Aralarında hanım şapkaları giyenler bile vardı. Başı açık olmama düşüncesiyle, şapkanın nasıl olacağını ve ne ile giyileceğinin bilinmemesi komik görüntüler

²³⁹ B.C.A. Diyanet İşleri Başkanlığı Katoloğu, 051.V48.13.114.45, (17 Eylül 1925).

²⁴⁰ Cumhuriyet (29 Ekim 1925), s.1.

²⁴¹ Gentizon, a.g.e., s.99.

oluşmasına neden oldu.²⁴² Şapka kanunu çıkar çıkmaz köprünün iki başı ile anayol kavşaklarına yerleştirilen polisler fesleri ve feslileri toplamaya başladılar.²⁴³ İstanbul'da hamallar feslerini toplayarak Boğaza attılar. Kızılay da fes toplama kampanyasına girişerek topladığı fesleri yoksullara terlik yaptırdı.²⁴⁴ Milli Eğitim Bakanlığı ise, öğrencilere elbise renginden yapılmış şapka giydirerek uygulamaya yeni nesli de kattı.²⁴⁵

Tüketim o kadar çok arttı ki, Avrupa'dan eski stoklar bile getirildi. Şapka yerine namaz kılarken yana çevrilmesi kolay olduğu için kasketler de tercih edildi. Hatta halkın kurnazlığı ile her türlü maddeden başlık icat edenler bile çıktı.²⁴⁶ Türkiye'deki şapka giyimi konusunu dikkatle izleyen dünyaca ünlü fötr şapka imalatçısı İtalyan Borsalina kardeşlere ait ağzına kadar şapka dolu bir gemi,, İstanbul'a geldi. Eylülün ilk haftalarında çeşitli Avrupalı Şapka imalatçıları da "Şapka seferleri" düzenleyip, fötr, panama, kasket gibi şapka türlerini İstanbul'a getirdiler. İngiltere'den bile fötr ve panama şapkaları alındı. Ancak bu dış alımlarla halkın ihtiyacı karşılanamayarak, yerli fabrikaların kurulması istendi.²⁴⁷ Bu bağlamda İzmir'de "Sepet, Çiçek ve Şapka Okulu" açıldı. Bu okulun altı şubesinden ikisi; kadın ve erkek şapkacılığı bölümleriydi. Burada yapılan şapkalar Avrupa kalitesinde ve yüzde kırk daha ucuza satılmaktaydı.²⁴⁸

Mustafa Kemal'in işareti üzerine şapka konusu gazetelerde de yankı buldu. Birçok gazete "Şemssiperli Serpuş"u çeşitli adlar altında işlediler. Şapka diyebilme konusunda gazeteler ve gazeteciler zorlandığı için birçok yeni kelime icad edildi. Ancak Mustafa Kemal, bu başlığın adının "Şapka" olduğunu belirtmesi üzerine bu konudaki sıkıntılarda giderildi. Basında özellikle Hâkimiyet-i Milliye ve Cumhuriyet, şapka lehine kamuoyunu bilinçlendirme görevini yerine getirmeye çalıştılar. Bu yolla halkın, bir takım art niyetli kişiler tarafından kandırılarak yasa dışı yollara sürüklenmesinin önüne geçilmesi hedeflendi.²⁴⁹ Gazeteler halkı aydınlatmaya çalışarak, "Hangi şapka nerede giyilir, şapka nasıl giyilmeli" gibi konuların işlendiği görgü kuralları köşeleri

²⁴² H.C.Armstrang, **Bozkurt**. Çeviren: Gül Çağalı Güven (İstanbul: Arba Yayınları, Mart 1997), s.207.

²⁴³ **Cumhuriyet** (2 Eylül 1925) s.1.

²⁴⁴ Koloğlu,1978, **a.g.e.**, s. 95.

²⁴⁵ **Cumhuriyet** (9 Kasım 1925), s.1.

²⁴⁶ Marcel Lucain, "Mustafa Kemal Türkiyesi," **Milliyet**, (13 Kasım 1973), s.5.

²⁴⁷ Tunçay, **a.g.e.**, s.150.

²⁴⁸ **Cumhuriyet** (15 Temmuz 1929), s.1.

²⁴⁹ **Cumhuriyet** (1 Eylül 1925), s.1; **Hâkimiyeti Milliye** (24 Eylül 1925), s.1.

açıp, şapka giyimi kültürünü halka öğretmeye çalıştılar.²⁵⁰ Şapkanın pahalılığının geçici olduğunu anlatıp, şapka alımı konusunda oluşan paniği yatıştırmayı amaçladılar. Gazeteler şapkayı övücü, fesi ve feslileri yerici içerik kazanarak, fesin aleyhine hava oluşturarak, şapka giymenin göz meselesi olduğu, zamanla alışılabileceğine dair yayınlarla şapkayı desteklediler.²⁵¹

Şapka devriminden önce genellikle aydın kesim Avrupa'ya giderken bu başlığı giydiği için, önce aydınlar arasında kabul edildi. Mustafa Kemal, millete mal etmeye başladığı devrim anlayışını ve hazırlıkları tamamlamak için Meclis açılmadan önce yeni bir yurt gezisine daha çıktı. 22 Eylül 1925'te Mudanya'ya geldiğinde Bursalılar hiçbir kanun hükmü ya da hükümet zoru olmadığı halde Gazi'yi şapkalı olarak karşıladılar.²⁵² 8 Ekim 1925'te Balıkesir'de 10 Ekimde Akhisar ve Manisa'da, 11 Ekimde İzmir'de, 12 Ekimde Kemalpaşa'da, 17-19 Ekimde Konya'da, 21 Ekimde Afyon'da yaptığı konuşmalarda; "Milletimizin ilerlemeye, yeniliğe, gelişmeye istekli olduğu, uygar toplumların seviyesine gelmek için hep birlikte uğraşıldığı, bunun bir görev olduğu, bu görevinde ölünceye kadar bitmeyeceğini" belirtti.

Mustafa Kemal'in şapka giydirmek ve devrimleri uygulattırmaktaki kararlılığının önemli bir örneği de, Mekke'de toplanan İslam Kongresine Türkiye'yi temsilen gönderilen Servet (Tör) Bey'e verdiği talimatta görüldü.²⁵³

"Mekke'ye gidip bizi temsil edeceksin. Türksün ve Müslümansın. Türklük, Müslümanlığın öncüsü ve kılavuzudur. Müslüman milletleri uygarlaşmaktan alıkoyan Batıl inançları yıkmak için, Mekke'ye şapka ile gireceksin. Kara taassup seni parçalamaya bile kalksa başını vereceksin, fakat eğilmeyeceksin."

Şapka kanununun kabulünden sonra, Hüseyin Refik'in kaleme aldığı, "Şapka istimalinde mahzur-ı dini olmadığına dair" Türkçe hutbesi 1925 Kasım ve Aralık aylarında Konya'da bütün camilerde Cuma namazlarında okunarak halkın şapkayı kullanması sağlanmaya çalışıldı.²⁵⁴ Geniş katılımın sağlandığı camilerde okunan hutbelerle halk ikna edilmeye çalışıldı. Böylece uygulamada tepkilerin önüne geçilerek, dine aykırıdır düşüncesi yıkılmak istendi.

Şapkanın, ülkenin her tarafında giyilmeye başlamasının ardından, illere gönderilen şapka müfettişleri ile uygulama denetlendi. "Halk Fırkası 3. Mıntıka

²⁵⁰ Gentizon, a.g.e., s.19.

²⁵¹ Cumhuriyet (25 Ekim 1925), s.1.

²⁵² Aynı, (7 Ekim 1925), s.1. ve (9 Ekim 1925), s.2; Goloğlu, a.g.e., s.145; Koloğlu, 1978, a.g.e., s.92.

²⁵³ Aynı, s.98; Halit Kıvanç, a.g.m., (20 Kasım 1962), s.5.

²⁵⁴ Çapa, a.g.m., s.23.

müfettişi Şevket Bey, Ankara'dan şehrimize gelmiştir. Trabzon'da fesli kimse kalmadığını, herkesin şapka giydiğini, şapka bulamayanların da fes ve kalpak giymeden başı açık dolaşmayı tercih ettiklerini beyan etmiştir.”²⁵⁵ Bu arada kendilerine şapka müfettişi unvanı çıkararak, ceza toplama bahanesiyle gereksiz kazanç sağlayanlarda oldu. Örneğin kendisine şapka müfettişi unvanı veren Gazioğullarından Süleymanoğlu Ahmet, şapka giymeyen Çorum ve Sungurlu halkından ceza bedeli toplamış, durumun anlaşılması üzerine Ankara İstiklal Mahkemesine sevk edilmişti.²⁵⁶

Hükümet, Bozok (Yozgat) Mebusu Ahmet Hamdi'nin önerisiyle, şapka almakta zorluk çeken memurlara “Şapka avansı” adıyla bir yıl vadeli olmak ve ilerde maaşlarından taksit taksit kesilmek üzere borç vermeyi kabul etti.²⁵⁷

“Memurlarımızın ekserisi maişetine kifayet edebilecek maaşla istihdam edilmektedir. Elbise ve şapka masrafı için avans suretiyle verilen ve bil-fekk maaşattan mahsubunun icrası memurinin maduriyetini mucib olacağından birer maaş ikramiye itasını arz ve teklif ederim. 12.10.341. Bozok (Yozgat) Mebusu Ahmet Hamdi. 26 Teşrinievvel 1341.”

Diyanet İşleri Başkanlığı da “şapka avansı”ndan yararlanan kurumlardan. Müftülerinde memurlara verilen elbise avansından yararlanabilecekleri, başvurmaları halinde kendilerine ödeneceği illere gönderilen genelgeler vasıtasıyla duyuruldu.²⁵⁸ Rıfat Börekçi, kuruma gönderdiği genelgede kendi görevlilerinin de şapka almaları gerektiğini, şapka fiyatlarının, memur maaşlarına oranla pahalı olduğu gerekçesiyle memurlarına 50’şer lira “şapka avansı” verileceğini bildirdi. Şapka fiyatları yükseldiği için bu avans 80 liraya çıkarıldı.²⁵⁹ İl, ilçe ve köylerde Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından görevlendirilen din görevlileri, baş ölçüleriyle beraber, gerekli ücreti de İstanbul Müftülüğüne göndererek şapka satın almaya çalıştılar.²⁶⁰

4.5. Şapka Nereden Ve Nasıl Temin Edilecek?

Şapkayı giymekte problem yaşamayan tüccarlar için ise asıl sorun şapkanın yapımıydı. Doğan Avcıoğlu, ticaretle uğraşanları iki kesime ayırdı: Birinci grup “Tanzimat işbirlikçileri”, ikincisi ise tam bağımsızlıktan yana “Milliciler”. Bu iki

²⁵⁵ **Cumhuriyet** (16 Kasım 1925), s.1.

²⁵⁶ **B.C.A. Bakanlar Kurulu Kararları Katalogu**, 030.18.1.1.18.28.19, (06.05.1925).

²⁵⁷ **Aynı**, 030.18.1.1.15.61.2.

²⁵⁸ **B.C.A. Diyanet İşleri Başkanlığı Katalogu**, 051.V35.5.44.6.

²⁵⁹ **Aynı**, 051.V41. 8.67.20, (6.11.1926).

²⁶⁰ “Kanunun bahş ettiği müsaadeden istifade eden Mensubin-i İlmîyeye mahsus sipariş ve i’mal ettirilmiş serpuşların bedeli olan yüzer kuruşla baş ölçüleri İstanbul Müftülüğü’ne re’sen gönderilerek ihtiyacım oradan temini tamamen beyan olunur.” **Aynı**, 051.V08.2.6.15; 051.V16.3.16.13; 051.V05.2.2.17.

gurufta giysi devrimiyle birlikte Batılı kıyafetleri benimsedi. Ancak bir farkla, “Tanzimat Batıcısı” Avrupa kumaşından, “Millici” ise yerli kumaştan elbise istedi.²⁶¹ Her şeyiyle ulusal olmaya çalışan yeni Cumhuriyet giysi ve başlığını da yerli fabrikalarda, yerli kumaşlardan yapmak istedi. Yeni Devlet, bu amacını gerçekleştirmek için “Milli Burjuvazisini” yaratmaya çalıştı. Osmanlı imparatorluğunda, ticarete en büyük pay azınlıklarla yabancıların elindeydi. Yeni devlet, vatandaşını ticarete sokmak için kendi eliyle destekliyordu.²⁶²

Bakanlar Kurulu kararnamesinin kabul edilmesinin hemen ardından “Şapkalara Narh”, “Şapka İmalathaneleri”, “Şapka Fabrikası”, “Şapka ve Milli İktisat”, “Şapka ve İktisadi Neticeleri” başlıklarıyla konunun ekonomik yönü gazetelere taşındı. “Şapkalara Narh” başlıklı yazıda, İstanbul’daki şapkacıların Belediye’ye birer şapka numunesi ve fatura getirdikleri, getirilen şapkaların İstanbul’da imal edildiği için oldukça ucuz olduğu belirtilmişti. Lüks şapkaların ise Avrupa’dan getirildiği, Ancak İstanbul’daki şapkacıların çoğunun Rum olduğu, ayrıca İstanbul’da Yahudi ve İngiliz şapkacılarının olduğu söylenerek, aralarında hiç Türk ve Ermeni şapkacı bulunmadığına dikkat çekilmişti. Gazete bu çıkarımı Belediye’ye getirilen faturalardan belirlemişti.²⁶³ Halkın şapkaya gösterdiği rağbet üzerine şapkacı dükkânlarından pek çok alışveriş oldu ve şapka fiyatları arttı. En düşük kalitedeki panama şapkası (on), çuha şapkalar (on altı) liraya kadar fırladı. Ancak halkın, artan fiyatlara rağmen şapka giymeye çalıştıkları gözlemlendi. İstanbul Belediye Başkanı ise, haksız kazancı engellemek için şapka fiyatlarını kontrolü altına almaya çalıştı.²⁶⁴ Beyoğlu’nun nadir şapka dükkânlarından çok fazla alışveriş olduğu için, birkaç ay içinde şapkacıların umulmayacak derecede zenginleştikleri görüldü.²⁶⁵

“Şapkanın tamimi kâffesi Gayr-ı Türk şapka tüccarları için pek büyük kâra vesile olmuştur. Bundan bir iki ay evvel iki üç liraya sattıkları foter şapkaları derhal yedi sekiz liraya çıkarmışlar ve fırsatın kendilerine temin ettiği hadsiz kârları ceplerine yerleştirmeye başlamışlardır.”²⁶⁶

Şapka, modası da sürekli değiştiği için birkaç tane olmalıydı. Ayrıca pahalıydı ve şapkaya ödenen para yurt dışına gidiyordu. Bundan dolayı bir an önce şapka

²⁶¹ Avcıoğlu, a.g.e., s.1363.

²⁶² Aynı, s.1380.

²⁶³ Cumhuriyet (2 Eylül 1925), s.1.

²⁶⁴ Aynı, s.1.

²⁶⁵ Gentizon, a.g.e., s.99.

²⁶⁶ Cumhuriyet (3 Eylül 1925) s.1.

imalathaneleri açılmalıydı.²⁶⁷ Gazeteler de, şapka ihtiyacının karşılanması için yurt içinde fabrika yapmak isteyene teşvik verileceği haberleri yayınlanmaya başladı. İstanbul'da Dar-ül-aceze'de bir şapka fabrikası yapılması düşünülüyordu. Çünkü Dar-ül-aceze yönetiminin, İstanbul Belediyesi'ne devrinden önce dört bin liraya yakın borcu bulunmaktaydı. Böyle bir şapka fabrikası Dar-ül-aceze'de kurulduğu takdirde hem halk daha ucuz bir fiyatla şapka sahibi olabilecek, hem de Dar-ül-aceze yönetiminin borcunun önemli bir kısmı ödenmiş olacaktı.²⁶⁸

Bu haberi gazetede okuyan bir "ecnebi", İstanbul Belediye Başkanı Emin Bey'e gelerek bir şapka fabrikası kurmak istediğini söyledi. Emin Bey, bu "ecnebi"yi Dar-ül-aceze'ye göndererek, bina içinde fabrika kurulup kurulamayacağını incelemesini istedi. Bu incelemenin sonucuna göre, Dar-ül-aceze'de kurulacak olan fabrika ne kadar büyük olursa olsun bütün Türkiye halkının şapka ihtiyacını karşılayamayacaktı. Türkiye'de kullanılan şapkaları Galata ve Yüksek Kaldırımında bulunan birkaç Rum yaptığı için, İstanbul'da şapka çok kolay imal edilebilirdi. Girişimci Türkler bu fırsatı kaçırmamalı ve "ecnebi"lere bu pazarı kaptırmamalıydı.²⁶⁹ Gazetelerde bir yandan bu tür haberler çıkarken, bir yandan da ilan sayfalarında "Şapka Fabrikaları"nın ilanları yer almaya başladı. Bu fabrikalarda her çeşit şapka imal edildiği gibi, ithal kumaşlardan da şapka yapılmaktaydı.²⁷⁰ Ancak, malzeme olarak yün ve tavşan yünü kullanılarak yapılan şapkaların malzemeleri ülkede çok fazla bulunduğu için ucuza imal edilebilecekti.²⁷¹ "Foter" şapkalar İspanya'dan yün ithal edilerek yapıldığı için çok pahalıydı. Hükümetin desteklemesi halinde yerli fabrikalarda foter ucuza imal edilebilirdi.²⁷²

Ticaret Bakanlığı, şapka temin edebilmek için Türk parasının yabancı ülkelere akmasından dolayı duyduğu rahatsızlığa Hükümetin de dikkatini çekerek, şapkanın bütün çeşitlerinin Türkiye'de imal edilmesi için çeşitli girişimlerde bulundu. Şapkanın

²⁶⁷ **Aynı**, (4 Eylül 1925), s.1; **Hakimiyet-i Milliye** (27 Ekim 1925), s.2.

²⁶⁸ **Cumhuriyet** (2 Eylül 1925) s.1.

²⁶⁹ **Aynı**, (4 Eylül 1925).

²⁷⁰ "Şapka Fabrikası, Fabrikamızın her nevi kasket imal etmekte olduğu müşterilerimize arz olunur. Sultanhamam No: 25, Duhanizade Mahdumları", **Aynı**, (2 Ekim 1925), s.6; "Şapka Fabrikası, Fabrikamız yeni kuşad edilen şapka dairesinde İngiliz ve Gabardin kumaşlarından mamul muhtelif cinslerde kasket imal eylediğimizi muhterem taşra müşterilerimize beyan eyleriz. Sultanhamam No: 25, Duhanizade Mahdumları", **Aynı**, (14 Ekim 1925), s.6; **Aynı**, (2 Eylül 1341); Yıldız şapka fabrikası, Cağaloğlundu, İstiklal caddesinde fabrikamızda imal edilen bilumum şapkalar Avrupa mamulatından olup, aynı fiyatlar üzerinden toptancılara satılmaktadır. **Aynı**, (18 Ocak 1929).

²⁷¹ **Aynı**, (7 Eylül 1925); Toptan olarak düzinesi 25, 27, 30, 33, 36 liraya satılmaktadır.; **Aynı**, (13 Aralık 1925).

²⁷² **Hakimiyet-i Milliye** (16 Ekim 1925), s.2, Haşim Nahit aynı konuyu (27 Ekim 1925) tarihli **Hakimiyet-i Milliye** gazetesinde de "Şapka ve Milli İktisat" makalesiyle ele almıştır.

en ağırlı olan “foter”ın Türkiye’de üretilebileceğini, ancak şimdilik en genel kullanımı ve en kolayı olan Türk kasketlerinin iki hafta içinde üretilip, 40 kuruşa satılması gerektiğini bildirdi. Bir fes üç buçuk liraya satıldığına göre, kasketin böyle ucuza satılması ülke iktisadı açısından da uygun olacaktı. Bakanlığa göre bu durum iki amaca hizmet edecekti: Biricisi, Bakanlık bu yolla milyonlarca Türk parasının Türkiye’de kalması meselesini çözmüş olacak; ikincisi, kasketi iş sahipleri kullanacaktı. Ülke halkının çoğunluğu köylü ve işçi olduğu için, yabancı fabrikalardan daha ucuza yapılan bu şapkaları satın almaları daha kolaylaşacaktı.²⁷³

Ülkede bulunan kumaşlar ve Türk terzi ve Türk kadınlarının girişimleri ile birkaç gün içinde dikilebilen şapkalar dolayısıyla paranın ülke içinde kalacağı düşünülüyordu. Kastamonu’da şapka yapmayı ve dikiş dikmeyi bilen dul kadınlardan birkaç kişi bir araya gelerek şapka dikmeye başladılar.²⁷⁴ Bursa’da da tamamen yerli kaynaklarla çeşit çeşit şapka imal edildi. İmalathanenin günlük yapabileceği (500–600) şapkanın birinci çeşitleri (250) kuruşa, ikinci çeşitleri ise (150) kuruşa hemen satılmakta ve çeşitli yerlerden siparişler alınmaktaydı. Henüz başlangıç aşamasında bulunduğu için pek gösterişli olmayan birinci çeşit şapkalar, (450–600) kuruşa satılan yabancı şapkalara tercih edilir oldu. İçişleri Bakanlığı da yerli imalathaneleri desteklemek için Mahalle İhtiyar Heyetleri’nin şapka ihtiyaçlarını Bursa ve İstanbul’dan karşılama yolunu tercih etti.²⁷⁵

5. KADIN GİYSİSİNDEKİ DEĞİŞİM

5.1. Toplumsal Değişimde Kadın

Bir taraftan asırlarca devam eden değer yargıları, düşünce tarzı, dolayısıyla yaşamı; diğer taraftan ise yeni kalıplar büyük bir bocalama ve ikilem. İşte bu şartlar altında Türkiye’de yakın tarihin en önemli toplumsal değişimi Cumhuriyetle birlikte yaşandı. Gerçek anlamda modern toplumu oluşturan bütün kurumlarda, en ciddi atılımlar bu dönemde yapıldı. Kadının ise bu değişimde yerini alması Türk Devrimleri’nin bir gereği idi. Bu aynı zamanda yeni Türkiye’nin, yeni çehresinin de canlı bir ifadesiydi. Kadının görüntüsünden sosyal konumuna kadar birçok alanda hızlı

²⁷³ Aynı, s.2; Cumhuriyet (7 Eylül 1925).

²⁷⁴ Aynı, (3 Eylül 1925), s.1.

²⁷⁵ Aynı,(16 Ekim 1925), s.2.

bir değişim yaşandı. Osmanlının geri kalmasının sembolü olarak kabul edilen kadın, Cumhuriyetle birlikte modernleşmenin sembolü oldu.

1923'ün hemen sonrasında, başlangıçta önemli bir tarihsel geçmişe, birikime, altyapıya dayanmasa da, kültürel devrimlerle yeni kadın tipi ortaya çıktı. Bu kadın tipi yeni sistemin işaretlerini taşımaktaydı. Türk toplumunu Doğulu simgelerden koparıp, Batıya yönelten yeni sistemde yalnızca zihinsel alanda değil, dış görünüş olarak da yeniden şekillenme başlamıştı. Bu şekillenme toplumun bütününe de uygulanmak istendi. Ancak değişim bir anda ve Türkiye'nin genelinde aynı boyutlarda yaygınlaşmadı. Coğrafi koşullar nedeniyle iletişimin kopuk olduğu, ulaşımın imkânsız olduğu yörelerde hiçbir değişme görülmedi. Düşünsel ve kültürel atılım, bütün kesimleri kapsayacak boyutta ve ölçüde gerçekleştirilmediğinden, toplumsal farklılıklar bu dönemde iyice arttı.²⁷⁶

Modernleşme ile gelen yaşam biçimi, özellikle Cumhuriyetin ilk yıllarında bir üst sınıf yarattı.²⁷⁷ Cumhuriyetin ilk yılları yetenekli, seçkin, iyi eğitimli ailelerin çocuklarının yükselebilmesi ve yeni yaşamı her yönüyle tadabilmesi için inanılmaz olanaklar sundu. Buna dair en güzel örneklerden biri, dönemi yaşamış, seçkin aileye mensup entelektüel bir kadın olan Mina Urgan'ın yaşam öyküsünden çıkarılabilir. Urgan, anılarını toplayıp yayınladığı kitabında, gençlik dönemlerinde yaşadığı renkli hayatı, kadınlı-erkekli karma toplantıları, öğrenci çaylarını, gezileri, baloları, öğrencilerin uğrak yeri olan kahveleri, stadyumdaki maçların heyecanını, kadın ve erkek bir arada toplumsallaşmanın gereklerini anlatıp, Atatürk döneminde yaşanan toplumsal değişimleri dile getiriyordu.²⁷⁸

“Şimdi sırası gelmişken, Kemalist, hem de sapına kadar Kemalist olduğumu açık seçik söylemek isterim. Mustafa Kemal benimle dans etti, on bir yaşında bir çocuğa insan muamelesi yaptığı için değil, eğer Mustafa Kemal olmasaydı, ben “ben” olmayacağım için Kemalistim. Eğitim görmüş, seksenini geçmiş bir kadının bu memlekette Kemalizm'e inanmaması tamamen anormal olurdu. O sırada küçüktüm ama, tramvaylarda erkeklerin oturdukları bölümü kadınların oturdukları bölümden ayıran perdeyi çok iyi anımsıyorum. Mustafa Kemal o perdeyi de, kadınları toplum

²⁷⁶ Leyla Kırkpınar, “Türkiye’de Toplumsal Değişme Sürecinde Kadın,” **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler, Bilanço 98**, ss. 13-28, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998), s.16.

²⁷⁷ Aksoy, **a.g.e.**, s.105.

²⁷⁸ **Ayşe Durakbaşı, “Cumhuriyet Döneminde Modern Kadın ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu; Kemalist Kadın Kimliği ve Münevver Erkekler,” 75. Yılda Kadınlar ve Erkekler, Bilanço 98. ss. 29-50, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998), s.42.**

yaşamından dışlayan, karanlık köşelere kapatan bütün perdeleri de yırttı o güzel elleriyle. Kadınların her açıdan erkeklerle eşit olduklarını savundu.”²⁷⁹

Elit tabakanın Cumhuriyetle birlikte yaşantısında değişiklik olmamış, nasıl alıştırsa öyle yaşamaya devam etmişlerdi. Claude Farrere, “Ankaralı Dört Hanım” adlı kitabında, Doktor Vilandry karakterinin Osmanlı bürokratlarından bir ailenin konuğu olarak geldiği Türkiye’de önceki gelişleriyle bir karşılaştırma yapıp, fazla bir değişim olmadığını aşağıdaki sözleriyle belirtmiştir. “... Eski zaman Türk Hanımları, en azından muayyen bir seviyeye sahip olanlar dahi Fransız Hanımlarına benzemektedirler. Dolayısıyla fazla bir değişime ihtiyaç olmadı”.²⁸⁰ Ancak yine de zamanla toplumun tüm katmanlarındaki kadın sosyal hayata katılacağına, bunun da ekonomik özgürlük ve eğitimle olacağına inanıldığı için yapılmaya çalışılan model sekteye uğratılmamış, kadınlara yönelik yenilik uygulamasına devam edilmişti. Böylece, Türk kadının toplumsal statüsünde Cumhuriyetle birlikte büyük atılımlar gerçekleştirildi.

Mustafa Kemal, kadınlarla ilgili yenilikleri uygularken eşi Latife Hanım’ı sürekli yanında bulundurarak, çağdaş Türk kadınının ve yeni modern toplumun simgesi haline getirmeye çalıştı. Cumhuriyet kadınının yaşadığı değişiklikler Latife Hanım’ın şahsında Türk ve Dünya kamuoyuna yansıtıldı. Kültür alanında girişilen reformların sembolü ise Afet İnan’dı. Yeni Türkiye yaratılırken, bu kadın sembollerinden yararlanılacak, bunun için kadın ve erkeklerin rolleri eşit olacaktı. Yeni Türkiye’nin, eski Türkiye ile hiçbir ilgisi olmadığını ispatlaması için,²⁸¹ toplumsal farklılıklara rağmen, kadının giysisini değiştirmesi bir zorunluluk olmuştu. Yeni Türkiye’de değişimin yerini bulabilmesi için kadın da dış görünüşüyle yeni modelin içine çekilmeliydi.

Fesle peçenin aynı tarihte atılmış olması kadının özgürlük alanında erkekle birlikte yürüdüğüne örnekti. Yukarıdan, Çankaya’nın tepesinden gelen yönlendirmelerin etkisiyle Türk toplumunun çağdaşlaşması, kadının özgürleşmesine yardım etmiş, kadının özgürlüğü de, Türk toplumunun kalkınmasını, toplumsal yaşamın ve aile yaşamının düzene girmesini sağlamıştı.²⁸²

²⁷⁹ Mina Urgan, **Bir Dinozorun Anıları** (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998), s.158.

²⁸⁰ Claude Farrere, **Ankaralı Dört Hanım**. Çeviren: Kriton Dinçmen (İstanbul: Scala Yayıncılık, 1999), s.14.

²⁸¹ Kırkpınar, **a.g.m.**, s.19.

²⁸² Tekinalp, **Kemalizm**. Çeviren: Çetin Yetkin (İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1998), s.128.

Toplumsal ilerlemeler ve devrimler kadın olmadan gerçekleşemezdi. Türk kadınına siyasi haklar tanınarak kadını toplumun dinamiği haline getirmek hedeflenmiş, bu yolla harem ve peçeden sıyrılan kadın, Parlâmentoya geçmişti.²⁸³ Kadının mahrem yaşamdan, kamusal yaşama geçmesi, harem öyküleri dinlemeye alışmış Batılıları da şaşırtmıştı. Kadın, sosyal hayata katılmakla birlikte meslek sahibi olmaya, ekonomik anlamda özgür olmaya, erkeklerle yan yana eğlenmeye başlamıştı. Balolar, kabuğundan çıkan kadının modern dünyada yerini almasını sağladı. Bir de dünya güzeli çıkararak peçesiyle birlikte çehresinin de değiştiğini tüm dünyaya ispatladı.

5.2. Kadının Şapka Giymesi

Avrupa giysisinin olduğu gibi, aynen alınmasına karşılık, şapka hemen kullanılmaya başlanmadı. Bir müddet daha çarşafın kalıntısı olan başörtüsü kullanılmaya devam etti. Ancak zamanla başörtüsü şapkaya benzer şekiller aldı ve sonunda yerini şapkaya bıraktı.²⁸⁴ 1925'te şapka giyen ilk Türk kadını Selma Ekrem olmuştu.²⁸⁵ Bu arada özellikle de kız okullarında okuyanlar için yeni tip başlık kabul edildi.²⁸⁶

Erkekler şapka giyerken Türk kadınlarının da onlardan geri kalmaması için propaganda çalışmaları olmasına rağmen, kadınların bu yeniliğe katılmaları daha ağır bir şekilde seyretti. İstanbul Kadınlar Birliği'nde 1928'de Cumhuriyet Bayramı günü bir konferans veren İffet Halim Hanım, "Erkeklerimiz başlarına şapka giydiler ve bunun yararını çok kısa bir zamanda anladılar. Ümit ediliyor ki bundan sonra kadınlarımız da bu ihtiyacı hissetsin." sözleriyle kadınları şapka giymeye davet ederken, kıyafetiyle modernleşen erkeklerin yanına kadınların ancak bu şekilde yakışacaklarını telkin etti.²⁸⁷ Bu tür girişimlerin ardından kadınlar arasında şapka giyimi yaygınlaşmaya başladı. Bunu son moda kadın şapkalarının sergilendiği atölye ve moda evlerinin açılması takip etti.²⁸⁸ Şapka yapmak için kurslar açıldı, halkevleri de bu kursları destekledi.²⁸⁹ Gazete

²⁸³ Koloğlu, 1999, **a.g.e.**, s.334.

²⁸⁴ "Mesela ilk zamanlarda çene altından bağlanan başörtü, sonraları bütün başı kapatacak şekilde, bugünkü Türbanlar gibi sarılıp iğnelerle tutturuluyordu. Peçe bir müddet bu sarma başlar üzerine de konmakta devam etti. Peçe bırakılmış, ancak bu sarma baş, uzun bir zaman devam etmiş, 1930'dan sonra şapka genelleşebilmiştir. Taşçıoğlu, **a.g.e.**, s.82.

²⁸⁵ Koloğlu, 1999, **a.g.e.**, s.331.

²⁸⁶ **Cumhuriyet** (5 Ekim 1925), s.1.

²⁸⁷ Gençosman, **a.g.e.**, s.117-118.

²⁸⁸ **Cumhuriyet** (14 Ekim 1937).

ilanlarında şapka sipariş atölyelerinin yer almasıyla zamanla bir sektör haline geldi. Her yıl moda olan şapkalar gazetelerden de takip edilmeye başlandı. Giysileri yer ve zamana göre ayırma işlemi şapkalar içinde geçerli olmaya başladı.²⁹⁰

5.3. Cumhuriyet Döneminde Kadının Giysisi

Cumhuriyet döneminde kadın giysileri zamana ve yerine göre çeşitlilik gösterdi. Giysiler, yazlık ve kışlık, olarak mevsime göre değiştiği gibi sabah ve akşam olarak da ayrıldı. Spor giysiler, fantezi giysiler, çay, kokteyl giysileri, yemek, balo, tiyatro, deniz, plaj, kayak, binicilik olarak hep ayrı giysiler kullanıldı.²⁹¹ Resmi kurumlarda çalışan kadın memurlar ise erkeklerinki gibi tek düze ve ciddi giysiler (üniformalar) giydiler. Bazı kadın memurlar da bu amaca uygun olarak tayyör kullandılar.²⁹² Giysileri tamamlayan aksesuar olan çorabın günlük hayata dahil olmasıyla birlikte Resimli Ay gibi dergiler bu çorapların nasıl giyileceği ve işlevi hakkında bilgilendirme yazıları yayınladılar.²⁹³ Bu değişime, moda dergilerinin yakından takip edilmesi ve kadınların kendilerini Batılı kadınlarla kıyaslamaları etkili oldu. Giysilerin, renkleri, biçimleri ve kumaşları da daima moda konusu oldu.

Kadın giysisiyle ilgili bu tür değişimler yaşanırken, kadınların giyimi hakkında büyük tepkiler yaratmamak amacıyla peçe ve çarşafın yasaklanması hakkında herhangi bir resmi karar alınmadı. Kanunla yasaklamak yerine, teşvikle önlem alınması yolu izlendi.²⁹⁴ 25 Kasım 1925'te "Şapka İktisası Hakkında Kanun" çıkmasına rağmen kadınlar için bir hüküm konmamasının gerekçesini Falih Rıfkı, şöyle açıklamıştı:²⁹⁵

"Atatürk, kadın meselesinin üstüne pek varamamıştır. Köyde ve geri kalabalıkta din kadar kuvvetli şey, ırz, ırz da kadın demektir. Ahlakın ölçüsü ırzdır. Dönülmeyen yemin, ırz üstünerdir. Medeni Kanun yeni Türk Cemiyetinin hazır nizamı değil, ideali idi. Bu cemiyet mahkemelerde kalıptan dökülmeyecekti. Kızlı erkekli mektepten yetişecek ve mektepten çıkacaktı. İktisadi

²⁸⁹ **Aynı**, (21 Aralık 1936).

²⁹⁰ "Kışlık şapkaların yazlık şapkalardan hem daha dayanıklı ve pratik, hem de aynı zamanda şık olması lazımdır. İşte size üç numune; Birinci model, gündüz ve çay elbiseleriyle giyilecek güzel bir biçimde ciddi, zarif fötr bir şapka; İkinci model, fazla yağışlı, rüzgarlı ve soğuk havalarda baştan başa astragan yahut mantolarla giyilecek aynı maddeden bir şapka; Üçüncü model, çok moda olan bir öğleden sonra elbiselerle giyilecek altın lame yollu fötr küçük şapka", **Aynı**, (17 Aralık 1937); **Aynı**, (20 Mart 1938).

²⁹¹ Taşçıoğlu, **a.g.e.**, s.84.

²⁹² **Aynı**, s.87.

²⁹³ "İpek Çorap Nasıl Giyilir," **Resimli Ay**, (Mart 1927), s.26.

²⁹⁴ Avcıoğlu, **a.g.e.**, s.1358.

²⁹⁵ Yakut, **a.g.m.**, s.27.

şartların yaratacağı yaşama imkânları kadını hürriyetine kavuşturacaktı. Halk kadınının kurtuluşu uzunca bir zaman alacaktı.”

Kadın giysisindeki bu değişimin hassaslığını Mustafa Kemal, Türkiye’yi ziyaret eden Afgan kralı Amanullah Han’a “Kadın kıyafeti işinde yavaş git” sözleriyle dile getirmişti.²⁹⁶

Sosyal hayatta meydana gelen değişim, giyside de zamanla kendini hissettirdi. Cumhuriyetin ilk yılları giysi bakımından eski devirlerin bir devamı niteliğindeydi. Mütareke yıllarında aldığı son şekliyle çarşaf, hâlâ giyiliyordu.²⁹⁷ Ancak Türk kadını çarşaf ve peçesini işe gitmek için kolaylık olsun diye çıkarıp attı.²⁹⁸ O zamanlar sadece İstanbul ve İzmir gibi büyük şehirlerde kullanılan giysiler, Ankara ve diğer şehirlerde de memur aileleri tarafından giyilmeye başladı.²⁹⁹ Kadın giyimi konusunda topluma örnek olup, bir anlamda taşıyıcı olanlar devlet yönetici kadrolarında (Bürokrasi) bulunanların eşleriydi. Gerek askeri, gerekse sivil bürokrasi ve bunların aileleri her yerde dönüştürücü, yeni yaşam tarzını taşıyıcı oldular.³⁰⁰ Ankara’nın başkent olmasıyla birlikte devletin kurumları ve merkezi buraya taşındığı için İstanbul’dan gelen üst düzey görevlilerinin hanımları, Ankara’yı yeni yaşantı ve giysilerle tanıştırdılar. Ancak her yenilikte olduğu gibi, bunda da Ankaralı “yaban” kadını korkacak, fakat zamanla benimseyecek, modern giysileri giyip günlük yaşantıya katılacaktı. Yakup Kadri’nin “Ankara”sında, Etlik tarafında oturan Ankaralı kadınların evden uzaklaşıp Çankaya taraflarına gidemediklerini, gerekçesinin ise orada yaşayan kadınlara karşı korkutulduklarını yazmıştı. Ankaralı kadınlar, İstanbul’dan gelen modern giyimli kadından korkmuşlardı.³⁰¹

“İstanbul’dan gelmiş kuzum. Belinden aşağısı erkekmiş, belinden yukarısı dişi. Kalaba köylüleri söyleye söyleye bitiremiyorlar. Bağlarda çok acayip şeyler olurmuş, biz iki yıldır ne Çankaya’ya, ne Keçiören’e varamıyoruz. Yalnız erkeklerimiz gidip gelir... Ara sıra şundan bundan işitiyoruz. Çankaya’da kısa fistanlı, çarşafsız kadınlar, saç baş açık dolaşırlarmış. Gece olunca erkeklerle bir arada oturup ahenk ederlermiş... Yani hepsinin de kolları, bacakları cılbakmış.”

²⁹⁶ Amanullah Han ülkesine döner dönmez kadın kıyafeti hakkında yasa çıkarır. Mustafa Kemal’de; “Eyvah adam gitti demektir. Ben kendisine ısrarla bu konuya girmemesini öğütlemiştim, çok yazık oldu” der. Avcıoğlu, **a.g.e.**, s.1358.

²⁹⁷ Kışın yünlü, yazın ipeklili kumaştan yapılmış, tayyör üzerine rengine uygun ve aynı kumaştan pelerin, başa arkadan sıkma tül örtüsü şeklinde. Taşcıoğlu, **a.g.e.**, s.81.

²⁹⁸ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Ankara** (9. baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999), s.249

²⁹⁹ Taşcıoğlu, **a.g.e.**, s.82.

³⁰⁰ Aksoy, **a.g.e.**, s.117.

³⁰¹ Karaosmanoğlu, 1999, **a.g.e.**, s.56.

Eski devir adet ve kurallarının belirlediği kıyafet şekli olan çarşaf, zamanla değişime uğradı. Kadın giyiminin medeni hale getirilmesi için ilk somut adım 15 Ocak 1924'te okullara gönderilen bir genelge ile atılarak kadın öğretmenlerin yüzlerini peçe ile örterek derslere giremeyecekleri bildirildi.³⁰² 1925 yılının Aralık ayının başında ise Eskişehir Belediye Başkanı Kamil Bey, halka hitaben yayınladığı bir beyannamede kadınların geleneksel kıyafetlerini bırakarak medeni kıyafeti benimsemeleri gerektiğini açıklayarak, beyannamede şu görüşlere yer verdi:³⁰³

“... Kanun-ı ahirin şapkayı bütün Türkiye halkına teşmil ettiği bir sırada pek çirkin bir manzara teşkil eden ‘peştamal’ örtünmenin de medeni kıyafetlerle ve medeni, asri telakkilerle münasip bir şekle ifrağ edilmesi zamanı gelmiş olduğundan pek iptidai ve gayr-i medeni bir kıyafet olan bu ‘peştamal’ örtünme şekline bir nihayet verilmelidir. Bunun yerine bir kısım hanımlarımızın iktisa’ ettiği elbise şekilleri kaim olmalıdır.”

Cumhuriyet’in modernleşme hedefine uygun olarak kaleme alınan bu beyanname, kadınlar arasında beklenen ilgiyi yaratmadı ve kadınların köklü değişimini sağlamaya yetmedi. Kadınların giyim konusuna ilgisizliklerini gidermek için basından da destek geldi. Hakikat Gazetesi, “Kadının Medeni Kisvesi” başlıklı yazısında; “Kadın eski giysisinden sıyrılmadıkça, kocasına ben hizmetçi değilim diyemez”³⁰⁴ şeklinde düşüncelerini ifade ederek, kadınların konuya eğilmelerini sağlamaya çalıştı. Kadınlar Birliği herkese yetişmesi hayal olsa bile fakir kadına ve köylü kadına çarşaf yerine manto giydirmek istedi.³⁰⁵ Bazı fakir kadınlar, çarşafın mantodan daha ekonomik olduğunu söyleyerek, çarşafı bir silah olarak kullandılar.

Bununla birlikte bazı yerel yönetimlerin öncülüğünde kıyafetin modernleştirilmesi çalışmaları yapıldı. Kıyafetin modernleştirilmesinin öncülüğünü yapan kentlerden biri Trabzon’du. Trabzon İl Genel Meclisi, 11 Aralık 1926 tarihinde peçenin kaldırılması kararını oy birliği ile Valiliklere bildirdi.³⁰⁶ Bu durum Eskişehir yerel yönetimini tekrar harekete geçirdi. Belediye Meclisi, kentte peçe ve çarşafın yasaklandığına ilişkin bir karar aldı. 1927 yılı Ocak ayında bu kararın uygulanmasını

³⁰² Yakut, **a.g.m.**, s.26.

³⁰³ **Aynı**, s.27; Çapa, **a.g.m.**,s.24.

³⁰⁴ “Kadının Medeni Kisvesi,” **Hakikat**, (3 Aralık 1925), s.1.

³⁰⁵ Çarşaf, geriliğin ve çirkinliğin sembolü haline gelmiş, kişiye ait tercih olmaktan çıkarak, topluma ait bir mesele haline gelmiştir... şekle ait her şey zamana bağlıdır. Zamanla beraber şekle ve tekniğe ait olan her şey geçer. İslamın şartları arasında çarşaf olmadığı gibi, Medeniyetin şartları arasında da dinsizlik yoktur.” Peyami Sefa, “Çarşafa Ait Sorular,” **Din, İnkılab, İrtica**. ss. 233-234, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1976), s.233.

³⁰⁶ Çapa, **a.g.m.**, s., 27.

sağlamak üzere bir talimatname yayınladı. Bu talimata göre; peçe, peştamal ve sırta alınan boğçeler yasaklandı. Bu karara uymayanlardan beş liradan yirmi beş liraya kadar nakit para cezası alınacaktı. Uygulama kazalarda iki ay, köylerde ise altı ay sonra başlayacak; kararı merkezde polis müdürlüğü vasıtasıyla bütün mahalle muhtarları, kaza ve köylerde jandarma vasıtasıyla köy muhtarları ve kapı kapı dolaşmak suretiyle evlere bildirecek olan polis, jandarma ve belediye çavuşları uygulayacaktı.³⁰⁷

Bu konuda alınan kararlar yaygınlaştırılmamış, çarşaf ve peçe sorunu 1930'lu yıllara kadar taşınmıştı. 5 Aralık 1934 tarihinde kadınlara milletvekili seçme ve seçilme hakkı verilmesinden hemen sonra bazı belediyeler çarşaf, peçe ve kafesi yasaklamaya başladılar. Yerel gazetelerde çarşaf ve peçenin çağ dışılığı, ilkelliği ve ahlakla bir ilgisinin olmadığı işlenmeye başladı. Çeşitli il ve ilçelerde çarşaf ve peçeye karşı farklı uygulamalar ve yöntemler görülüyordu.³⁰⁸

Aralık 1934 tarihinde Bodrum ve Fethiye'de çarşaf ve peçe belediye meclisi kararı ile yasaklandı. Adana Belediye Meclisi, 15 Şubat 1935 tarihinde yaptığı toplantıda, 16 Mart 1935 tarihinden geçerli olmak üzere, çarşaf ve peçeyi oy birliği ile yasakladığını bildirdi. Belediye Meclisi kararı ile Akçaabat, Maçka ve Of'ta da çarşaf ve peçe kaldırıldı. Bazı yerlerde ise kadınlar meclis kararı olmadan Halkevi ve CHP binasında toplanarak çarşaf ve peçe giymeme kararı aldı. Kimi yerlerde de devlet memurları, halkevi üyeleri kendi ailelerine çarşaf ve peçe yerine manto giydirmeye karar verdiler.³⁰⁹

Kadınların çarşaf ve peçe kullanmasının yasaklamak yolunda yasal düzenlemenin gündeme getirilmesi ancak Cumhuriyet Halk Partisinin (CHP) 1935'teki kongresinde söz konusu oldu.³¹⁰ 9-16 Mayıs 1935 tarihleri arasında yapılan CHP'nin Dördüncü Büyük Kurultayında, son gün ele alınan konu çarşaf ve peçe sorunuydu. Kongreye çarşaf ve peçenin yasaklanması ile ilgili çeşitli illerden dilekçeler gelmiş ve Dilek Komisyonu konuya ilişkin olarak rapor hazırlamıştı. İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın isteği üzerine okunan raporda, Türkiye'nin köylü olan ve köyde oturan üçte ikilik nüfusu ile geriye kalan üçte birlik nüfusunun büyük bir kısmının çarşaf ve peçeyi

³⁰⁷ Yakut, **a.g.m.**, s.27.

³⁰⁸ Hakkı Uyar, "Çarşaf, Peçe ve Kafes Üzerine Bazı Notlar," **Toplumsal Tarih**, Sayı no 33: 6-11, (Eylül 1996), s.8.

³⁰⁹ **Aynı**, s. 8.

³¹⁰ Aksoy, **a.g.e.**, s.117.

kullanmadığı belirtilerek, çarşaf üzerine tedbir almanın gereksiz olduğu ifade ediliyordu.³¹¹

Hakkı Tarık Us, komisyon raporuna katılmayarak, ülkede yer yer kadınların yüzlerini açmalarına, vilayet kararı ile çarşaf ve peçelerini atmalarına rağmen, yine de Meclis-i Umumilerin çarşaf ve peçeyi yasaklayan kararlar almak zorunda kaldıklarını belirterek, “peçe ve çarşafın kaldırılması üzerine bir kanun çıkarılması” için, Kazım Sevüktekin ise “peçenin yasak edilmesi hakkında ve bu işin kamutaya verilmesi” ile ilgili iki ayrı tahrir verdiler.³¹²

Bu konuda Şükrü Kaya, çarşaf ve peçe sorunun çok önemli bir sorun olmadığını, çok önemli konularda kurultay üyelerinin “onayını” alarak Mustafa Kemal’in gerekeni yaptığını ve bu nedenle böyle önerilere gerek olmadığını ima ederek, Mustafa Kemal’in görüşünü dolaylı yoldan bildirdi. Şükrü Kaya’ya göre kurultay üyeleri kendi bölgelerinde çarşaf ve peçeyle mücadele etmeli ve Halkevleri ile bu işi yürütmeliydiler. Çünkü bir kanun çıkarmak CHP’yi çok zor bir duruma düşürecekti. Raporun, İçişleri Bakanlığı ilgili dilekeler arasına alınmasıyla tartışmalara son verildi.³¹³

CHP Dördüncü Büyük Kurultay’ında peçe ve çarşaf konusunda İçişleri Bakanı Şükrü Kaya’nın, üstü örtülü bir şekilde, devrimci adımlar atmamakla eleştirilmesi üzerine 22 Temmuz 1935’te kendi kaleminden çıktığı anlaşılan bir yazıyı, Umum Müfettişliklere ve Valiliklere gönderdi. Bu yazıda, kadın kıyafetindeki değişimin kadın ve erkeğin ince zevkine bırakılması ve belediyelerin aldığı kararların kanun kuvvetinde olmayışından dolayı bazı yerlerde uygulamada gecikmeler yaşandığı belirtilerek İçişleri Bakanlığının bir incelemesine yer verildi. Bu araştırmaya göre peçenin ve çarşafın çok yerde kalkmaya başladığı; Ankara, İstanbul, İzmir gibi büyük şehirlerin tamamıyla ve bazı yerlerde kısmen kalktığı; şehirlere ve kasabalara gelen kadınların buralarda çarşafalarını ve peçelerini atmalarına rağmen kendi muhitlerinde dedikodudan çekinerek yeniden çarşaf ve peştamala büründükleri anlaşıldı. Bu durumun önlenmesi için ilk önce memurlar ön ayak olmalıydılar. Herkes kendi ailesi içinde ve yakanlarında etki ederse bu iş kendiliğinden çözüldü. Çarşaf ve peçenin bir de emniyet ve asayiş boyutu vardı. İstanbul’da pazarlarda rastlanan yüzü peçeli kadınların yüzü açtırılmalıydı. Kötü huylu veya niyetli kadın ve erkekler yüzlerine peçe takarak amaç ve kimliklerini

³¹¹ Uyar, **a.g.m.**, s. 6; Yakut, **a.g.m.**, s.28.

³¹² Uyar, **a.g.m.**, s.7; Yakut, **a.g.m.**, s.29.

³¹³ Uyar, **a.g.m.**, s.8; Yakut, **a.g.m.**, s.29.

gizleyebildikleri için polis daima uyanık olmalıydı. Büyük şehirlerde vapur, tramvay, kahve ve gazino gibi yerlerde böyle peçelilerin önüne geçilmeliydi³¹⁴

Bu direktifler sonucu tüm illerde belediye meclislerinin ve vilayet genel meclislerinin ortaklaşa çalışması sonucunda art arda peçe ve çarşafın yasaklandığına ilişkin kararlar alındı. Aydın Vilayeti'nde Belediye Encümen Meclisinin peçe ve çarşafı 14 Ağustos 1935'ten itibaren oybirliği ile yasakladığını, karara aykırı hareket edenlerinse cezalandırılacağını bildirdi. Ancak Aydın Emniyet Müdürlüğünden, İçişleri Bakanlığına gönderilen bir yazıda, Şevki adlı bir peştamal üreticisinin peştamal kullanılmazsa işsiz kalacağını Atatürk'e bildirmesinden dolayı duyduğu rahatsızlığı dile getirdi.³¹⁵ Afyon'da ise yasağın iyi karşılandığı, kadınların yüzde doksanının medeni kıyafetlerle gezmeye başladıkları, ancak kötü niyetli kişilerin kadınlara sarkıntılıkta buldukları, bu nedenle kadınların gelip geçtiği çarşı ve pazar gibi genel caddelerde polisçe gözcülüğe başlandığı İçişleri Bakanlığına bildirildi.³¹⁶

CHP, İçişleri Bakanlığı'nın çalışmalarına paralel olarak, kurultayda alınan karar uyarınca peçe ve çarşafın kaldırılması için harekete geçti. 9 Eylül 1935'te parti örgütlerine gönderilen gizli bir yazı bu amacı açık bir şekilde belirtiyordu.³¹⁷ Yazı üzerine il örgütlerinden genel sekreterliğe çalışma raporları gönderildi. Örneğin, Sinop İl Örgütünün hazırladığı rapora göre, şehirdeki tüm çalışanların, kendi ailelerine Cumhuriyet bayramına kadar manto diktirmeleri ve genel törenlere manto ile katılmaları sözbirliği ile karar altına alındı. Ayrıca, hali ve vakti pek yerinde olmayan halk ve esnaf tabakalarının da karar tarihinden itibaren üç ay içinde kendi hanımlarına manto temin etmeleri için izin verildi.³¹⁸

İl Genel Meclisleri ve belediyeler çalışmalarına devam ederek çarşafı ve peçeyi yasaklayan kararlar alıyorlardı. Trabzon'da Valinin başkanlığında toplanan İl Genel Meclisi; kadınların çarşafı olarak sokağa çıkmasını yasakladı. Karar oy birliği ile alındı ve bir bildiri ile halka duyuruldu. Bildiri de çarşafın tüm sakıncalı yönleri ortaya konarak, özellikle de kötü niyetli kadınların kendilerini gizleme aracı haline geldiğini ileri sürülüyordu. Polis, çarşafı gördüğü herkesi en yakın karakola götürme konusunda

³¹⁴ **Cumhuriyet'in 75. Yıldönümünde Polis Arşiv Belgeleriyle Gerçekler 150'likler, Kubilay Olayı, Çarşaf-Peçe-Peştamalla Örtünme Sorunu**, Özel Sayı, Belge No: 13216-7/1, (Ankara: Emniyet Genel Müdürlüğü, Ekim 1998), s.89-90.

³¹⁵ **Aynı**, (17.8.1935), s.92.

³¹⁶ **Aynı**, (18.11.1935), s.96.

³¹⁷ **B.C.A. Cumhuriyet Halk Partisi Kataloğu**, 490.1.17.88.1/11.

³¹⁸ **Aynı**, 490.1.17.88.1/11, (30.9.1935).

emir almıştı. Çarşaf ve peçenin yasaklandığına dair ilan yayınlandıktan sonra Trabzon Halkevi yönetim kurulu yoksul aileler için manto yaptırmaya karar verdi.³¹⁹ Rize İl Genel Meclisi de, Trabzon'un aldığı kararı aynen alıp uygulamakta gecikmedi.

Bursa'da da belediye meclisi kararı olmadan kadınlar çarşaf ve peçeyi atmaya başladılar. Çarşaf ve peçenin giyilmesine yönelik yasaklama kararı almakla beraber, terzilerin çarşaf dikmesi ve evlerdeki kafesler belediye Meclisi kararı ile yasaklandı.³²⁰ Muğla il örgütünün 15 Ekim 1935 tarihli yazısıyla, Başbakanın 1926'da kente gelmesinden sonra toplanan Vilayet Genel Meclisi'nde peçenin kaldırıldığı, çarşafın ise 1 Ocak 1935'te toplanan Parti İl Kongresi'nde görüşüldüğü ve başta halkevi olmak üzere diğer yerel örgütlerin de çabalarıyla büyük mesafe alındığı, ancak tümüyle ortadan kalkmaması üzerine 1 Haziran'dan itibaren yasaklandığı Parti Genel Sekreterliğine bildirildi.³²¹

Yozgat'ta 1 Eylül 1935'te yasaklanmış bulunan peçe ve çarşafa ilişkin Parti İl Örgütü'nün görüşü, dönemin görüşü ile birebir örtüşüyordu. Partinin “bu ve bu gibi ulusal ve sosyal bütün işlerde Valilerle sarsılmaz bir düşünce ve işbirliği” içinde olması olumlu bir yaklaşım olarak değerlendiriliyordu.³²² Çarşaf ve peçenin her yerden ve tamamen kaldırılması için partinin “kılavuz” olması gerektiği belirtilerek çarşaf ve peçe altında yapılan işler ve neden oldukları olumsuzluklar şöyle sıralandı:³²³

- “1. Çarşaf ve peçe altında hırsızlık olmuştur.
2. Peçe ve çarşafla kendini tanıtmayarak yabancı erkekle buluşanlar ve başka temiz kadının adını verip, boşanmaya, aile ocağının sönmesine sebep olanlar görülmüştür.
3. Suçlu olup ta peçe ve çarşafa bürünerek kaçanlar olmuştur.
4. Peçe ve çarşaf ulusal giyim değildir. Kadına yakışmaz.
5. Sosyal acunda ve ön sırada yer alan Türklerin kadınlarının bu kılıkta bulunması doğru değildir.
6. Yabancı ve sosyal gezmenlerin bir kadını dahi bu ayrıksı kılıkta görmeleri iyi değildir.
7. Yoksullar manto alamazlar sözünde isabet yoktur. Çünkü tutumlu olanlar peçe ve çarşafın parasına ucuz manto edinebilirler. Savurgan olanlar peçe ve çarşafa daha çok para verirler.

Maraş'ta peçe ve çarşaf yasağının başlamasından on gün sonra “hiçbir sızıltıya yer verilmeden uygulamada başarı” elde edildiği, çarşı ve sokaklarda peçeli ve çarşafly

³¹⁹ Uyar, **a.g.m.**, s.10.

³²⁰ **Aym**, s.8.

³²¹ **B.C.A. Cumhuriyet Halk Partisi Kataloğu**, 490.1.17.88.1/11, (15.10.1935).

³²² Yakut, **a.g.m.**, s.29.

³²³ **B.C.A. Cumhuriyet Halk Partisi Kataloğu**, “Peçe ve Çarşafın Kaldırılması Hakkında” 490.01.17.88.1/11, (13.11.1935).

tek bir kadına rastlanmadığı, bu başarıyı elde etmek için ise Halkevinin fakir kadınlara yüz eli manto dağıttığı bilgisi Parti Genel Merkezi'ne ulaştı.³²⁴ CHP ve İçişleri Bakanlığı'nın ısrarlı takibine karşılık bazı yerlerde peçe ve çarşafın tümüyle kaldırılmaması İçişleri Bakanlığı'nı harekete geçirdi. Bakanlığın Ordu Vilayeti'ne gönderdiği bir genelgeye göre; valilerin, belediye meclislerinin ve CHP yerel örgütlerinin aldıkları önlemler uygulamada çeşitli zorluklarla karşılaşmakta ve bu nedenle etkili olamamaktaydı. Peçe ve çarşafın ısrarla kullanılması rejimin ilkelerine aykırıydı. Bu genelgeyle Ordu'da 23 Nisan 1937'den itibaren peçe, çarşaf gibi kıyafetler yasaklandı, yasağa uymayanların ise Vilayet İdare Kanunu gereğince beş liradan yirmi beş liraya kadar cezalandırılmaları gerektiği emredildi.³²⁵

5.4. Mustafa Kemal'in Kadın Giyimi Hakkındaki Görüşleri

Zaman içinde kadın giyimi çeşitli aşamalardan geçerek yeni bir evreye girdi. Mustafa Kemal, kadının içyapısıyla bilgisi, ahlaki ve davranışlarıyla olduğu kadar dış görünümüyle de yeni Türkiye'ye yaraşır ve gerekli bir duruma getirmek dileğindedi.³²⁶ Bu dilek onun kafasında çok daha önceleri belirmişti. Erzurum kongresi sırasında Mazhar Müfit'e "zaferden sonra olacakları" yazdırırken projeleri arasında tesettürün kalkmasına dair bir madde de saymıştı.

Kadının örtünmesi konusunda açık bir biçimde görüş belirtmeyen Mustafa Kemal, bu konuda ihtiyatlı davranmayı uygun gördü. Gelişmenin tek taraflı olamayacağını, toplumun yarısını oluşturan kadın ve erkeğin beraber değişmesi gerektiğinin önemle üzerinde duran Mustafa Kemal, kadının giyim kuşam ve toplumsal hayata açılması konusunda ilk önce ikna yolunu kullandı. Kadının örtünmesinin Cumhuriyetin birinci meselesi olmadığını belirtmeyi de ihmal etmedi. O'na göre Türk kadını için birinci derecede önemli olan fikir ve ruh halinin gelişmesiydi.³²⁷

1923'ten beri ülkenin çeşitli bölgelerinde yaptığı konuşmalarda kadının durumunu ele alıp, bunların dini kurallara aykırı olmadığını belirterek ve şeriat kurallarını daha geniş açıdan yorumlayarak peçenin dinle ilgisi olmadığını anlatmaya çalıştı. Bu konudaki ilk konuşmalardan birini 31 Ocak 1923 günü İzmir eski gümrük

³²⁴ Aynı, 490.01.17.88.1/11. (10.1.1936).

³²⁵ Cumhuriyet'in 81. Yıldönümü Polis Arşiv Belgeleriyle Gerçekler, s.91.

³²⁶ Cunbur, a.g.m., s.6.

³²⁷ Aksoy, a.g.e., s. 99.

binasında toplanan halk ile görüşmesi sırasında yapmıştı. Kadının toplumdaki yerine değinen Mustafa Kemal, ilk defa olarak da kadın giyimine dikkat çekerek, tesettürün kadını toplumsal hayattan soyutlamayacak, ahlaka uygun, basit bir şekilde olması gerektiğini vurguladı.³²⁸

Türk kadınlığıyla ilgili en önemli konuşmalarından birini Konya’da Kızılay Kadınlar Şubesinde 21 Mart 1923 günü yaptı. Bir konuşmasında halk kadınına savunan Mustafa Kemal, yabancıların Türk kadınına erkekten, toplumdan, uygarlıktan ayrı birer yaratık saydıklarını, bunun da kadınların örtünüş şeklinden doğan yanlış düşünceden kaynaklandığını şöyle anlattı.³²⁹

“Gerçekten de özellikle büyük şehirlerde kıyafetimiz bizim olmaktan çıkmıştır. Şehirlerdeki kadınlarımız iki aşırı kılık içinde görünüyorlar. Ya dışardan ne olduğu bilinmeyen, çok kapalı, karanlık bir kılık ya da Avrupa’nın en serbest balolarında bile gösterilemeyecek kadar açık bir giyiniş. Her ikisi de dinimize aykırıdır. Kapalı olmayan fakat erdemli olan bir giyimle ilim ve sanat hareketlerine, sosyal hareketlere katılan kadını, dünyanın en tutucu milleti bile beğenir”.

Konya kadınlarıyla yapılan bu konuşma, Türk kadınının giyim tarzı, davranışları ve toplum hayatı yönünden etkili ve düşündürücü bir konuşmaydı. Giyim konusunda özellikle büyük şehirlerdeki durumu dikkate alarak, var olan iki ucu da eleştirmişti. Burada hedeflenen modernleşmenin içselleştirilmesi değil, dışardan bakıldığında algılananın modern olmasıydı.³³⁰

Çarşaf konusunu da ele alan Mustafa Kemal, ilk örneği kendi eşini vermesini istedi. Bundan dolayı, 1923’te Latife Hanım siyah giysilerle ve başörtülü de olsa çarşafsız olarak dolaştı.³³¹ Ancak Türk kadınına çağdaşlaştırmak için yapılan çalışmalar Türkiye’nin tümüne yayılamadı. Mustafa Kemal, fese ve takkeye karşı kampanyanın başlangıç noktası olan İnebolu ve Kastamonu gezisinde ilk kez çarşaf giyme âdetini ve kadına reva görülen koşulları sert bir şekilde dile getirerek kadınların konuya dikkatlerini çekmeye çalıştı.³³²

28 Ağustos 1925’te İnebolu’da yaptığı konuşmada, erkek giyiminin nasıl olması gerektiğini belirttikten sonra sözü kadın giyimine ve örtünmeye getirdi. Seyahatlerinde köylerde değil, özellikle kasaba ve şehirlerde kadınların yüzlerini ve gözlerini sıkı bir

³²⁸ Aynı, s.7; Aktaş, a.g.e., s.134; Saray, 1989, a.g.e., s.9.

³²⁹ Hakimiyet-i Milliye (29 Mart 1923); ASD, II, s.150; Cunbur, a.g.m., s. 8; Aktaş, a.g.e., s.135.

³³⁰ Aksoy, a.g.e., s.100.

³³¹ Bernard Caporal, **Kemalizm’de ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını**. Çeviren: Ercan Eyüpoğlu (Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1982), s.646.

³³² Aynı, s.647.

şekilde kapattıklarını gördüğünü, özellikle sıcak mevsimde bu durumun kendileri için ızdırıp verici olduğunu dile getirdi. Bu konuda özellikle erkekleri suçlayarak, kadınlarında erkekler gibi idrak sahibi insanlar olduğunu, onlara milli ahlakı anlattıktan ve bilgilendirdikten sonra böyle davranmalarına gerek olmadığını ifade edip, “onlarda yüzlerini cihana gösterebilirler ve gözleriyle cihanı görebilirler. Bunda korkulacak bir şey yoktur”³³³ diyerek düşüncelerini dile getirdi.

Mustafa Kemal 30 Ağustos 1925 günü Kastamonu’da tekrar kadın giyimi konusunu ele aldı. Bazı yerlerde gördüğü kadınların, başlarına bez veya peştamal ya da benzeri şeyler atarak yüzlerini gizlediklerini, yanından geçen erkeklere karşı ya arkalarını çevirdiklerini, ya da yere çömeldiklerini, medeni bir insanın anasına, bu gayri medeni davranışın yakışmadığını dile getirerek derhal düzeltilmesini istedi.³³⁴

Mustafa Kemal’in, kadının örtünmesini konu alan bu konuşması, bu konudaki son sözleri oldu. Erkeğin giyimini, başındaki şapkadan, ayağındaki iskarpine kadar yenileştirmeye, çağdaştırmaya ve düzenlemeye çalışmış, ancak kadın giyimi konusunda çok açık, çok kapalı ve karanlık olmamak şartıyla ılımlı davranmıştı. Bu konuda hedeflenen kadının yüzünün açılmasıyla birlikte gülünç duruma düşmemesiydi. Mustafa Kemal, kadının örtünmesinde konuyu iki nokta üzerinde toplamaya çalıştı. Birincisi, kadını bu denli örtünmeye zorlayan baskının doğrudan doğruya İslâm dininden kaynaklanmadığı, İslam medeniyeti çevresine girmiş diğer milletlerin sosyal etkilerinin bir sonucu olduğu ve bu dış etkilerin zamanla dini bir baskı haline dönüştüğü, diğeri ise örtünme konusunun dış görünüşten çok içsel bir değişimi ifade etmesiydi. Kadın önce aydınlanmalı, ilim, kültür ve fikir yönünden gelişmeliydi.³³⁵ Ondan sonrası daha kolay gelirdi.

5.5. Cumhuriyet Dönemi Baloları

Batılılaşmayı kendine politika edinen yeni Türkiye Devleti, özellikle kültürel alanda İslâm geleneklerinden sıyrılıp, toplumu modernleştirmeye çalışırken, Batının sosyal yaşamının bazı öğelerini ve Batı görünümlü yaşam tarzını da yerleştirmeye özen

³³³ ASD, III, s.210-211; Cunbur, a.g.e., s.12; Saray, 1989, a.g.e., s.6.

³³⁴ Aym, s.8; Caporal, a.g.e., s.648; Cunbur, a.g.m., s.13; Goloğlu, a.g.e., s.141; Kıvanç, a.g.m., (16 Kasım 1962), s.5.

³³⁵ Cunbur, a.g.m., s.14.

gösterdi. Çünkü Cumhuriyet rejimi, İslâm inancının etkisiyle gelişen ve sosyal yaşamda kadın ve erkeği ayıran gelenekleri yıkmak istiyordu.

Ümmet yapısından, Ulus yapısına geçilirken kadının da geleneksel ve İslam kimliğinden sıyrılıp, kamusal alana girmesi sağlandı. Kadının özellikleri ile toplumda ki rolü, konumu ve kimliği yeniden ele alındı. Kadın hem erkeğin yardımcısı olacak, hem de toplumsal üretime katılarak ekonomiye de katkı sağlayacaktı. Kadının topluma kazandırılmasındaki bütün çabalar milliyetçi bir kadın imgesi üzerine kurgulanmıştı. Bu dönemin ideolojisine uyan bir yaklaşımdı.³³⁶ Yeni bir kimliğe büründürülen kadın, Batıdaki hemcinsleri gibi giyinip, onlar gibi yaşamalıydı.

Kadın, yüzyıllarca “mahrem” hayatı nedeniyle kapalı kutuda yaşadığı için, birdenbire siyasal ve sosyal alana çekilmesi zor olacaktı. Cumhuriyet öncesinde kısmen şartların getirdiği zorunluluk kısmen de kadınların kendi istekleriyle başlayan dönüşüm, Cumhuriyet sonrasında hükümet tarafından teşvik edilmişti. Yeni Türkiye Devleti’nin, yeni kadın modelini oluşturmak için sosyo-kültürel çalışmalar yol gösterici oldu. Batı toplumlarının eğlence ögesi olan balolar bu sosyo-kültürel çalışmalardan biriydi. Bunda öncülüğü milletvekili eşleri yaptı. Kadın ve erkeklerin toplu halde bir arada buldukları eğlence, sosyal dayanışma, yardım gibi farklı amaçlarla düzenlenen balolar, yeni Türkiye Devleti’nde kültürel ve sosyal değişimi sağlamak amacıyla, adeta ideolojik bir araç olarak kullanıldı.³³⁷ Çarşafını, peçesini atan, kafesinden çıkan kadın, özenle seçilmiş giysisi, makyajı ve saçlarıyla, balolardaki yerini almaya başladı. İlk dönem bu balolara katılım fazla olmadığı gibi, katılanlar da çekingen kalmışlardı. Balolarla başlayan kadınların toplumsal hayata çekilme süreci, kadınların seçme ve seçilme hakkına kavuştuğu siyasal katılımına kadar sürdü.³³⁸

Kadının balolara katılma sürecini park ve plajlarda görünmesi izledi. Artık kadın modern, eğitilmiş, sosyal ve bu anlamda geleneksel olandan farklı ve üstündü. Bu anlamda Cumhuriyet kadını “Asri Kadın”dı. Asri kadında erkeğin yanında her türlü sosyal faaliyette –çoğunlukla baloda- bulunmak gibi bir görev yüklenmiş, eğitilmiş, meslek sahibi kadın haline geldi. Bu özellik kadının dış görünüşü ile de bütünlük oluşturuyordu. Kadının üzerindeki bütün İslâmi öğeler tesettür, peçe gibi kadını

³³⁶ Aksoy, a.g.e., s.102.

³³⁷ Doğan Duman, “Cumhuriyet Baloları,” **Toplumsal Tarih**, Cilt no 7, Sayı no .37:44-48, (Ocak 1997), s.45.

³³⁸ Aksoy, a.g.e., s. 103-104.

geçmişe bağlayan bütün sembolik unsurlar devre dışı bırakıldı. Bu yeni dönemde örtünme geçmişi, asri kadına ait olan modern giyim ise bugünü temsil eder oldu.³³⁹

Türkiye’de ilk defa 19. yy.ın sonlarında düzenlenmeye başlanan balolar³⁴⁰ Cumhuriyet’ in kurulmasından sonra resmiyet ve önem kazanmış, sosyal yaşamın önemli bir parçası durumuna geldi. Cumhuriyet ile birlikte ilk balo, 1925 yılı Eylülünde İzmir’de düzenlendi. Mustafa Kemal bu baloda sadece Müslüman erkek ve kadınların bulunmasını istemişti. Bu küçük toplantı, ilk Türk eğlence toplantısıydı. Aynı zamanda da devrim niteliğindedi. Çünkü İslam kurallarının geçerli olduğu Türk toplumunda iki ayrı cinsin özgürce arkadaşlık etmeleri ve yabancı bir ortamda bulunmalarının yasak olması fikri böylece aşılmış oluyordu.³⁴¹ O dönemde Türkiye’de bir danslı eğlencenin düzenlenmesi, Müslüman kadın ve erkeklerin birlikte eğlenip dans etmeleri Türkiye’de olduğu kadar İslam dünyasında da önemli bir yer aldı.

4 Eylül 1925’te İstanbul’da ise Türk kadınları ilk kez bir baloda güzellik yarışmasına katıldılar.³⁴² İlk resmi balo ise 1925 yılında düzenlendi. 29 Ekim 1925 Cumhuriyet bayramı kutlamaları çerçevesinde Başkent Ankara’da düzenlenen bu baloya başta Cumhurbaşkanı olmak üzere, başbakan, bakanlar, büyükelçiler, ordu komutanları ve basının ileri gelenleri eşleriyle birlikte katılmışlardı.³⁴³

Yine aynı yıl CHP’nin girişimi ve valilerin öncülüğünde illerde de resmi balolar düzenlendi. Valiler tarafından verilen balolar, vali konaklarında düzenleniyor ve bu balolara yalnızca davetliler katılabiliyorlardı. Ayrıca bazı ilçelerde CHP’nin binalarında, ilçe ve köylerden gelen davetlilere balolar düzenleyebiliyorlardı.

³³⁹ Aynı, s.104.

³⁴⁰ Atay; Osmanlı vakanüvislerinden birinin 19. yy.ın sonlarına ait bir balo davetini şöyle anlattığını belirtir; “...Bu esnada İngiltere Elçisi Tersane-i Amire Haliç’inde, gemisinde balo tertibi ile vükelayı davet etmiştir. O vakte kadar alafranga ziyafet ve hususi balo, İstanbul’ca görülmuş bir şey olmadığından görenler ve işitenlerin taaccübünü mucib olarak türlü sözler tehdüs etmiştir.Davetli olan zevat, yatsı namazını tersane divanhanesinde kılarak saat ikide (alaturka saat) sandallar ile gemiye gitmişler,sabaha kadar orada eğlenmişlerdir.” Atay, **a.g.e.**, s.408.

³⁴¹ Gentizon, **a.g.e.**, s.133.

³⁴² Koloğlu,1999, **a.g.e.**, s.331,

³⁴³ Duman,**a.g.m.**, s.46; Sabahın ikisinde Gazi, üniformalı subayların kendi aralarında fokstrot yaptıklarını görünce nedenini araştırdı. Bir teğmen ona, kabahatin daveti kabul etmeyen bayanlarda olduğunu söyledi. O zaman Mustafa Kemal şöyle haykırdı; “Arkadaşlar, dünyada subay üniforması taşıyan bir Türk ile dans etmeyi reddeden bir kadın bulunabileceğini düşünemiyorum. Şimdi emrediyorum, salona dağılınız, dans ediniz.” Gentizon, **a.g.e.**, s.136. Dipnot 54’ten; “Hariciye vekili Tefik Rüştü Paşa, saat 8’de Ankara Palas’ta ziyafet vermiştir. Ziyafet çok samimi olmuş, vekiller, bazı mebuslar ve sefirler hazır bulunmuşlardır. Ziyafete, Gazi hazretleri de iştirak buyurmuşlardır.”**Cumhuriyet** (31 Ekim 1925), s.2.

Cumhuriyet balolarının ilçelere kadar yaygınlaşmasında amaç, kültürel değişimin ülkenin en küçük yerleşim birimlerine kadar yaymaktı.³⁴⁴

Dönemin gazete haberlerinde balo haberleri ya baş sayfada, ya da iç sayfalarda ilanlar halinde verilerek, halkın sosyal hayata damgasını vuran baloya katılımı sağlanmaya çalışıldı. Balolarla birlikte günlük hayata “dans” olgusu girmeye başladı. Aslında dans olgusu Türklerde her zaman vardı. “Zeybeklerin savaş dansları, Mevlevilerin dinsel raksları, haremde odalıkların işveli göbek dansları gibi danslar vardı. Ancak, İslam’ın kuralları gereği kadın, kocası ve kardeşleriyle de olsa halk içinde dans etmemiştir”.³⁴⁵ Balonun günlük hayata girmesiyle cinsiyet ayrımını yaratan kural ortadan kalkmış, Müslüman halk için modern hayatın başladığının işaretleri verilmişti. Çeşitli hayır cemiyetleri de her yıl balo düzenleyerek bu değişime katılmışlardı.³⁴⁶

Gazetelerde her yılın moda danslarının nasıl yapılacağı yazılırken, bir yandan da dans kursları açılarak bu dans etme modası Türkiye’ye yayılmaya çalışıldı. Her Cuma Ankara Kulübü denen lokal, çiftlerin uğrak yeri haline gelmeye başladı. Gazeteler, ülkenin öteki illerinde de benzer gelişmeler olduğunu belirtmekteydiler. Gramofon, fiyatının ucuzluğu nedeni ile son “fox-trott” ve modasına göre “one step” tüm sosyetenin zevk alanına girdi. Briçli, danslı çay davetlerinde “tango” denilen danslar yapılmaya başladı. Dans öğretmenliği, artık bir meslek olarak kendini kabul ettirdi.³⁴⁷

Yapılacak olan baloların ilanları gazetelerin ilk sayfalarında yer alıyor, hatta balo düzenlemek için komisyonlar kuruluyordu. Bu komisyonda milletvekilleri bile görev yapıyordu.³⁴⁸ Örneğin 17 Haziran 1927 de gazete de ilan edilen “Matbuat

³⁴⁴ Duman, a.g.e., s.46.

³⁴⁵ Gentizon, a. g.e., s.133.

³⁴⁶ “Maşrik-ı Azam Balosu”, **Cumhuriyet**, (9 Aralık 1934); “Hilali Ahmer Balosu”, **Cumhuriyet**, (20 Aralık 1934); “Kadınlar Birliği Balosu”, **Cumhuriyet**, (26 Aralık 1934); “Çocuk Balosu”, **Cumhuriyet**, (27 Nisan 1929). s.1; Kızılay Çocuk esirgeme kurumu, Kadınlar Birliği, Şehir Belediyesi, Turistler Derneği, Hayvanları Koruma Derneği, Farmasonların, Tabipler odasının, Türk Hava Kurumunun, Gazetelerin düzenlediği balolar birbiri arkasından yapılyordu. Bunlar her düzeyden, her ortamdan kişileri, liselileri, eski hocaları, genç kızları olduğu gibi, dönün yüzleri örtülü hanımlarını çekiyordu. Gentizon, a.g.e., s.135; Başta çeşitli kurumlar yararına olmak üzere Türk ocağı, Hilal-i Ahmer (Kızılay), Himaye-i Etfal (Çocuk Esirgeme Kurumu) birbiri ardına balolar düzenlediler. Duman, a.g.e., s.46; Hayır Cemiyetlerinden başka, diğer cemiyetlerin düzenleyecekleri balolara ancak gece yarısından sonra saat üçe kadar izin verilir. **Cumhuriyet** (5 Şubat 1934).

³⁴⁷ Gentizon, a.g.e., s.136; Duman, a.g.m., s.46; Karaosmanoğlu, 1999, a.g.e., s.111; “Baloya dans etmek için gidersiniz. Bu pek tabii ve pek doğrudur. **Cumhuriyet** (31 Aralık 1934).

³⁴⁸ **Aynı**, (17 Haziran 1927), s.1.

Balosu”nu düzenleyecek heyetin içinde Giresun Milletvekili Hakkı Tarık Bey de vardı. Bu balolarda, en şık bayan seçilir, karikatürler yapılır, balo gazetesi dağıtırdı.³⁴⁹

Büyükada’da yapılacak Kızılay balosunun gazete ilanına ise, balo biletlerinin fiyatları: İki kişilik bilet 5, yalnız erkek 3, yalnız kadın 2 lira olarak yansımıştı.³⁵⁰ Bilet fiyatlarından da anlaşılacağı gibi kadını ve erkeği ayrı ayrı değil, beraberce eğlenceye katmak amaçtı. Yalnızca erkeğin katılacağı eğlenceye hoş bakılmıyordu.³⁵¹ Bu arada maskeli balolar da düzenlenmeye başladı.³⁵² Balolara ait bir başka ilginç nokta ise, baloya katılabilmek, dans ve elbise yarışmalarına girebilmek için, gazetenin bastığı kuponların biriktirilmesi gerekiyordu.³⁵³

Bu tür balolara, yabancı ailelerle Batılı yaşam tarzına çok uzak olmayan zengin ailelerden kadın ve erkekler ve elit aileler büyük ilgi gösterdiler. Bu bir anlamda elit ile halkın kopuşunu hızlandıran süreçti.³⁵⁴ Her ne kadar balolarla kültürel değişim yerleştirilmeye çalışılsa da, sonuçta halk ile elit arasında farklılıklar da yarattı. Bu kopuşun en güzel örneğini Yakup Kadri Karaosmanoğlu “Ankara”sında, Selma Hanım’ın evindeki “çılgın balodan” çıkan Neşet Sabit’in başka bir mahallede ellerinde mum ışıklarıyla camiye mevlide giden halk ile karşılaşmasıyla anlatır.³⁵⁵ Aynı gece aynı şehirde iki ayrı insan ve yaşantı manzarası anlatılarak, uçurumun altı çizilmiştir.

Bu modern toplantılarda her kadından daha güzel, daha süslü, daha itibarlı görünmek amaçtı. Bir Avrupalı gibi giyinip süslenmek, dans etmek, yaşayıp eğlenmek, büyük bir zafer kazanmak kadar önemliydi.³⁵⁶ Balolar aynı zamanda bir şıklık ve gösteriş yarışının da olduğu yerler haline geldi. Kıyafetler ya Avrupa’dan ısmarlandı ya Paris’ten modeller getirildi ya da İstanbul’daki terzilerden temin edildi.³⁵⁷

Batı toplumlarında eğlence kültürünün ve sosyal yaşamın parçası olan balolar ile Cumhuriyet yönetimi, eski alışkanlıkların yerine yeni değerleri inşa yoluna giderek, kadın, erkek cins ayrımı yapan gelenekleri yıkmaya çalışmıştı. Yukarıda da görüldüğü gibi balolar, toplumun çok küçük ve sınırlı bir bölümüne hitap etmiş, geniş kitlelere

³⁴⁹ **Aynı**, (13 Ağustos 1927).

³⁵⁰ Ayrıca suare elbisesi giymek mecburi tutulmuştur. **Aynı**, (26 Ağustos 1929).

³⁵¹ Duman, **a.g.m.**, s.47.

³⁵² **Cumhuriyet** (11 Şubat 1930); İzmir Halkevinde kostümlü balo verilmiştir. Baloya dışarıdan zeybeklerde gelmiştir. Şehrin tanınmış kadın ve kızları milli kostümler ile baloya gelmişlerdir. **Aynı**, (27 Ocak 1938); **Aynı**, (15 Şubat 1938); **Aynı**, (25 Şubat 1938).

³⁵³ **Kurun** (7 Aralık 1934), s.1.

³⁵⁴ Duman, **a.g.m.**, s.46.

³⁵⁵ Karaosmanoğlu, 1999, **Ankara**, s.140 ve 248.

³⁵⁶ **Aynı**, s.111.

³⁵⁷ **Aynı**, s.115.

ulaşamamıştı. Fakat yeni rejimin Batılı yaşam tarzını topluma yerleştirmek için kültürel alanda değişimi yukarıdan aşağıya gerçekleştirmenin bir amacı olmuştu.³⁵⁸

5.6. Güzellik Yarışması

Batılı devletlerde olduğu gibi Türkiye’de de bir güzellik yarışmasının düzenlenmesi zamanla Türkiye’nin gündemine giren bir konu oldu. Amerika’da yapılan uluslararası güzellik yarışmasında bir Türk kızının olmayışı güzellik yarışması fikrinin oluşmasının da nedeni oldu. Güzellik yarışması düzenlemekte amaç; her ne kadar Amerika’da yapılacak olan Dünya güzellik yarışmasına katılmak, yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin, Cumhuriyetle şekillenen kızını dünyaya tanıtmak ve Türk kızının da güzel olduğunu dünyaya göstermek gibi görülse de, gerçekte, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin hasta değil sağlam olduğu imajını vermektir. Yunus Nadi, bu düşüncüyü Cumhuriyet’te şöyle ifade etmişti;³⁵⁹

“Güzellik yalnız gözleri okşayan bir gösteriden ibaret değildir. Denilebilir ki güzellik aynı zamanda ve belki daha ziyade sıhhat ve saadetin parlak alametidir.... Onun için güzellik demek her şeyden evvel sıhhat ve selamet demektir. Fertçe ve milletçe hayatta muvaffak ve mesut olmanın ilk şartı ise budur ve yalnız budur. Güzellik müsabakasıyla amaçlanan hedefe ulaşma şimdi daha iyi anlaşılıyor değil mi? Biz bu müsabaka ile o gayeye gitmeyi kurduk. Oraya gidiyoruz ve oraya varacağız. Bütün memleketlerin katıldığı, bütün dünyanın yapmakta olduğu bir işi,... Cumhuriyet Türkiye’sinin diğer dünya memleketlerinden geri kalacak ne kusuru olabilir?”

Türkiye’deki bu yeni hareketlilik Avrupa basınına da yansdı. Bu konu hakkında Alman gazetelerine yansıyan haberler, “kafes ve çarşıftan kurtulan Türk hanımı hürriyet hakkından istifade etmektedir.” şeklindeydi.³⁶⁰ Böyle bir yarışmaya katılmayı hem “milli bir mesele” hem de Batı standardına uygun ülke olmanın göstergesi olarak gören Cumhuriyet gazetesi, 1929 Şubatında “Bizim bu memleketlerden ne farkımız var. Bizim memlekette güzeller hiçte az olmadığı halde, aynı şeyi biz niçin yapmayalım?” diyerek, güzellik yarışması düzenleme işini üzerine aldı.³⁶¹ Cumhuriyet gazetesinin böyle bir yarışma düzenlemekteki amacı; dünya güzellerinin toplantısına Türk güzelini

³⁵⁸ Duman, a.g.e., s.48.

³⁵⁹ Cumhuriyet (3 Eylül 1929), s.1.

³⁶⁰ Aynı, (1 Nisan 1929), s.1.

³⁶¹ Cumhuriyet (4 Şubat 1929), s.1; Aktaş, a.g.e., s.175.

de göndermekti.³⁶² Çünkü gazeteye göre Türk kadını, güzelliğin abideleşmiş şekliydi ve böyle bir yarışmada yerini alması gerekiyordu.³⁶³

Cumhuriyet gazetesi, yayınladığı yazılarla Türk kızlarını böyle bir yarışmaya katılmalarını sağlamak için teşvik etmeye çalıştı.³⁶⁴

“Bizim kadınlarımız bu müsabakaya niçin iştirak etmesinler, bizim ne kusurumuz var? Hâlbuki Türk kadını, dünyanın en güzel kadınlarından sayılmıştır. Hatta Avrupa’da Şark güzeli diye dillere destan olmaktadır. Avrupa’da imal edilen birçok kremlerin, losyonların ve tuvalete ait ilaçların üzerine reklam için “şarkın güzellik tılsımı” cümlelerini daima görmekteyiz. O halde Türk kadını niçin Amerika ve Avrupa’da kendi milletinin güzelliğini göstermesin?”

Cumhuriyet gazetesi açtığı yarışmaya 16’ dan 25 yaşına kadar her Türk kızını davet etti. Gazete, 4 Şubat 1929 tarihinden sonra hemen her gün baş sayfasının bir köşesini mutlaka güzellik yarışmasına ayırdı. Yüz güzelliği yarışmanın aranan ilk şartıydı. Bundan dolayı yarışmaya katılacak kızlardan, (19x12) boyutlarında kartpostal şeklindeki fotoğraflarını gazeteye göndermeleri istendi. Her gün gazetede fotoğrafları yayınlanacak olan güzeller arasında gazete okuyucuların seçtiği 15 güzel finale çıkacaktı. Okuyucular seçme işini, gazetede yayınlanan kuponları, seçtikleri güzellerin adını soyadını ve numarasını yazıp göndermek suretiyle belirleyeceklerdi. Yarışmaya oy vererek katılan okuyucuya 5 ila 50 lira arasında değişen para ödülü ile 5 kişiye üç aylık Cumhuriyet gazetesi aboneliği hediye edilecekti.³⁶⁵ Finale çıkan bu güzelleri bir hakem heyeti yarışmaya tabi tutacaktı. Bu hakem heyetini; yazarlar, heykeltıraşlar, şairler, tiyatro sanatçıları, müzisyenler, belediye ve genel meclis üyeleri oluşturacaktı.³⁶⁶

Yarışmaya katılmak için genç kızların başta ilgisi olmamasına karşılık, sonradan yapılan teşviklerle ilgisi arttı, gazeteye resim gönderme süresinin uzatılması istendi. Halkta da oy vermek için ilgi arttı, eksik olan kuponları nasıl tamamlayacaklarını dahi sormaya başladılar. Hatta eksik olan kuponlar için 5 kuruşluk posta pulu koymaları bile önerildi.³⁶⁷

2 Ağustos itibarı ile oylar sonuçlandı30 Ağustos’ta. hakem heyetinin karşısına çıkacak olan güzeller belli oldu. Ancak o gün “Zafer ve Tayyare Bayramı” olduğu için

³⁶² Aynı, (6 Şubat 1929), s.1.

³⁶³ Aynı, (10 Şubat 1929), s.1.

³⁶⁴ Cumhuriyet, (5 Şubat 1929), s.1.

³⁶⁵ Aynı, (28 Mart 1929), s.1.

³⁶⁶ Aynı, (11-19 Şubat 1929).

³⁶⁷ Aynı, (7 Temmuz 1929), s.1

yarışma, 2 Eylülle alındı.³⁶⁸ 1 Eylül tarihine gelindiğinde, Türk olduğunu ispatlamaları için yarışma sırasında güzellerin nüfus kâğıtları da istendi.³⁶⁹ Seçimi tamamlanan yarışmanın sonucunda, okuyuculardan da fazla oy alanlardan 11 numara ile yarışan Feriha Tevfik birinci, Semine Hanım ikinci, Matmazel Araksi Çetinyan ise üçüncü oldu.³⁷⁰

1929 tarihinde “milli bir mesele”, “milli bir görev” olarak başlayan güzellik yarışması, o tarihten sonra her yıl düzenlendi. 1932 Türkiye güzeli Keriman Halis, aynı yıl Belçika’da 28 ülkenin katılımı ile gerçekleşen yarışmada Dünya güzeli seçildi.³⁷¹

6. BAZI KİSVELERİN GİYİLEMEMEYECEĞİNE DAİR KANUN ÇIKARILMASI

Osmanlı Devleti çok uluslu bir imparatorluktu. Bünyesinde barındırdığı unsurlar milliyet esasına göre değil, ümmet esasına göre sınıflanmıştı. Müslüman ve Gayri Müslim olmak üzere halk ikiye ayrılmıştı. Yeni bir devlet kurulduğu zaman bu gayri Müslim halka dokunulmamış, “Türkiye Cumhuriyetini kuran Türkiye halkına Türk Ulusu denir”³⁷² ifadesiyle vatandaşlıkları belirtilmişti. Bu Müslüman olmayan toplulukların din görevlileri ve dinsel ibadetleri serbest bırakılmıştı.

Laiklik ve çağdaşlaşma yolunda adımlar atılmış olmasına rağmen, bu Müslüman olmayan din görevlilerinin giysisine dokunulmamıştı. Giysi, din eşitliğini ortadan kaldırmaya çalışan Cumhuriyet Hükümeti için bu durum önemli bir boşluk yaratmaktaydı. Dinsel kıyafetlerin, ibadethaneler dışında giyilmemesi gerekiyordu. Aksi takdirde laiklik zedeleniyordu. Bu boşluk sezilerek, Millet Meclisine gönderilen bir layiha ile ruhani kıyafetlerle sokaklarda dolaşılmasının men edilmesi istendi. Layihaya göre ruhani kıyafetler ancak mabetlerde giyilecek, ibadet ettikten sonra çıkarılacaktı. Müslüman ve Gayri Müslim bütün ruhaniler bu hükme göre hareket edeceklerdi.³⁷³

³⁶⁸ Aynı, (22 Temmuz 1929), s.1.

³⁶⁹ Aynı, (1 Eylül 1929), s.1.

³⁷⁰ Aynı, (3 Eylül 1929), s.1.

³⁷¹ Aktaş, a.g.e., s.176.

³⁷² Atatürk’ün Yazdığı Yurttaşlık Bilgileri. Hazırlayan: Nuran Tezcan (2. Baskı. İstanbul: Çağdaş Yayınları 1994), s.13.

³⁷³ Cumhuriyet (27 Kasım 1934), s.1.

Layiha ile ilgili Mecliste kanun görüşmeleri yapılırken İçişleri Bakanı Şükrü Kaya kürsüye gelerek kanunun gerekçesini şöyle açıkladı:³⁷⁴ “Baylar, büyük inkılâbımızın temellerinden biri de laik olmaktır. Laik olmak demek, devlet işlerinde ve ulus işlerinde dini tesirâtı kaldırmak demektir. Biz Cumhuriyetin kurulduğu günden beri buna dair ehemmiyetli kanunlar yaptık, kararlar verdik”. Bu açıklamadan sonra kanun layihasının maddeleri okunarak müzakeresine geçildi ve aşağıdaki maddeleri okunarak 3 Kânunuevvel (Aralık) 1934’te 2596 numaralı kanun olarak kabul edildi.³⁷⁵ Gazeteler bu haberi manşetten “Laik Cumhuriyetin Yerinde Bir Kararı” başlığıyla duyurdular.³⁷⁶ Artık hangi dine mensup olursa olsun ruhaniler mabet ve ayinler dışında ruhani kisve taşıyamayacaklardı.

Madde 1- Herhangi din ve mezhebe mensup olurlarsa olsunlar ruhanilerin mabet ve ayinler haricinde ruhani kisve taşımaları yasaktır. Hükümet her din ve mezhepten münasip göreceği yalnız bir ruhaniye mabet ve ayin haricinde dahi ruhani kıyafetini taşıyabilmek için muvakkat müsaadeler verebilir. Bir müsaade müddetinin hitamında onun aynı ruhani hakkında yenilenmesi veya bir başka ruhaniye verilmesi caizdir.

Madde 2- Türkiye’de kanuna tevfikân teşekkül etmiş ve edecek olan izcilik ve sporculuk gibi topluluklar ve cemiyet ve kulüp gibi heyetler ve mektepler mahsus kıyafet, alâmet ve levazım taşımak istedikleri zaman yalnız nizamname veya talimatname ile muayyen tiplere uygun kıyafet, alâmet ve levazım taşıyabilirler.

Madde 3- Türkiye’de bulunan Türklerin ve yabancıların, yabancı memleketlerin siyaset, askerlik ve milis teşekkülleri ile münasebetli kıyafet ve alâmetlerini ve levazımını taşımaları yasaktır.

Madde 4- Ecnebi teşekkül mensuplarının kendi kıyafet ve alâmet ve levazımları ile Türkiye’yi ziyaret etmeleri, İcra Vekilleri Heyetince tayin olunacak mercilerin müsaadesine tabidir.

Madde 5- Türkiye Devleti nezdinde memur bulunanların kıyafetleri beynelmilel mer’i adetlere tabidir. Müsaade-i mahsusa ile gelen yabancı memleketler kara,

³⁷⁴ **Ulus** (4 Aralık 1934), s.1.

³⁷⁵ **Düstur**, Cilt no 16, (3. Tertip) s.34; **Cumhuriyet** (4 Aralık 1934), s.1.

³⁷⁶ **Kurun** (4 Aralık 1934), s.1.

deniz, hava kuvvetlerine mensup kimselerin resmi üniformalarını nerelerde ve ne zaman taşıyabilecekleri İcra Vekilleri Heyeti kararı ile tayin olunur.

Madde 6- Bu kanunun tatbik suretini gösterir bir nizamname yapılır.

Madde 7- Birinci maddenin hükümleri bu kanunun neşri tarihinden itibaren altı ay sonra ve diğer maddelerin hükümleri kanunun neşri tarihinden itibaren mer'idir.

Madde 8- Bu kanunun icrasına İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

Kanuna göre mabetlerden dışarıda ruhani kıyafeti her dinden yalnız bir kişi taşıyabilecekti. Bu kanun tüm yurttaşları da memnun etmişti. Yahudi cemaati ruhani lideri Dr. Markus, bir açıklama yaparak beş, altı yıldan beri ruhani elbise ile dışarıda gezmediklerini, bu kanunun medeni ve yerinde olduğunu söyleyerek, dini elbiselerin Avrupa'da bile dışarıda giyilmediğini, tıpkı hâkimler ve avukatlar gibi görev başında ve mabetlerde üniforma gibi giyildiğini belirtti.³⁷⁷

Ermeni Patriki, Katolik Başpapazı ve Musevi cemaati liderleri de kanunu çok yerinde buldular. İstanbul'daki rahiplere göre; bu kanunla dini elbiseler yalnız mabetlerde giyilirse manevi değer ve nüfuzları daha kuvvetli olur, birer vatandaş olan hocalar ve rahipler medeni cemiyet içine medeni giysi ile karışarak garip vaziyetlerden kurtulmuş olur ve caminin de, kilisenin de kutsi mana ve nispeti sokaklarda dolaştırılıp münasebetsiz yere sokularak suiistimal edilmezdi.³⁷⁸

Kanundan sonra Patrikhanelerde yeni faaliyetler baş gösterdi. Ermeni Patriği Mesrap Maronyan, ruhaniler meclisini olağanüstü toplantıya davet ederek, "Kıyafet Kanunu" hükümlerine göre, ruhanilerin giyeceği yeni elbise şekillerini belirledi.³⁷⁹ Sadri Ertem, Kurun gazetesinde çıkan yazısında "Bu yeni yasayla Sovyetleri bile geride bıraktınız, orada hâlâ papazlar kilisenin dışında kendi kıyafetleri ile geziyorlar. Kahvede hâkimin, lokantada ise Papaz veya İmamın kıyafeti yakışık almaz"³⁸⁰ diyerek devrimin yerindeliğini dile getirdi. "Kıyafet Kanunu" Türk laikliği çerçevesinde düşünülmüştü. Türkiye Cumhuriyeti laik bir devlet olduğu için yapması gereken³⁸¹ ve yalnızca ülkenin iç sorunu olan bir kanundu.

³⁷⁷ Aynı, s.3; Ulus (5 Aralık 1934).

³⁷⁸ Cumhuriyet (6 Aralık 1934), s.1.

³⁷⁹ Bilhassa Katolik ruhaniler bu sayede medeni kisve giyebilmek ve halk arasında böylece dolaşabilmek fırsat ve hakkına kavuştukları için pek memnundurlar. Aynı, (6 Aralık 1934).

³⁸⁰ Kurun (7 Aralık 1934).

³⁸¹ Aynı, (6 Aralık 1934); Ulus (7 Aralık 1934); Cumhuriyet (8 Aralık 1934), s.1.

Kanunun uygulama tarihi yaklaştıkça bir takım çalışmalar gözlemlendi. Patrik Bay Arslanyas, Ermeni ruhanileri arasında ilk olarak sivil elbiseyle görünmüş ve sokakta böyle gezmişti. Siyah ceket, çizgili siyah pantolon, siyah fötr şapka giymiş ve yumuşak bir gömlek üzerine kravat takmıştı. Ortodokslar ve Katolikler de kanunun uygulama vaktine kadar hazırlıklarını bitireceklerdi.³⁸²

“Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair” kanunun 6. Maddesine göre “tatbik suretini gösterir bir nizamname” hazırlanmıştı. Nizamname 3 Şubat 1935 günü yayınlanarak³⁸³ kanunun uygulanmasına başlandı. Uygulamadan halk memnun kalmıştı. Bunun en güzel örneklerinden biri Muş Halkevinden gelen 11 Nisan 1935 tarihli “bütün hocaların medeni kisveyi sevinçle karşıladığı” yani uygulamanın firesiz olduğu anlatan yazıydı.³⁸⁴

³⁸² Süryani Patriği Bay Abdullahat, İstanbul’da bütün ruhanilerden önce sivil giymeye başlamıştır. **Kurun** (11 Aralık 1934), s.1.

³⁸³ **Düştur**, s.588.

³⁸⁴ **B.C.A. Cumhuriyet Halk Partisi Kataloğu**, 490.01.611.122.1, “Kisve Kanunu Hükümlerinin Uygulanması,” (11.08.1935).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TEPKİLER VE ALINAN ÖNLEMLER

1. TEPKİLER

Türk Devrimleri içinde en fazla direnme, şapka devrimi üzerine oldu. Çünkü bu konuda halkın din duyguları sömürülerek, devrini çoktan tamamlamış kimi yargılar, yeni Türkiye'nin temeline oturtulmaya çalışılıyordu.³⁸⁵

“Şapka İktisası Hakkında Kanun” TBMM’ye teklif edilmeden önce, Başbakan İsmet İnönü imzasıyla bütün illere gönderilen Bakanlar Kurulu kararnamesiyle devletin bütün çalışanlarının şapka giymesi zorunlu tutulmuştu. Bu kararname ve uygulama daha mecliste tartışılırken ilk tepkisini bir milletvekilinden aldı. Bursa Milletvekili Nurettin Paşa'nın tüm itirazlarına rağmen, kanun kabul edildi. Mecliste böyle bir tepkinin doğması Takrir-i Sükûn kanunu yürürlükte olduğu halde, Şeyh Sait isyanıyla alevlenen ancak ateşi sönmeyen irtica hareketlerinin yeniden doğmasını körükleyerek, ülkede yer yer protestoların başlamasına sebep oldu.

Nurettin Paşa'nın meclisteki bu girişimine basından da sert eleştiriler geldi. Özellikle Hükümet yanlısı olan Cumhuriyet Gazetesi, “Millet Meclisinde İrtica Paşa'sının İşi Ne?” diyerek Nurettin Paşa'nın tavrını eleştirdi. Gazeteye göre Nurettin Paşa Mecliste hiç ağzını açmayan, varlığı neredeyse unutulacak bir milletvekiliyken, birden ortaya çıkması, şapka aleyhinde takrir vermesi memleketin bazı yerlerinde korkudan sinmiş, uyumuş olan irtica ile bilenenleri canlandırmış, ayaklandırmış, irtica hareketlerini körüklemişti. Gazete, daha da ileri giderek böyle bir kişinin milletin duygularına tercüman olan Millet Meclisinde değil de, İstiklal Mahkemesinde veya zindanda olması gerektiğini söyleyerek, “Şapkayı değil fesi, inkılâbı değil irticayı, ilerlemeyi değil yerinde saymayı” savunan Nurettin Paşa'yı bu milleti temsile layık bulmuyordu. Nurettin Paşa'nın bu girişimini hiç de samimi bulmayan Yunus Nadi, şu sözleriyle Nurettin Paşa'yı eleştiriyordu.³⁸⁶

“Millet fesi attı ve şapkayı aldı. Kendisini Müslüman addeden veya öyle gösteren Nurettin Paşa, bu yeni serpuşu kabul etmeyerek kalpakta kaldı. Bunun anlamı şudur: ‘ Şapka din noktasında şüpheli bir serpuştur.’ Meclise bir kanun layihası geldi. Nurettin Paşa, bu manada bir takrir verdi.

³⁸⁵ Mustafa Baydar, “Şapka Konusunda Atıf Hoca-Süleyman Nazif Çatışması,” Türk Dili Dergisi, Sayı no 230: 132–136, (Kasım 1970), s.132.

³⁸⁶ Cumhuriyet (2 Aralık 1925), s.1.

Hâlbuki meselenin mucip olduğu hal içinde günün birinde Nurettin Paşa dahi Isparta Mebusu Hoca Hüsnü Efendi delaleti ile alınan şapkayı giymiş olduğundan haberdar olduk. Demek ki şapka din konusunda şüpheli bir serpuş değilmiş. Bu hareketlerin samimiyet neresinde?”

Cumhuriyet Gazetesine göre; her ne kadar protestoları ateşleyen Nurettin Paşa olsa bile, olayların diğer suçlusu olarak İskilipli Atıf Hoca kabul ediliyordu.

1.1. İskilipli Atıf Hoca, Frenk Mukallitliği ve Şapka Risalesi

Şapka konusunda adı üzerinde en fazla tartışılan kişi, şapka devrimine karşı çıktığı ve halkı ayaklandığı düşüncesiyle Ankara İstiklal Mahkemesi kararı ile asılan İskilipli Atıf Hoca’dır. Atıf Hoca, şapka konusundan beraat etmesine rağmen devrimlere karşı tutumu nedeniyle İstiklal Mahkemesince mahkûm olmuş ve idam edilmişti.³⁸⁷ Atıf Hoca’nın yayınlamış olduğu kitapçık, şapka devriminin hazırlanış ve uygulanış günlerinde son derece olumsuz etkilere neden olup, çeşitli illerde şapka aleyhine meydana gelen ayaklanmaların tetikçisi olarak görüldü.

Din adamlarından olan İskilipli Atıf Hoca şapka kanununun çıkarılışından yaklaşık bir yıl önce, 1924 yılı Temmuzunda “Frenk Mukallitliği ve Şapka” adında 32 sayfalık bir kitapçık yayınladı. Bu kitapçıkla, gerçekte şapka simgesi aracılığıyla Cumhuriyet hükümetinin dinsiz olduğunu söyleyerek, hükümete karşı bir gurup oluşturmak amacındaydı.³⁸⁸ Kitapçığın baş bölümünde “taklit”i tanımladıktan sonra, taklidin şeriat esaslarına uymadığını, Muhammet’ten başkasının taklit edilemeyeceğini ileri sürüyordu. Atıf Hoca, bu girişten bir Müslüman’ın küfür alameti olarak belirlenen bir şeyi zorunluluk olmaksızın giyinmesi ve takınması suretiyle gayrimüslimleri taklit ederek kendisini ona benzetmeye çalışmasını şer’an haram ve yasak olarak değerlendirdi.³⁸⁹ Bu düşüncesini ise, “Bir buduna benzemeye çalışanlar o budundandır”, ve “Bizden başkasına benzemeye çalışanlar o budundandır” hadisleriyle destekledi.

Atıf Hoca, kitapçıkta Batı uygarlığı hakkında, Müslümanlar sonsuz saadet, bilgi ve ahlak bakımından olgunluk için, Batı Medeniyetine değil, Batı’nın, İslam medeniyetine muhtaç olduğu düşüncesine yer verdi. Kitapçığın başka bir bölümünde küfrü: “İslam dininden zorunlu ve kesin olarak bilinen usul ve hükümlerin tümünü veya onda birini kabul etmeyip, inkâr etmek veya inkâra işaret eden bir işi yapmak,” şeklinde

³⁸⁷ Koloğlu, 1978, a.g.e., s.96.

³⁸⁸ Aynı, s.81.

³⁸⁹ Baydar, a.g.m., s.132.

tanımlayarak³⁹⁰ asli ve arızı olmak üzere ikiye ayırdı. Gayrimüslimler gibi, dinsel zorunlulukları ve İslam hükümlerini kabul etmeyenleri Asli küfür; İslâmı kabul etmiş, Müslüman bir babadan dünyaya gelmişken daha sonra kendi isteği ile İslam dininden dönen dinsizleri de Arızı küfür olarak tanımladı.³⁹¹

Bu açıklamalardan sonra konuyu şapkaya getiren Atıf Hoca, şapkayı, Batılı devletlerin dinsizliğini simgeleyen bir alamet ve gayri Müslimlerin, Müslümanlardan ayırt edilmesine yarayan baş kisvesi³⁹² olarak değerlendirdi. Kitapçığın özellikle 23. sayfasından sonraki kısımlarında da giyim, kuşam ve başlık üzerine düşüncelerine yer verdi. İskilipli Atıf Hocaya göre; bir başka milletin giysisi alınınca o millete uymak gerekiyordu. Eğer bu giysiyi kişi dış etkilerle almışsa vicdan azabı duymasına gerek yoktu. Eğer severek, isteyerek “küfrün özel işaret ve alametleri” olan kıyafetleri giyiyorsa o zaman “küfrün kendisi olurdu.” Atıf Hoca’ya göre, şapka Tanrı tanımayan, dinsizlerin sembolü olduğu için yalnızca Müslüman olmayan Yahudiler ve Mecusiler giymeliydiler. Fakat ticaret, eğitim, seyahat gibi özel çıkarlar için yurt dışına gidiliyorsa, şapka giymekte bir sakınca yoktu.³⁹³

“....Şapka din ve milliyet alameti olduğu için onu giyen kimse (ben bu millettenim) diye ikrar yapmış olur... Şapka gibi küfür alametini giyen ve takınanlarda milliyeti İslamiyeden çıkıp küfür zümresine iltihak etmiş olduklarına hükmederler.... İslam hukukçuları Mecusi şapkası giyen kimsenin küfrünü açıkladıkları halde, Yahudi serpuşlarından bahsetmiyorlar... Gayri Müslim unsurlardan herhangi biri olursa olsun onların alametleri olan şeyleri giymek, takınmak, kuşanmak... sahih olan sözlere göre küfürdür”³⁹⁴

Düşünceleri bu yönde olan İskilipli Atıf Hoca’nın kitapçığı bugün bile hâlâ tartışılmaktadır. Bir grup yorum; Hocanın bu kitapçığı kanun çıkmadan bir buçuk yıl önce yazdığı, bundan dolayı yargılanmasının haksız olduğunu yönündedir.

Şapka devrimini takip eden günlerde birçok gazete sahibi de “Frenk Mukallitliği ve Şapka” kitapçığını çoğaltıp, dağıtmaktan dolayı tutuklandılar. Tahir’ül Mevlevi de bu şekilde tutuklananlar arasındaydı. Polis Müdürlüğündeki sorgulaması sırasında "Şapka Risalesi"nin yazıhanesine kırk eli adet bırakıldığını, bunun kırk beş tanesinin

³⁹⁰ Aynı, s.132–133.

³⁹¹ Aynı, s.133.

³⁹² İskilipli Mehmet Atıf, **Frenk Mukallitliği ve Şapka**. Hazırlayan: Mücahit Korkmaz (İstanbul: Yıpar, 1993), s.23.

³⁹³ Aynı, s.25.

³⁹⁴ Aynı, s.29; Baydar, **a.g.m.**, s.133.

iade edildiğini, beş tanesinin de satıldığını belirtmişti.³⁹⁵ Tahir'ül Mevlevi anılarında, “Şapka Risalesi”nden dolayı gözaltına alınması konusunda yalnız olmadığını belirterek bu konudan dolayı tutuklu bulunan diğer şahısları da işaret etmişti.³⁹⁶ Şapka Risalesinden bir tane satan onun bedeli ile beraber dokuz tanesini Atıf Efendi'ye geri gönderen Kitapçı Aziz Efendi; şapka kanununun kabulünden bir yıl önce, Atıf Efendi'nin gönderdiği kırk Risaleyi, Çanakkale'deki damadına göndermesini ve bir vasıta ile sattırmasını rica ettiği ders ortağı Şeyh Ali Haydar Efendi ile Yağlıkçı Hüseyin Efendi ve kardeşi Mustafa Efendi'de yine “Şapka Risalesi” dolayısıyla nezaret altına alınanlar arasındaydı.

İskilipli Atıf Hoca'nın, kitapçığında yer verdiği düşüncelerin ayaklanmalara sebebiyet verdiği düşüncesinin dışında, mahkûm olup, asılmasında Süleyman Nazif'in yazılarının da rolü olduğuna inanılıyordu.³⁹⁷ Süleyman Nazif Son Telgraf gazetesinde Atıf Hoca ve kitapçığını eleştiren yazılar yayınladı. Bu eleştirilerini “İmana Tasallut” başlığıyla kitaplaştırarak Atıf Hoca'yı hedef gösterici suçlamalarda bulundu.³⁹⁸

Süleyman Nazif, “hiçbir kazmanın İslâm dinine, bu risaleyi yazan kalemden daha derin bir mezar kazamayacağını” işaret ettikten sonra, Atıf Hoca'nın, “dinimize feslerimizin sarığı ve püskülü ile de bağlıyız.” düşüncesini ele alarak eleştiri konusu yaptı. Süleyman Nazif'e göre, ilerlemenin önündeki en önemli engeli, fesi ve sarığı dinin sembolü olarak görenler oluşturuyordu.³⁹⁹

“Fıkıh, softalığa istihale ettikten sonra, her teceddüt ve terakki onları ürkütüyor, korkutuyor bağırtıyordu. İnsan topluluklarının uygar tabakaları arasında en aşağı yeri bile işgal edemeyecek bir dereceye düşüşümüzün sebebi, taassubu dine musallat eden adamlardır. Geri kalışımızın sebebi, Şeyhülislâmlığı merkez edinmiş bir teşkilatın mensuplarıdır.”

Süleyman Nazif “Din Mukaddestir, biz onu başımızda, sırtımızda, ayağımızda değil, dimağımızda, kalbimizde, vicdan ve imanımızda taşımamız” görüşünü ileri sürdükten sonra Atıf Hoca'nın kullanmış olduğu “Bir buduna benzemeye çalışanlar o budundandır” hadisine karşılık, “Bir işten maksat ne ise hüküm ona göredir.” hadisiyle karşılık verdi. Süleyman Nazif, şapkanın diyanet ve milliyet sembolü olarak sayılmasının yanlış olduğunu düşünüyordu. Nazif'e göre her fes giyen Müslüman

³⁹⁵ Tahir'ül Mevlevi Olgun, **Matbuat Âlemindeki Hayatım ve İstiklal Mahkemeleri** (2. baskı, İstanbul: Nehir Yayınları, 1991), s.232–233.

³⁹⁶ **Aynı**, s.248.

³⁹⁷ Caporal, **a.g.e.**, s.646.

³⁹⁸ Baydar, **a.g.m.**, s.134.

³⁹⁹ **Aynı**, s.134.

olmadığı gibi her şapka giyen de kâfir değildi.⁴⁰⁰ Hatta Nazif, ümmet fertlerini şapka, fes, sarık gibi şeylerle İslam dinine bağlamayı o dine hakaret olarak görüyordu. Ayrıca Atıf Hoca'nın zina ve hırsızlık suçlarını şapkaya oranla daha hafif bulması tartışmayı daha da şiddetlendirdi. Bu tür atışmaların ardından Atıf Hoca da, Son Telgraf gazetesine cevaben yazılar gönderdi. Ancak gazete yöneticileri bunları sakıncalı bularak yayınlamadılar.⁴⁰¹

“Bir buduna benzemeye çalışanlar o budundandır.” hadisini eleştirenler arasında Ağaoğlu Ahmet Bey'de vardı. Hâkimiyeti Milliye Gazetesinde, “İslamiyet'te Telebbüs (giyinme) Meselesi var mıdır?” başlıklı yazısıyla bu konuya değinmişti.⁴⁰² Ağaoğlu Ahmet Bey'e göre hadisten, milliyetçi bir mana çıkararak, bu hadisi milleti ilerletme yolunda kullanmak gerekiyordu. Bir milletin, dili, müziği, kısaca ruhunun ve kalbinin belirlediği üzüntü ve sevinçleri vardı. Eğer kalben ve ruhen başka bir milletin sahip olduğu özellikleri hissedip, onun gelişmesi için çalışılırsa elbetteki kendi milletinden ziyade, benzemeye çalıştığı milletin üyesi olunurdu. Bu düşünceden dolayı hadis aslında insanları başka milletlerden ayırmaya değil, aksine kendi milletinin gelişmesi için çalışmaya yönlendiriyordu.

Ağaoğlu Ahmet, hadisi tek yönlü değerlendiren ve yalnızca kıyafet konusuyla alakalı gören zihniyeti eleştirerek, Batı'dan gelen her şeyi doğduğu gibi temiz ve nezih olsa bile küfür ve kâfirlere kendini benzetmek olarak değerlendirdikleri için geri kalındığını ve bugün Batı'nın elinde tutsak olduğunu belirtiyordu.⁴⁰³ İslamiyet'e zarar verenin hurafeler olduğunu söyleyerek, hurafecilerin dini hadisleri kullanmak suretiyle İslamiyet'i ve Türklüğü medeniyet ve insanlıktan ayırmaya çalıştıklarını dile getirdi. Ağaoğlu'na göre bu tür insanların İslamiyet'ten de haberi yoktu. Türk milletini ise sadece kendini kurtaran değil aynı zamanda hurafecilerle de uğraşarak İslamiyet'i de kurtaran olarak görüyordu.⁴⁰⁴

⁴⁰⁰ Aynı, s.134; Aktaş, a.g.e., s.160.

⁴⁰¹ Aynı, s. 162.

⁴⁰² Hâkimiyeti Milliye (25 Eylül 1925), s.1.

⁴⁰³ Aynı, s.1.

⁴⁰⁴ Aynı, (22 Eylül - 25 Eylül 1925), s.1

1.2. Halkın Tepkisi

Gelenekleri yıkmak zor olduğu için, şapkanın benimsenmesi, giyilmesinden çok daha uzun sürdü. Falih Rıfkı Atay'ın, "Çankaya" adlı eserinde, nakletmiş olduğu bir anısı bu düşünceyi doğrular niteliktedir. "Ekim ayı sonlarına kadar fötr ve melon biçimlerine alışan iç sokaklar halkı, bizi ilk defa silindir şapka ile gördükleri vakit peşimize takılmış ve hatta bazı pencerelerin arkasından 'Gâvurlar' iltifatını da işitmiştik."⁴⁰⁵ Konya'da Hüseyin Ağa adlı bir şahsın Gaziye yönelttiği "ne menfaatimiz oldu bu şapkadan acaba arada bir kalpak giyebilir miyiz?" sorusuyla genel olarak halkın şapkaya nasıl baktığı anlaşılabilir.⁴⁰⁶ Cumhuriyet kurulduktan sonra Mustafa Kemal'le arası bozulup yurt dışına çıkan Halide Edip, bütün yenilikleri kabul ettiğini, ancak şapka devriminin tam demokratik bir ortamda ve çabuk değil, otuz yıla kadar yayılan bir süreç içinde gerçekleştirilmesi gerektiğini savunması hazmetme kapasitesinin ne olabileceğini göstermesi bakımından önemli bir örnektir.⁴⁰⁷

Beyrut gazetesinin de ilginç bir benzetmesi vardı. İstanbul'da Rum, Ermeni ve Yahudi azınlıkların yanı sıra bir de Müslüman azınlık vardı. "Bunlar Kemalist Cumhuriyetteki eski Türklerdi." Bu durum hızlı değişim içindeki bir toplumda alışkanlıklarından kopamayan, değer yargılarını değiştiremeyen bir kesimin bulunduğunu ve bunun doğallığını anlatması bakımından önemliydi.⁴⁰⁸

Şapkayı giymek istemeyen bir gurup "Eski Türk" ise çareyi ülkeyi terk etmekte buldu. Cumhuriyete ve şapka kanununa karşı olanlar, devrimler sırasında Balıkesir, Kastamonu, Bursa, Konya, Samsun gibi illerden Suriye'ye ve Fransız denetiminde olan Hatay'a göç ettiler. Örneğin, Küre yakınlarında bir köyde yaşayan köyün imamı ahaliyi toplayıp, "Gâvurların serpuşunu giymek istemeyenler ardından gelsin. Yakında padişahımız geri dönüp memleketin idaresini yeniden ele alacak. O zaman döneriz" demesi üzerine, köylünün bir kısmı, imamın sözüne inanarak, mallarını, mülklerini olduğu gibi bırakmak suretiyle, önce o dönem Fransız işgali altında olan Hatay'a, ardından da Suriye'ye göçmüşlerdi. Hatay'da kalanlar Mustafa Kemal'in önderliğindeki sistemin yıkılacağına ve bir gün geri döneceklerine inanmışlardı. Ancak 1939'daki referandum sonucunda Hatay, Türkiye'ye katılınca beklentileri boşa çıktı. Bugün hâlâ

⁴⁰⁵ Atay, a.g.e., s.435.

⁴⁰⁶ Dönüş Başarır, "Şapka İnkılâbının Konya Basını ve Kamuoyundaki Yankıları," (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995), s.53.

⁴⁰⁷ Koloğlu, 1999, a.g.e., s.373.

⁴⁰⁸ Aynı, s.361.

bu bölgede yaşayan Türklerin içinde şapkadan dolayı buralara göçüp gelenler de bulunmaktadır.⁴⁰⁹

Şapkaya karşı başka bir tür tepki de fesçi ve kalıpçılardan geldi. Halk artık şapka giymeye başladığı ve fes itibar kaybettiği için fesçiler, fes satamadığı gibi, kalıpçıların da işi de azaldı.⁴¹⁰ Fes satışı yapamayanlar, şapka değilse bile bu defa kasket satmaya başladılar. Halkın şapka giymeye ilgi göstermesine karşılık, giymemekte ısrar edenlerde yok değildi. Yıllarca resmi dairede bile fesle çalışmaya alışmış olanlar, şimdi başı açık gezmeyi benimseyemediler. Yani şapka giymek değil, başı açmak mesele oldu. Örneğin, aşırı dindar olarak tanınan Hacı Mehmet Bey, şapka giymemek ve başı açıkta gezmek için, ölünceye kadar sokağa çıkmadı, evinde, pencere önünde oturmayı tercih etti. “İngiliz Taki Bey” adıyla anılan bir İngiliz ise, fese öylesine alışmıştı ki, kendi memleketinde herkesin yıllardır giydiği şapkayı benimseyemedi, fesi çıkarmaya da mecbur kaldığı için, başı açık dolaşmaya başladı. Şapka giymeyi garip bulanlardan bazıları ise, başındaki şapka görünmesin diye sokakta daima şemsiye açarak gezdiler.⁴¹¹

Şapka giymemek için evden dışarı çıkmamak protestosuna dönemin romanlarında da rastlanmaktadır. Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun ‘Panorama’ adlı eserinde ki Tahincizade Emin Efendi adlı karakterin, şapka kanunu çıktığı günden itibaren dışarıya adımını atmaması muhalif kesimin olaya bakışını yansıtan en güzel örneklerinden birisidir.⁴¹²

“Tahincizade Emin Efendi bu zamana kadar her şeye ‘eyvallah’ demiş, her devre uymuş, iş baştan fesi çıkarmaya gelince, birden bütün sabır ve tahammülü taşıvermişti. Bu kanunun gazetelerde yayınlandığı günün sabahı dükkâna gelen oğullarından biri kasvetli bir yüzle, sesi titreye titreye, o tevatür doğruymuş, gazete resmen yazıyor, fesleri çıkaracağız diyerek sanki bir ölüm haberi getirmişti.”

Şapkayı, siyasi nüfuzunu kaybetmemek için kullanmayarak direnenler de oldu. Hâkimiyeti Milliye’de yayınlanan aşağıdaki diyalog bunun en güzel örneğidir:⁴¹³

“Meşrutiyet devrinde idare riyasetinin iktidar mevkiinde bulunan tanınmış bir zata sorarlar: siz ki bu kadar münevver, teceddüde bu kadar muhip bir zatsınız. Niçin başınızda ki bu kıpkızıl fesi hâlâ taşıyorsunuz? Sorusuna zatın verdiği cevap aynen şudur: “Fes taşımamı taassubuma mal

⁴⁰⁹ Ersin Kalkan, “O Şapkayı Torunları Giydi,” **Hürriyet Pazar**, (19 Mart 2006), s.12–13.

⁴¹⁰ Gençosman, **a.g.e.**, s.116.

⁴¹¹ Kıvanç, **a.g.m.**, (18 Kasım 1962) s. 5.

⁴¹² Karaosmanoğlu, 1954, **a.g.e.**, s.24.

⁴¹³ **Hâkimiyeti Milliye** (25 Ekim 1925), s.1.

edemezsiniz, şapka giymeye ne kadar heveskâr olduğumu, Avrupa’da onu uzun müddet taşıdığımı biliyorsunuz. Fakat beni iyi tanıyan memleketim halkına karşı şapka ile görünmek manevi nüfuzumu kırar. Çünkü herkes beni dini bütün bir Müslüman olarak tanımaktadır. Bu vaziyetimi muhafazaya, halkın hakkımdaki hüsnü nazarlarını idameye mecburum.”

Tahir’ül Mevlevi anılarında, Maraş’tan eski bir milletvekilin, Halk Fırkası mutemedinin, belediye meclisi üyelerinden 30–40 kişinin şapka giymek konusunda ağır davrandıkları için Vali tarafından İstiklal Mahkemesi’nde yargılanmak üzere Ankara’ya gönderilmiş olduklarını belirtmişti.⁴¹⁴ İstanbul’da sadece Mustafa Kemal düşmanlığı yüzünden, bu kararı hoş görmeyenler vardı. Bunların arasında, şapkalı bir resmi gazetelerde yayınlanan eski Maliye Bakanı Cavit Bey’de vardı. Eski sadrazam Tevfik Paşa’da “yahu bu festen de kolay geçti, sokaklarda hiç kimse taşlanmadı” diyerek, şapkanın kolay kabul görmeyeceği yönündeki beklentisini dile getiriyordu.⁴¹⁵

Halkın şapka giymemekte ısrar etmesinin başka bir nedeni de, kenarlıklı başlığın namazda alnın yere değmesini engelleyeceği söylentilerinin yayılmasıydı. Bu söylentiye İstanbul Müftüsü aracılığıyla, “Türkiye’de saygı işareti olarak kişi önünde şapkanın çıkarılması davranışı neden Allah’a yapılmasın?”, şeklinde cevap verildi.⁴¹⁶ Bu uygulamaya dair Cumhuriyet gazetesine resim gönderen Gönen’de öğretmenlik yapan Hüseyin Hüsnü Efendi, 15 yıldan beri başı açık namaz kıldığını ve şapka devriminden duyduğu memnuniyeti diğer okuyucularla paylaştı.⁴¹⁷ Namaz sırasında kenarlı başlık giymenin sakıncası olmadığı, camilerde tek tipi sağlayabilmek için şapka yerine açık başla namaz kılınabileceği gibi şapkayla da namaz kılınabileceğine dair hükümler yine genelgelerle belirlendi. Bu konuyla ilgili olarak Diyanet İşleri Başkanı tarafından gönderilen 3 Ocak 1926 tarihli genelgenin sureti şöyledi:

“Meclis-i Ali-i Milliye’de kanuniyet iktisap etmiş ve infaz ahkâmı tamamen tebliğ edilmiş olan şapkanın badema bir kisve-i milliye ve medeniye olarak kabulü zaruri ve tabi olduğu gibi eday-ı salât hengâmında cami-i şerifede telbisinde hiçbir mahzur-ı şeri kalmamış olduğu işkar bulunmasına nazaran esnay-ı salatda bazı kimselerin başları açık veya bir takke telbisi suretiyle intizam-ı eşkâl ihmal edilmekte olduğundan bu hususta muhafaza-i yeknesakiyi temin edebilecek

⁴¹⁴ Olgun, a.g.e., s.373.

⁴¹⁵ Atay, 1954, a.g.e., s.434-435.

⁴¹⁶ Koloğlu, 1978, a.g.e., s. 96.

⁴¹⁷ Cumhuriyet (4 Ekim 1925), s.1.

surette halkı tenvir etmeleri için Vilayet ve Mülhakat vaizlerine tebligat icrası lüzumu tamamen tebliğ ve beyan olunur.”⁴¹⁸

Hükümetin tepesinden gelen giyim-kuşamda yenileşme hareketiyle, halkta da bir takım kıpırdanmalar oldu. Ankara’ya, Valiliklere protesto telgrafları gönderen, hatta istifasını veren memurlara rastlandı. Halkı şapka giymek konusunda, ikna edebilmek için kendi iradesiyle giymeyenlere zorla kabul ettirme yolu izlendi. Kentlere polis köylere de jandarma gönderilerek⁴¹⁹ sokaklarda fes giymiş insanların başlarında ki fesler toplatıldı. Fesi giymekte ısrar edenler cezalandırıldı ya da hapse atıldı. Hatta pazara gelen köylülerin fesleri kafalarından çekilip alındı. Köylüler buna karşı koymalarına rağmen evlerine başı açık dönmek için yüksek fiyatlara şapka almak zorunda kaldılar.⁴²⁰ Çünkü başın açık olması düşüncesini utanç verici bir durum olarak değerlendiriyorlardı.

Bu yaşananlar bütün ülkede tepkilerin yükselmesine neden oldu. Aslında şapkayı giyenlerin büyük çoğunluğu seçkin kişiler olduğu için halk şapka giymekten korkarak fesine geri dönmüştü. Bundan dolayı basın da yardımıyla şapka lehine çıkan haberlerle halk ve kamuoyu bilinçlendirilmeye çalışıldı. Ülkede şapka aleyhine ayaklanma çıkaranların kendi çıkarları için halkı kandırabilecekleri, Osmanlının sonunu getiren yenilik karşıtlarının yeniden ortaya çıkabileceği, halkın dikkatli olması gerektiği söylendi. Mustafa Kemal Paşa’da çıktığı yurt gezileriyle devrimin gerekliliğini ve amacını anlatarak halkı ikna etmeye çalıştı. Bu ikna turlarında lider olma vasfını da kullandı.

Bu çalışmaların neticesinde kısa zamanda şapkaya karşı talep arttı. İstanbul’da ise Türklere kimsenin şapka aleyhine diremediği, şapka giymemekte direnenlerin genelde Ermeni ve Yahudiler olduğu anlaşıldı. Yunus Nadi Bey, İstanbul’un çok büyük bir şehir olması nedeniyle bu halin normal olduğunu, aydınların ve basının halka önderlik etmesi gerektiğini belirtti. Ülke genelinde, hatta vapurda, sinemada yapılan denetimlerde olumsuz bir durumla karşılaşmadı. Bu devrimin kısa zamanda halkın nazarında kabul görmesi anlamına geliyordu. Avrupa’daki benzerleriyle karşılaştırıldığı

⁴¹⁸ B.C.A. Diyanet İşleri Başkanlığı Katalogu, 051.V11.2.13.23. (5.1.1926); 051.V48.13.115.5.

⁴¹⁹ Ahmet Nedim, *Ankara İstiklal Mahkemesi Zabıtları 1926* (Birinci basım, İstanbul: İşaret Yayınları, 1993), s.347.

⁴²⁰ Armstrong, *a.g.e.*, s.206.

zaman bu tür büyük devrimlerin başına gelen kurban verme olayına rastlanmadı. Halkın kabulünü kolaylaştırdığı için, milletin isteklerine uygundur denebilir.⁴²¹

Ülkede şapkaya karşı halk tarafından geliştirilen tepkiler şapkayı giymemek yönünde olduğu gibi, ülkede çıkan ayaklanmaları protesto etmek biçiminde de gelişti. Çeşitli illerde Şapka Kanunu'na karşı başlayan tepkiler, ora halkından destek göremediği için çabucak yok edilebilmişti.⁴²² Halkın yarattığı bir başka tepki de Nurettin Paşa'nın Mecliste yaptığı konuşmaya dair Kastamonu, Bergama, Trabzon, Manisa, Eskişehir, Diyarbakır, Gemlik, İzmir, Karaman, Antalya, Silvan, Erzincan gibi daha pek çok İl ve İlçeden imzalı protesto yazılarının gazetelerde yayınlanmasıydı. Belediyelerden, Cumhuriyet Halk Fırkasından, Ticaret Odalarından, Türk Ocaklarından, bir kısım Kurum ve Kuruluşlardan çeşitli telgraflar meclise ve gazetelere gönderilerek halkın bu olayların yanında olmadığı, protesto ettiği ifade edildi.⁴²³ Hâkimiyeti Milliye ve Cumhuriyet gazetelerine gönderilen telgraflarla Nurettin Paşa'ya, "İnkılâp Meclisinde Yerin Yok" mesajı verilmişti.

"Kadınhanı: Mebus Nurettin Paşa'nın malum takriiriyle bazı yerlerde şapka aleyhinde başlayan nümayiş ve görülen mahsusat burada nefret ve lanetle karşılanmıştır. Fitne ve fesadı iş bilen sefil düşünceli mebusun meclisten ihracını bütün halk rica ve talep etmektedir. Belediye Reisi Bekir Hulusi, Hilal-i Ahmer'den Veli Naci, Ticaret Odasından Kerim, Türk Ocağı Reisi İbrahim, Halk Fırkası Mutemedi Hafız Enver, Hüseyin Feyzi."⁴²⁴

"Alaşehir: Bursa Mebusu Nurettin Paşa'nın milletimizin ciddi emel ve efkârına mugayir olarak teceddüt ve temeddün ve "Şapka Kanunu" aleyhinde pek muhterem Meclis-i Milletimize takrir vermesi memleketimizde nefret-i umumiyyeye mucib olmuştur. Bu takrir inkılab-ı mukaddes aleyhinde ve necip milletimizin hakkında kurulmuş bir tuzak ve kundak mahiyetindedir. Nurettin Paşa gibi zihniyet sahiplerinin meclisimizin harim-i ismetinde yeri olmadığını arz ve iblağını istirham ederiz. Belediye Reisi Akif, Meclis-i Umumi Azasından Ahmet Nazmi, Meclis-i İdare Azasından İzzet Muhtar, Ticaret Odası Reisi Ömer Lütfi, Ziraat Odası Reisi Cevat, Hilal-i Ahmer Heyeti namına Hüseyin Huti, Tayyare Cemiyeti namına İbrahim Ethem, Meclis-i Belediye Azasından Hüseyin Hüsnü, Tüccardan Remzi, Türk Ocağı Murahhası Süleyman Saim, Himaye-i Etfal Cemiyeti Azasından Hacı Şevket"⁴²⁵

"Silvan: Kara taassubu ve teceddüde karşı düşmanlığı bütün memleketçe malum olan Nurettin Paşa'nın "Şapka Kanunu" münasebetiyle verdiği takrir, necip milletimizin kanı pahasına

⁴²¹ **Cumhuriyet** (25 Kasım 1925), s.1.

⁴²² Goloğlu, a.g.e., s.157.

⁴²³ **Hakimiyeti Milliye** (7-11 Aralık 1925), s.1.

⁴²⁴ **Aynı**, (7 Aralık 1925).

⁴²⁵ **Aynı**, (8 Aralık 1925).

kazandığı İnkılap aleyhine konmuş bir kundaktır. Terakkimize karşı kin ve garaz besleyen ve mukadderatımıza böyle suikastlar tertip eden bu sefil ve meşum zihniyetteki adamların Meclis-i Alimizin harim-i ismetinde yeri olmamak lazım gelir. İcab-ı serian delalet buyurulmasını ehemmiyetle niyaz eyleriz efendim. Cumhuriyet Halk Fırkası Reisi Ahmed Hilmi, Meclis-i İdareden Yakup, Belediye Reisi Süleyman, Tayyare Cemiyeti Reisi Hakkı.”⁴²⁶

Mustafa Kemal, bu telgrafları gönderen halka İzmit’te Kocaeli Halk Fırkası tarafından kendisine gönderilen telgraf aracılığıyla cevap verdi.⁴²⁷

“İzmit’te Kocaeli Halk Fırkası reisi Rifat Bey’e, Hükümet-i Cumhuriyetimizin, millet ve memleketimizin refah ve saadetine mucib icraatına bir vaz-ı irtica takınanlar, Cumhuriyet kanunlarının neticesinde layık oldukları cezayı göreceklendir. Bu suretle gösterilen alaka ve merbutuna teşekkür ederim efendim. Reis-i Cumhur Gazi M. Kemal”.

Şapka kanununun mecliste görüşülmesi sırasında Nurettin Paşa’nın verdiği irtica içeren tahrir, İstanbul’da gençler tarafından da nefretle karşılandı. Dar-ül Fünun öğrencileri meclise telgraf çekerek protestolarını bildirdiler. Mecliste bulunan bir mebusun, şapka konusunu bahane ederek, memleket yararına olan bir konu için ilk defa tartışmalara katılması ve bu durumun bazı cahiller üzerinde etkiye sebebiyet vermesi memleketin aydın gençlerini de üzmüştü.⁴²⁸

Bütün ülkede halk feslerini şapkalı ile değiştirdiği halde, İstanbul’da şapkaya direnilmesi ve şapka giyilmesinin ertelenmesi Anadolu’dan İstanbul’a gelenleri de hayrete düşürüyordu. Memleketlerine döndükleri zaman da bu manzarayı bir şapka-fes hikâyesi şeklinde anlatmaları uygulamanın aksamasına neden olmaktaydı. Halktan gelen tepkinin bir boyutu da uygulamayı aksatanları kınamak yönünde oldu. Anadolu’dan ve İstanbul’dan gazetelere mektup gönderen okuyucular bu durumun düzeltilmesi isteklerini “Şapka giyilmesinin sağlanması için İstanbul’a özel kanun mu çıkarmalı, yoksa Gazi Paşa’yı buraya mı getirmeli?” diyerek dile getirdiler.⁴²⁹ Ancak gazete bu durumun geçici olduğunu, nasıl Adana, Konya, Ankara gibi şehirlerin köylerine varıncaya kadar herkes şapka giymişse, İstanbul’un vatanın ayrı bir parçası olmadığını, fes giyenler kadar şapkalılarında bulunduğunu belirtti. İstanbul’da halkın şapka giymekte yavaş davranması, hatta hükümetin emirlerine uymaması sonucunda İl Daimi Encümeni, şapkanın tüm kasaba ve köylerde bütün halk tarafından giyilmesini

⁴²⁶ Aynı, (9 Aralık 1925).

⁴²⁷ Cumhuriyet (11 Aralık 1925).

⁴²⁸ Aynı, (2 Aralık 1925), s.2.

⁴²⁹ Aynı, (25 Ekim 1925), s.1.

zorunlu kılan bir karar almak zorunda kaldı. Hatta kararda, ilan tarihinden sonra üç gün içinde şapka giyileceği kesin bir dille ifade ediliyordu.⁴³⁰

Halkın şapka giymekte yavaş davranması konusunda Cumhuriyet gazetesi, “Her kesin iç yüzü bilinmez, belki bazı kimselerin şapka alıp giymeye hal ve vakitleri müsait olmamış olabilir.” sözüyle şapkanın bir de ekonomik boyutu olduğuna dikkatleri çekti.⁴³¹ Şapka giymeme yönünde oluşan bir tepki hareketi ise maddi durumu zayıf olan halktan gelmişti. Halk şapkayı festen daha ucuz olacak diye beklerken şapkanın pahalıya mal oluşu, ekonomik yönden herkesin sırtlanamayacağı bir yük oluşturuyordu. Başlangıçta şapkanın ekonomik yönü üstünde de durulmuş, fakat hükümetçe önlemler alındığı ileri sürülerek halk yatıştırılmıştı.⁴³² Şapka kanununa gösterilen tepkiyi insanlar, alım güçlerinin düşüklüğüne bağlarken, asıl olarak fes ve sarıgın etkisini kimse dile getirmiyordu.⁴³³ Bu tepkileri yok etmekte İstiklal Mahkemelerine düştü. Mete Tunçay, İstiklal Mahkemeleri tarafından şapkaya karşı doğan tepkilerin şiddetle bastırılması üzerine, gerçekten pahalıya mal olduğu halde, hiç kimse de şapka giymenin pahalı olabileceğini söyleyecek hal kalmadığını çünkü artık sorunun fes ya da şapkayı değil, onlardan birinin giyileceği kafayı yerinde tutabilmek olduğunu vurguladı.⁴³⁴

Şapkaya tepkinin ileriki tarihlerde ortaya çıkan örneklerinden biri de Menemen olayı idi (23 Aralık 1930). Cumhuriyetin çok partili sistem denemesi sırasında gericiliği hortlatmak çabalarını sürdürenler, “Din elden gidiyor! Şeriat isteriz! Şapka giymek kâfirliktir!” sloganlarıyla ortaya çıktılar. Camiyi basıp 8–10 kişiden oluşan cemaate yetmiş bin kişilik Halife ordusunun gelmekte olduğunu bildirdiler. “Şapka giyen kâfirdir, yakında fes giyilecek, şeriat’a dönülecek, bize kurşun işlemez” diyen Derviş Mehmet ve arkadaşları genç teğmen Kubilay’ı ve iki bekçiyi öldürdüler. Ancak kendileri de idam sehpasında can verdiler. Böylece bu gerici girişim, daha fazla yıkıma sebep olmadan kısa sürede bastırıldı.⁴³⁵

1950’li yıllara kadar suskun kalan muhalefet, bu yıllarda dönemin verdiği serbestlikle takke giymeye başladı. Bu durum, devrime karşı bir tepki olarak algılanabilir. Çünkü 1925’ten sonra şapka isyanlarından dolayı Hükümetin şapka

⁴³⁰ **Hakikat** (31 Aralık 1925), s.3.

⁴³¹ **Cumhuriyet** (25 Ekim 1925), s.1.

⁴³² Tunçay, **a.g.e.**, s.150.

⁴³³ Aksoy, **a.g.e.**, s.115.

⁴³⁴ Tunçay, **a.g.e.**, s.150.

⁴³⁵ Koloğlu, 1978, **a.g.e.**, s. 98-99.

giymeyenlere karşı yürüttüğü takibattan bunalan halk, tepkisini 1950’li yıllarda çok partili sistemin verdiği rahatlamaıyla takke giyerek ya da sarık sararak göstermişti.⁴³⁶

1.3. Din Görevlilerinin Tepkisi

Tekke, Zaviye ve Türbelerin kapatılması, Şapka Devriminin olduğu günlere denk gelmiş, memura şapka giydirmeye kararnamesiyle birlikte din görevlilerinin giysisi de bir kurala bağlanmıştı. Bundan dolayı tekke ve zaviyelerde dini roller üstlenenler rahatsız olmuşlardı. Ülkedeki resmi, sivil herkese şapka giydirmeyi amaçlayan ve bu yolla ülkede tek tip giysinin sağlanmaya çalışılması, din görevlisi olmadığı halde bu şekilde geçinenlerin işini bozmuştu. Şapka Devriminin olduğu günlerde bazı illerde meydana gelen ayaklanmaları körükleyenlerden bazıları da, bu işten zarar görenlerdi. Zaten Şeyh Sait isyanı sırasında Tekke ve Zaviyelerin amacından saptığı, kapatılması gerektiği belirtilmişti.

Genelde tekke ve tarikat üyeleri Cumhuriyet rejimi için potansiyel tehlike olarak görülüyordu. Özellikle tarikat şeyhi olanların cahil halk üzerindeki etkisi Doğu bölgelerinde kendisini daha fazla hissettirdiği için devlet açısından büyük bir tehlike olarak görülüyordu. Diğer bir tehlikeli noktası ise dini açıydandı. Cahil halk üzerinde camilerin etkisi çok olduğu için halkın her an bu odaklar tarafından kandırılması ihtimali vardı. Halkın bilmediği konularda kandırılması kolay olduğu, dini yönü sömürülmeye her zaman açık olduğu için çıkar çevreleri durumu hep kendi lehlerine kullanmışlardı. Ülkede yer yer baş gösteren direniş hareketinde de olduğu gibi amaçları halkın saf duygularından yararlanmaktı. Olayın bir başka yönü de Ağaoğlu Ahmet Bey’in yaklaşımıyla, bu kurumların kapatılmış olması sadece devlet açısından oluşturdukları tehlike yönüyle değil, dinin sömürü aracı olmaktan kurtarılması yönüyle de önemliydi.⁴³⁷

Nitekim şapkanın kanunlaştığı günlerde şapka giymemek için ayaklandığı söylenen ancak sloganı “din elden gidiyor” olan bu softa grubun çalışmaları Tekke, Zaviye ve Türbeler kapatılarak engellenmişti. Tekke, Zaviye ve Türbeler önce hükümet kararı ile kapatıldı. Bu kurumların durumu sonra Mecliste de görüşüldü. Meclis görüşmelerinde söz alan milletvekillerinin büyük bir çoğunluğu, Bursa Milletvekili

⁴³⁶ Başarır, a.g.e., s.53.

⁴³⁷ **Hâkimiyeti Milliye** (3 Aralık 1925).

Nurettin Paşa'nın tutumunun memleketteki saf insanların kandırılmasında etkili olduğuna inanıyorlardı.⁴³⁸ Cumhuriyet Hükümetinin 2 Eylül 1925 tarihli kararı ile tüm tekke, zaviye ve türbeler kapatılırken, bunlarla ilişkili olan şeyhlik, dervişlik gibi unvanlar da yasaklandı. Bu unvanı kullanan kimselerin kendilerine has giysilerinin de giyilmesi yasak kapsamına alındı.

Bakanlar Kurulunun 2 Eylül 1925'te kabul ettiği kararnamelerden biri dini görevlilerin giysileriyle ilgiliydi. Devlet memurları ve halk arasında şekil olarak birlik sağlamaya çalışılırken dini giysilerin giyilmesi de kurala bağlandı. Din görevlilerinin haricindeki vatandaşın sarık sarması, cübbeyi giymesi yasaklandı. Resmi giysileri de "siyah lata ve beyaz sarık" olarak belirlendi.⁴³⁹ Bütün Müftülüklere genelgeler gönderilerek bu kurala uyulması istendi. Kararnamenin nasıl uygulanacağını belirten genelgeye göre de müftü, imam, hatip ve vaizlerin isim kayıtları illerin muhasebe defterlerinden çıkarılarak polise verilecekti. Bu listelerin haricindekilerin sarık sarmaları ise yasaklanacaktı.⁴⁴⁰

Sarık saracak olan kişiler Diyanet İşleri Başkanlığınca tayin edilmiş kişiler olmalıydı. Özel dini giysileri giyecek olanlar kararname ile belirlendi ve dini elbiseyi giymeleri için vesika alma şartı getirildi. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından görevlendirilen vaiz ve köy imamlarına, Müftülüklerce verilen belge yeterli olarak görüldü.⁴⁴¹ Vesikası olmadan sarıkla gezenler polis ve jandarma tarafından tutuklanacaktı.⁴⁴² Bu duruma meydan vermemek için müftülüklerden ilmiye kisvesi taşımaya yetkili kişilere vesika verilmesi istendi.⁴⁴³ Vesikasız sarık taşıyan ve imamlık yapanların haklarında kanuni işlem yapılacağı, bunun için İl ve İlçe Müftülerine "vesikasız sarık taşıyanların hakkında toplanacak evrak-ı tahkika ile hemen Cihet-i Adliyyeye teslimleri tamimen" tebliğ edildi.⁴⁴⁴ Bundan başka Mahalli Hükümetçe aklananlara da bir menfaat sağlamamaları şartıyla dini kisveleri giymek için vesika verilebileceği bildirildi.⁴⁴⁵ Müftülüklere vesika alabilmek için pek çok başvuru yapıldı.

⁴³⁸ Aynı, (30 Ekim 1925), s.2.

⁴³⁹ B.C.A. Diyanet İşleri Başkanlığı Kataloğu, 051.V08.2.6.9. Tekke ve zaviyeler, ilmiye sınıfı ve ilmiye kisvesi ile bütün devlet memurlarının kıyafetleri hakkındaki kararname suretleri (31.12.1925).

⁴⁴⁰ Cumhuriyet (8 Eylül 1925), s.2.

⁴⁴¹ B.C.A. Diyanet İşleri Başkanlığı Kataloğu, 051.V35.5.43.24, (30 Eylül 1925).

⁴⁴² Olgun, a.g.e., s.197.

⁴⁴³ B.C.A. Diyanet İşleri Başkanlığı Kataloğu, 051.V42.12.99.7, (14.9.1925).

⁴⁴⁴ Aynı, 051.V08.2.6.10, (25.1.1926).

⁴⁴⁵ Aynı, 051.V54.14.117.14.

Dönemin gazeteci vaizlerinden olan Tahir'ül Mevlevi, sarık takabilmek için vesika istemesini şu şekilde anlatmıştı;⁴⁴⁶

“Bütün memur ve muallimlerin ve neticede bütün millet fertlerinin şapka giyeceği, imam hatiplerin, vaizlerin, bir de Diyanet İşleri Reisi ile müsamere heyetinin sarık sarabileceği hususuna Vekiller Heyetince karar verildiğini gazeteler ilan etti... Çocukluğumdan beri başı açık gezmediğim için... yıllarca devam ede gelen alışkanlığımdan ayrılmak güç geliyordu. Sarık sarabilecek vaizlerin Diyanet İşleri Riyasetince tayin edilmiş olması lazım geldiği için arzuhal yazıp Diyanet İşleri Riyasetine gönderdim. “Mütevelli tarafından tayin edilmiş olduğum dersiyenin uhdeme tevcihini istida ettim.”

Uzun incelemelerden sonra Tahir'ül Mevlevi'ye şöyle bir vesika verildi.⁴⁴⁷

“Türkiye Cumhuriyeti
İstanbul Vilayeti Müftülüğü
Adet 9/29

Yukarıda fotoğrafı bulunun Tahir'ül Mevlevi Efendinin Laleli Camii şerifinde vaiz olduğunu beyan eden vesikadır.

1 Eylül 1341 (1925)

İstanbul Vilayeti Müftüsü

Muhammet Fehmi.”

Din görevlilerinin giysilerinin beyaz sarık ve siyah latadan oluştuğu 5 Eylül 1925 tarih ve 6476/840 sayılı genelge ile illere gönderildiği halde, bazı yerlerde bu kurala uyulmadığı, fesin üzerine ikişer arşın ince tülbent sararak, sırtlarına ceket yahut pardösü giyerek acayip ve gülünç durumlara düşüldüğü haber alındı. Giyilecek elbise ve sarığın uygun olmasına dair genelgelerle köy ve imam hatiplerinin, polis ve jandarma tarafından uyarılması istendi. Din görevlilerinin, özel giysileri dışında kıyafet giydikleri takdirde cezalandırılacakları Müftülüklere bildirildi.⁴⁴⁸ Din görevlilerinin kıyafetlerinin birbirini tutmaması, şalvar üzerine asker ceketi giymeleri, başlarına bozuk bir sarık sarmaları ve yarım yamalak dini kıyafetlerle bakkallık gibi bir çok işle uğraşarak ticaret yaptıkları, bu suretle şeref ve itibarlarını ihlal ettiklerinin tespit edilmesinin ardından Sinop Mebusu Recep Zühtü, TBMM'ye verdiği bir önergeyle bu işe bir düzen getirilmesini teklif etti.⁴⁴⁹

⁴⁴⁶ Olgun, a.g.e., s.196.

⁴⁴⁷ Aynı, s.197.

⁴⁴⁸ B.C.A. Diyanet İşleri Başkanlığı Katalogu, 051.V41.8.67.2, (15.5.1926); 051.V08.2.6.12. “İlmiye sınıfının beyaz sarık ve siyah latanın dışında başka kıyafetlerle gezmemesi” (15.5.1926); 051.V22.3.19.6, (25.5.1926); 051.V1.2.13.29.

⁴⁴⁹ Aynı, 051.V08.2.6.23, (1.10.1927).

Recep Zühtü Bey'in verdiği önergeyle; sarık hükümet tarafından memur resmi kıyafeti olarak kabul edildi. İlimiye kıyafeti giymeye ve sarık sarmaya yetkili olanlar bu kıyafetlerini yalnızca görevleri başındayken giyeceklerdi. Görev haricinde şapka giymeleri zorunluydu. Ancak yer yer bu kurala uymayanlar da çıkmıştı. Kula Kaymakamı, İlçe'de gerek tesadüfî biçimde gerekse teftişi esnasında bazı kasabada ve köyde çalışan hocaların ilmiye kıyafetine uymayarak, ceket ve başka renkte kıyafet üzerine sarık sardıklarını gördü. Bazı hocaların da resmi kıyafetleriyle bakkallık ya da özel işlerini yaptıkları, bazılarının ise başında sarıkla tarla çapaladıkları incelemeler sonucunda ortaya çıktı. Bazı köylerde, hiç ihtiyaç olmadığı halde, mescitlerin sayısı fazla gösterilerek, iki mescit için vesika alan hocalar vardı. Bu mescitlerden birinin imamını başında sarıkla kalaycılık yaparken, diğerini çapa yaparken gördüğünü belirten Kaymakam, lüzumsuz ve ehliyetsiz vesika sahiplerinden bu vesikalarının geri alınmasını Kaza Müftülüğünden istedi. On beş gün içinde bu dileğin yerine getirilmesini, ilmiye kisvesinin vazife haricinde giyenlerin jandarma tarafından "Kisvey-i İlimiye Kanunu"na muhalefet etmekten dolayı mahkemeye verilmesini, bu süre içinde bütün vesikaların incelenerek tasfiyeye tabi tutulmasını, kıyafeti taşıyacak olanların kanuna uygun hale getirilmesi isteğini de ekledi.⁴⁵⁰

Adapazarı'nda da kahvecilik, aktarlık, tütüncülük, bakkallık gibi işlerde bulunan ve sarık sarma hakkına sahip olanların işlerinin başında iken sarıklarıyla çalıştıkları görüldü. Bu kişilere de iş yerlerinde sarıklarını çıkararak şapkalarını giymeleri zorunlu tutuldu.⁴⁵¹ İzmir'de de sarık sarmaya yetkisi olanlardan ticaretle uğraşanların, dükkânlarında sarıklarını taşımamaları gerektiği Diyanet İşleri Başkanlığı ve İçişleri Bakanlığınca bildirilmesine rağmen hâlâ görevi başında sarık takanlara rastlandı.⁴⁵²

Bir yandan dini kıyafet taşımaya yetkisi olanlar durumlarını kötüye kullanırken, diğer yandan dini kıyafet taşıyabilme yetkisi alabilmek için uğraşanlar da vardı. Ancak başvuran her ulemaya dini giysi giyebilmesi için gerekli belge verilmedi. Örneğin, Kasaba Kazası Müftülüğüne başvuran Hüseyin Sabri, Pazar camii şerifinde on beş seneden beri vaizlik yaptığını, ilmiye kisvesi giymek ve sarık sarmak yetkilerine sahip olduğunu bu nedenle de vesika verilmesini istedi. Ancak kendisinin maaşlı görevli

⁴⁵⁰ Aynı, 051.V45.13.108.2, (10.7.1927); 051.V45.13.108.10, (14.10.1928).

⁴⁵¹ Aynı, 051.V54.14.219.18, (8.11.1928).

⁴⁵² Aynı, 051.V35.5.46.20, (3.5.1929).

olmadığı belirtilerek bu isteği geri çevrildi.⁴⁵³ Aynı şekilde dini kıyafet giymek için başvuru yapan bir müezzinin dilekçesi, müezzinlik görevinin ilmiye kisvesini giyebilecek görevliler arasında bulunmadığı belirtilerek reddedildi.⁴⁵⁴ Bununla birlikte dini giysi taşımaya uygun görülmeyen ancak sarık ve cübbesini yayınlanan genelgeye rağmen çıkarmayanlar da cezalandırıldı.⁴⁵⁵

Şapka Devrimini ulema arasında kabul edenler de oldu. Dönemin Diyanet İşleri Başkanı Rıfat (Börekçi'nin), Mustafa Kemal Paşa'yı Kastamonu gezisi dönüşü başı açık karşılaması bu kabulün göstergesiydi. Ayvalık Müftüsü Mehmet Şakir Efendi ise şapkanın kabulü konusunda din adamlarına öncülük yaptı. Şapkalı fotoğrafları gazetelerde basılan bir din adamının bu tutumu halk üzerinde de olumlu bir hava yarattı.⁴⁵⁶ Balıkesir Müftüsü İsmet Efendi ise şapka ve medeni giysi konusunda bir bildiri yayınlarak şapkanın giyilmesi konusunda bir sakınca olmadığını;⁴⁵⁷

“Serpuş ve kıyafeti Meclis ile Hükümet-i Cumhuriyemizin bize hürriyet-i efkar, hürriyet-i vicdan ve iman ile bahşettiği, onun yaptığı işlerin vicdani olduğu ve Türkün riyakar olmadığı; dini dünya işleriyle karıştıran menfaatperestlerin ve İslamiyet’i hurafelerden ibaret görenlerin putperestlerden farkı olmadığı, mukaddes dinimize kast edenlerin fes, şapka, sarık arasında mukayese yapanlar olduğu; elbise, medeni kıyafet ve şapka hakkında tereddüt gösterilmemesi ve halkın medeni kisveyi almaları lüzumu”

sözleriyle belirtti. Din adamlarının bu kabulüyle birlikte Bakanlar Kurulunca belirlenen dini görevlilerin giysileriyle ilgili kararnamenin genelgeler halinde illere gönderilmesiyle dini giysileri kullanma ve taşıma usulüne bir düzen getirildi.

Diğer Ruhani kıyafetlerinde kullanılmasını ve taşınmasını belirleyen “Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair” kanununun 6. maddesinde yer alan “tatbik suretini gösterir bir nizamname”nin 3 Şubat 1935 günü yayınlanmasıyla⁴⁵⁸ yürürlüğe girdi. Ancak bununla beraber kanuna uyulmadığı yönünde gelen haberlere karşı Dâhiliye Vekâleti, 4 Temmuz 1935’te Yüksek Başvekâlet’e, CHP Genel Sekreterliği’ne, Milli Mücadele Vekâleti’ne, Maarif Vekâleti’ne ve Adliye Vekâleti ile Diyanet İşleri Başkanlığı’na, Genel müfettişliklere ve Valiliklere şifreler göndererek nizamnamenin

⁴⁵³ Aynı, 051.V45.13.110.21, (27.9.1925); Müderris İsmail Hakkı'nın dini kıyafet giyebilmesi için kendisine belge verilmesinin mümkün olmadığı. 051.V43.13.111.41, (15.5.1926).

⁴⁵⁴ Aynı, 051.V14.3.15.13, (16.9.1925).

⁴⁵⁵ **B.C.A. Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü Kataloğu**, Eskişehir’de Abdullah Azmi Hoca'nın sarığını ve cübbesini çıkarmadığı için cezalandırılması. 030.1.40.239.5, (23.9.1925).

⁴⁵⁶ **Cumhuriyet** (2 Mart 1926), s.1.

⁴⁵⁷ Aynı, (3 Aralık 1925), s.1.

⁴⁵⁸ **Düstur**, Cilt no 16, s.588.

uygulanması için gerekli tedbirlerin alınması gerektiğini bildirdi. Kisve kanunu hükümlerinin tamamıyla uygulanmasına çalışılması ve bu kanunun uygulanmasında görevli olanların bu konuya dikkatlerinin çekilmesi istendi. Kisve kanununa göre vazife dışında cübbe ve sarıklarını çıkarmaya mecbur olan ruhani memurların sarıklarını çıkararak başı açık gezdikleri ve kimisinin de bere ve takke giydikleri ve hâlâ cüppelerini taşıdıkları görülüyordu. Şapkalarını çıkaranlar doğrudan doğruya kanuna aykırı davranıyorlar, takke ve bere giyenler ise kanunu uygulamamak için bu yöntemi kullanıyorlardı. Bu da medeni kıyafeti benimsemek anlamına geliyordu. Bunlar uyarılarak kanuna uymaları sağlanmalı ve hemen hepsi de devlet memuru oldukları için herkesten önce kanuna uymalarının gerektiği hatırlatılarak aksi takdirde memuriyetlerine son verileceği kesin bir dille anlatılmalıydı. Kisve kanununun uygulanması konusunda hassas davranılarak, kaza ve köylere kadar kanunun uygulanması için çalışılmalar yapılmalıydı.⁴⁵⁹

1.4. Tepkilerin Eyleme Dönüşmesi

Cumhuriyet'in ilanından iki yıl sonra, 1925 yılı, aynı zamanda şeyhlerin, dervişlerin ve bazı cahil kişilerin kışkırtmalarıyla devrimlere karşı gösterilen irticai faaliyetlerin de yılıydı. Halifeliğin kaldırılması, medreselerin kapatılarak eğitim öğretimin birleştirilmesi, tekke ve zaviyelerin kapatılması ve son olarak da şapka kanununun kabul edilmesi yeni rejime karşı tepkilerin artmasına ve şuurlu bir din anlayışına sahip olamayan, alıştığı gelenekleri kaybetmeye korkan halkın ayaklanmalarına sebep oldu. Yeniliklere karşı direnmenin bir başka sebebi olarak da korku ve cehalet gösteriliyordu. Yapılan yeniliklerin başarılı olabilmesi için, çürümüş ve eskimiş gelenekleri terk etmekte korkulacak bir şey olmadığına halka anlatılması ve ikna edilmesi gerekiyordu. Genel olarak çıkan ayaklanmalarda, “din elden gidiyor” parolası kullanılmakla birlikte, hükümetin dul kadınların toplayıp Rusya'ya sevk ettiği ve İsmet Paşa'nın öldüğü haberlerinin provokatörlerce yayılması da etkili olmuştu.⁴⁶⁰

Şapka giyilmesinin yaygınlaşmasına karşı ilk olay 14 Kasım'da Sivas'ta Hükümete hakaret dolu beyannamelerin duvarlara yapıştırılmasıyla meydana geldi. Bu beyannamede, ayrıca meclis içinde hükümete muhalif mebusların sayısının artarak

⁴⁵⁹ B.C.A. Cumhuriyet Halk Partisi Kataloğu, 490.01.611.122.1, “Kisve Kanunu Hükümlerinin Uygulanması” (11.08.1935).

⁴⁶⁰ Cumhuriyet (14 Aralık 1925), s.2.

170'e ulaştığı bildiriliyordu. Bunun anlamı, muhalifler, meclis içinde de güçlendikleri için hükümete karşı çıkmak adına daha rahat hareket edebileceklerdi. Sivas'ta meydana gelen olaylarla ilgili hükümet, bildiriye hazırlayan, yapıştıran ve düşünce birliği yapmış olanlarla birlikte şehrin bütün muhtarları tutukladı.⁴⁶¹ Cumhuriyet gazetesi, Sivas olaylarının kişisel çıkarlar doğrultusunda yapılmış bir hareket olduğunu, ancak arzu ve ümit ettikleri gibi genişleme fırsatı bulamadıklarını belirtti.⁴⁶²

22 Kasım'da Kayseri'de, dini politikaya alet eden ve I. Dünya savaşında şüpheli çalışmaları olan, Şafi mezhebine ve Nakşibendî tarikatına mensup Mekkeli Ahmet Hamdi ve dört arkadaşının halkı sarık sarmaya kışkırtmalarıyla bir ayaklanma meydana geldi. Ayaklanmanın elebaşları olan Mekkeli Ahmet Hamdi ve dört arkadaşına göre, Sivas'ta büyük bir âlim ortaya çıkarak şapka aleyhine, sarık lehine Sivaslıları uyarılmış, Kayserililerin de hemen sarık sarmalarını istemişti. Halk bundan dolayı derhal şapkalarını atıp bu kafadarların peşinden gitmeliydi. Ayrıca propagandalarında, kadınların yüzlerinin açılacağı, Kuran'ın kalkacağı, dul kadınların teşhir edileceği gibi söylemleri de kullandılar. Adı geçen Sivas'taki "büyük âlimin", yapılan araştırma sonucunda, aynı mezhep ve tarikat üyesi Sivaslı Kemanlı Hoca adında birisi olduğu anlaşıldı. Fakat kaçtığı için tutuklanamadı. Şapka kanunu çıkmadan bir gün önce 24–25 Kasım tarihlerinde Şeyh Ahmet Efendi ve dört sarıklı arkadaşının yönlendirmesiyle yapılan yürüyüşten sonra 300 sarıklı tutuklandı.⁴⁶³ Bunun haricinde Kayseri'de başka bir olay yaşanmadı.

"Şapka İktisası Hakkında Kanun"un TBMM'den çıktığı gün Erzurum'da, halkın bir kısmı çarşığı kapatıp, şapka giyilmesine, tekkelerin kapatılmasına karşı Vali'nin evi önünde; "Biz gâvur memur istemeyiz" diye bağırarak yaptıkları gösteri ile Erzurum'da ilk olaylar patlak verdi. Göstericiler silah zoruyla dağıtıldı. İlk iş olarak da gösteriye ön ayak oldukları anlaşılan 27 kişi tutuklandı. Olayı daha önce casusluk yapmış, genel aftan yararlanarak serbest kalmış ve içlerinde bazı şeyhlerinde bulunduğu kimselerin çıkardığı anlaşılmıştı.⁴⁶⁴ Bu olay üzerine Cumhuriyet gazetesi şunları yazdı:⁴⁶⁵

⁴⁶¹ Aynı, (13 Aralık 1925), s.2; **Hakimiyeti Milliye** (26 Kasım 1925); Aybars, **a.g.e.**, s.343; Goloğlu, **a.g.e.**, s.157.

⁴⁶² **Cumhuriyet** (3 Aralık 1925), s.1

⁴⁶³ Aynı, (13 Aralık 1925), s.2; Aybars, **a.g.e.**, s.343; Goloğlu, **a.g.e.**, s.157; Aktaş, **a.g.e.**, s.145.

⁴⁶⁴ **Türk İli** (26 Kasım 1925), s.1; **Hakimiyeti Milliye** (30 Kasım 1925); Tunçay, **a.g.e.**, s.152; Goloğlu, **a.g.e.**, s.156; Ergun Aybars, **İstiklal Mahkemeleri** (2. baskı, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1998), s.343.

⁴⁶⁵ **Cumhuriyet** (27 Kasım 1925).

“Erzurum’da bir iki softa, birkaç serseri inkılâbımızın ifadesi olan Türkiyat-ı İçtimaiyemize karşı nümayişe sevk etmiş. Devlet görevlilerini (Valileri), gâvur kabul etmişlerdir. Bu inkılâplar vücut bulacak değildir, vücut bulmuştur. Erzurum’da nümayişin yapıldığı gün TBMM den şapkının mecburiyeti hakkındaki kanunun çıkmış olması kadar kudret-i inkılâp ifade eyleyecek bir hadise olamaz. Önümüzdeki hadise bir irtica hadisesidir.”

Erzurum’da olan bu olayların elebaşları Gâvur İmam adında bir hoca ile Hoca Osman adlı şahıslardı. Öteki illerde de bu tip olaylar oluyordu. Hepsinde propaganda; “hükümetin dinsizliğe gittiği, kadınların namuslarının zedelendiği” şeklindeydi.⁴⁶⁶ Cumhuriyet gazetesine göre; bu hareketi yapanlar yeniyi değil eskiyi, bugünü ve yarını değil, dünü ve evvelki günü istemekteydiler.⁴⁶⁷

Rize’de de şapka inkılâbı ve diğer devrimlere karşı cami imamı Şaban ve Muhtar Yakup Ağa’nın girişimiyle “Dinsizliğe doğru gidiyoruz. Hükümeti bu dinsizlikten men etmek gerekir” iddiasıyla bir eylem gerçekleşti.⁴⁶⁸ İsyancılar halkın desteğini de arkalarına alarak, hükümet konağına, oradan da Botaniye Jandarma Karakoluna yürüdüler. İmam Şaban, şeriatın korunması için Rize’yi basıp yağmalamayı, hapishanenin boşaltılmasını, Hükümet Konağı’nın ele geçirilmesini teklif ederek, bundan kaçanları öldüreceğini söyledi. İsyanın elebaşları, Rizelilerin bundan sonra devlete vergi vermeyeceğini ilan ettiler. 25 Kasım’da başlayan bu olaya halk, dua toplantısı sanarak gelmiş, fakat Jandarma karakolunu basarak altı Jandarmayı esir almışlardı. Muhtar Yakup’un akrabası Biçeli Mehmet, Ankara’nın ihtilal içinde olduğunu, Mustafa Kemal’in üç yerinden yaralandığını, İsmet Paşa’nın ortadan kaldırıldığını söyleyerek halkı galeyana getirmişti. Bugünkü manada kitle iletişim araçları mevcut olmadığı için söylenenleri doğrulayacak bir vasıta da söz konusu değildi. Ortamın elverişsizliği rejim karşıtlarının işine yaramıştı. Biçeli Mehmet “Dindar paşalarımız hükümeti ellerine aldılar. Korkacak bir şey kalmamıştır. Erzurum yapacağını yaptı. Bizde iştirak edelim” diyerek ortamı eylem için hazır hale getirdi. Daha sonra da “Şapka” aleyhinde başka hocalar konuşarak eylem genişletildi. Böylece, din hem politikaya, hem de yağmacılığa araç yapılmış oldu.⁴⁶⁹

Bu olaylar 10 gün sürdü ve köylere kadar sıçradı. Yüz elli kişilik silahlı bir kuvvet Rize’yi yağmalamak için hareket ettiyse de, sonucu görebilen İslâhiye köylüleri

⁴⁶⁶ Goloğlu, a.g.e., s.157.

⁴⁶⁷ Cumhuriyet (27 Kasım 1925).

⁴⁶⁸ Aynı, (14 Aralık 1925), s.2.

⁴⁶⁹ Aynı, (16 Aralık 1925).

ve onlara katılan diğerk köylüleri, jandarmaların silahlarını geri vererek köylerine geri döndüler. Rize’de sert tedbirler alındığını haber alan diğerk topluluk ise kendiliğinden dağıldı. İsyanı bastırmak üzere görevlendirilen Hamidiye Zırhlısı, kentin açıklarına demirleyerek Rize’de isyancıların yığınak yaptığı noktaları iki gün boyunca bombaladı. Küçük bir silahlı grup tarafından başlatılan isyan, Rize’ye giden İstiklal Mahkemesinin olaya el koymasıyla sonuçlandı.⁴⁷⁰

26 Kasım’da Maraş’ta Üsküplü İbrahim Hoca adında biri Camii Kebir etrafında topladığı bazı kimselerle “şapka istemeyiz” diye bağırarak hükümet aleyhine bir gösteri düzenledi. Bu olay gazetelerde “Yeni bir irtica olayı” olarak duyuruldu. Olaylar sırasında Maraş’ta Camii Kebir’in tam karşısındaki Halk Fırkası binasında misafir olarak bulunan Cumhuriyet gazetesi muhabirinin anlatımına göre; “Cuma namazından sonra, ‘Müslümanlar ne duruyorsunuz? Müslümanlık gidiyor, Allah Allah, Lailaheillallah!’ sözleriyle bir hareketlilik başlatıldı. İsyancılar daha sonra caminin avlusundan tekbir sesleriyle Hükümet Konağı’na doğru harekete geçtiler. Cuma günü henüz hafta tatili olduğu için böyle bir günde Hükümet Konağı’na gitmeye anlam veremeyen muhabir, “halkın Cuma namazı vesilesiyle içtima halinde bulunmasından istifade etmek için bir zamandan beri elebaşı mevkiinde bulunan bazı melunların böyle bir günü tercih etmiş olmaları hatıra geliyor.” diyerek olayın çok daha önceden planlanarak yapıldığı kanaatini dile getirdi. Hükümet Konağı’nın avlusunda şapka aleyhinde sloganlar atmakla yetinmeyen gurup, tutukluların serbest bırakılması isteğiyle cephaneliğe doğru harekete geçti. Askerlerin buna izin vermemelerinin ardından, kafile yeniden cami avlusuna geldi.⁴⁷¹

Ayaklanma başladığı anda Vali Halit Bey ve Belediye Başkanı Lütfü Bey, Alay kumandanına haber verdikleri için, bir müddet sonra asker geldi. Askeri görenler kaçışmaya başladılar. Bu sırada kaçamayan ve saklanan 39 kişi yakalandı. Yakalananlar arasında, Remzi isminde bir ihtiyat zabiti ve Ziraat Bankasının veznedarı iken şapka giymediği için azledilen bir şahıs ve Müezzin Hafız Mehmet’te bulunmaktaydı. Maraş’ta olayların çıkmasına sebep olarak görülen İmam vekili Üsküplü İbrahim, daha öncede bir kaç defa irtica hareketlerine girişmiş, Dönemin Valisi tarafından bu konu

⁴⁷⁰ Goloğlu, **a.g.e.**, s.157; Tunçay, **a.g.e.**, s.154; Bu olaylar sırasında bir de türkü çıkar ortaya: “Atma Hamidiye atma / Lahana tarlalarını...edeysun / Vergi de vereceğuz, serpuş da giyeceğuz...” Kalkan, **a.g.m.**, s.12-13; Aybars, **a.g.e.**, 347.

⁴⁷¹ **Cumhuriyet** (6 Aralık 1925), s1.

hakkında müftüyü uyarmışsa da, bu şahıs imamlık görevine devam etmişti. Tutuklananların sorgusundan, ayaklanmaların şapka vesilesiyle dini alet edenler tarafından çıkarıldığı sonucuna ulaşıldı.⁴⁷² Bunlar kısmen mahalli mahkemelere sevk edilirken, bir kısmı da Ankara İstiklal Mahkemesine gönderildi.⁴⁷³

Tutuklulardan cami hademesi Topal Abdullah'ın sorgusu sonucunda, (İnşallah-Maşallah) unvanıyla tanınan, 31 Mart olayında da Maraş'ta ilk bayrak açanlardan ve idama mahkûm olanlardan Gemicioğlu Ali'nin olayın ele başlardan olduğu anlaşıldı. Topal Abdullah ifadesinde, sabah caminin kapısındaki halkaya takılı bir kâğıt bulunduğunu, bu kâğıdı müezzine gösterdiğini, müezzinin de kâğıdı okuduktan sonra 'cemaatin yanında bana işaret edersin, kâğıdı uzatırsın' dediği yönünde ifade verdi. Hafız Mehmet Efendi ise ifadesinde; sabah namazına geldikleri vakit caminin hademesi olan Topal Abdullah'ın, cami kapısında bulunduğu kâğıdı kendisine gösterdiğini, namazdan sonra cemaatin arzusuyla okuduğunu anlattı. İfadesine göre kâğıtta şunlar yazılı idi: "Hükümetimiz ve askeri memurlardan rica ederiz. Şapkanın sonu iyi gelmez." En sonunda Topal Abdullah ve Hafız Mehmet Efendi, bu kâğıdı (İnşallah-Maşallah)'ın koynuna sakladığını itiraf ettiler. Böylece olayların elebaşlarından bir kişinin ismi açığa çıkmış olmasına rağmen, (İnşallah-Maşallah) ifadesinde bu kâğıdı almadığını, almak istediğini, ancak cemaatten birinin aldığını, fakat kim olduğunu görmediğini belirterek suçlamaları kabul etmedi.⁴⁷⁴

Giresun da ise, diğer şehirlerdekine benzer olaylar oldu. Hakikat gazetesi Giresun'da meydana gelen olayları "Trabzonlular medeni kisveyi umumiyetle kabul etsin, Ordulular kabul etsin, Samsunlular kabul etsin, hatta Tirebolulular kabul etsin de Giresun buna kayıtsız kalsın"⁴⁷⁵ diyerek eleştiri konusu yaptı. Giresun'da da kişisel olarak başlayan olaylar irtica hareketleri şeklini aldı. Şehre iki ay önce İstanbul'dan gelen Muharrem Efendi, Hüseyin isimli bir şahısla camide şapka ve kız mektepleri aleyhinde vaaz verdiler. Hatta daha da ileri giderek şapka giyenlerin nikâhlarının yenilenmesi gerektiğini belirttiler.⁴⁷⁶ Tahir'ül Mevlevi anılarında, tutuklananlar arasında bulunan Hafız Nazif'in, "Giresun'da isyan çıkarmış olan Muharrem'in yazdığı bir

⁴⁷² Aynı, (6 Aralık 1925), s.3.

⁴⁷³ Aynı, (14 Aralık 1925), s.2; Goloğlu, a.g.e., s.157. Tunçay, a.g.e., s.153.

⁴⁷⁴ Cumhuriyet (6 Aralık 1925), s.3.

⁴⁷⁵ Hakikat (31 Aralık 1925), s.3.

⁴⁷⁶ Tunçay, a.g.e., s.155.

mektupta kendisine de selam yazması dolayısıyla nezaret altına alındığından” bahsetmişti.⁴⁷⁷

Hakikat gazetesi, Giresun olaylarını; “Bazı namussuz ve vicdansız insanlar vardır ki şahsi menfaatlerini temin etmek için pusuya yatar fırsat bekler. İşte Giresun’da da bu kabil üç beş serseri, hükümetin şapka hakkındaki kararını bahane ederek emellerine ulaşmak için masum halkı kandırarak propagandaya başlamışlar” dilerek eleştirmişti. Giresun’da ki olaylara hükümet el koyarak Rize’de bulunan İstiklal Mahkemesini buraya göndermesiyle olaylar sona erdi.⁴⁷⁸

Şehirlerde halkın genel katılımıyla tepkiler olduğu gibi yer yer bireysel tepkiler de gelişti. Örneğin; Başındaki sarığı çıkarması konusunda uyarılan Kasaba Kazasının Minnet Şeyyapa Mahallesinde oturan Ömeroğlu Mehmet’te “bu uğurda öleceğini dahi bilse sarığını çıkarmayacağını” ifade ettiği için Takrir-i Sükûn kanununa muhalefetten tutuklanarak, Ankara İstiklal Mahkemesine gönderildi.⁴⁷⁹ Fesini çıkarması konusunda uyarılan ve kimliğinin tespiti için karakola götürülen Alaşehir’de oturan Florina muhacirlerinden Kazım da, Takrir-i Sükun kanununa muhalefetten tutuklanarak Ankara İstiklal Mahkemesine sevk edildi.⁴⁸⁰ Gümüşhane Mebusu’nun, şapka yüzünden TBMM’de katledildiğini ve İstanbul’a bir İngiliz filosu geldiğini söylemek suretiyle yandaş toplamaya çalışan ve başındaki şapkayı sarıkla değiştiren Sandıkçızade İsmail Efendi ile iki arkadaşı da tutuklanarak, yargılanmak üzere Ankara İstiklal Mahkemesine gönderilenler arasındaydı.⁴⁸¹

TBMM, ülkede meydana gelen gelişmelerden rahatsızlık duyarak, Başbakan İsmet Paşa’dan olaylar hakkında bir açıklama yapmasını istedi. İsmet Paşa’da olayların birbiriyle bağlantılı olduğuna dair düşüncelerini kapsayan bir konuşmasında, Erzurum’da, Rize’de, Giresun’da Kayseri’de, Maraş’ta meydana gelen olayların birbirini takip ettiğini ve isyanların baş aktörlerinin, olaylardan yalnızca birkaç gün önce dışardan adı geçen şehirlere geldiklerini belirtti. Erzurum’da isyan çıkaran Hacı Osman’ın on onbeş gün evvel, Kayseri’de Ahmet Hamdi’nin uzun bir seyahatten sonra ve Giresun’da olay çıkaran Şeyh Muharrem’in sıcağı sıcağına dışardan geldiğine dikkat

⁴⁷⁷ Olgun, a.g.e., s.240,

⁴⁷⁸ **Hakikat** (14 Aralık 1925).

⁴⁷⁹ **BCA Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu**, 030.18.1.1.15.62.15, (23 Eylül 1925).

⁴⁸⁰ **Aynı**, 030.18.1.1.16.69.1, (4 Kasım 1925).

⁴⁸¹ **Aynı**, 030.18.1.1.16.71.5, (23 Kasım 1925).

çektii.⁴⁸² Bu kişilerin mahkemeleri devam ederken, bu vesile ile İstanbul'da bazı kişiler de nezarete alındı. Sorgulamalar ve çeşitli yerlerde yapılan incelemeler sonucunda, bu irtica faaliyetlerine katılanlar ya politikayla uğraşan kimseler oldukları ya da dışardan geldikleri belirlendi. Bu eylemlere katılanlar ise cahilane bir şekilde gayrete gelenlerdi. Mahkeme heyetinde, bütün bu olayların propaganda sloganlarının aynı olması, dışardan şehre gelmeleri ve eş zamanlı olarak görülmesi, bir merkezden yönetildiği kanaatini uyandırıyordu.⁴⁸³

Başta Erzurum olmak üzere, Sivas, Rize, Maraş ve Giresun'da meydana gelen olaylardan dolayı halk galeyana gelerek, gelecek hakkında endişe duymaya başladılar. Ancak telaşa gerek olmadığını belirten Hakimiye-i Milliye gazetesi, bu hareketlerin içte değil dış dünyada ki etkilerini çok daha önemli görüyordu. Bu ayaklanmaları vatana karşı işlenen bir cinayet olarak değerlendiren gazete, Türkiye'de er geç yeniliklere karşı bir hareket olacağına dair beklentide olan devletler tarafından beslenen duyguları harekete geçireceğinden, bu tür irticai hareketleri mazur görmeye imkân yoktu.⁴⁸⁴ Yarım tedbirler ülkede daima böyle bir fırsat kollayanlar için ortamı uygun hale getirmekteydi. Son olaylardan sonra hükümet her türlü tedbiri alarak, bu tür olayların, ülkenin herhangi bir noktasında bir daha tekrarına meydan verilmeyeceği duyurdu.⁴⁸⁵ Bundan dolayı da ayaklananların yanına kalmaması için sert bir şekilde askeri ve yasal önlemler alındı.

2. ÖNLEMLER

2.1. Askeri Önlemler

Erzurum ve çevresinde din adına, şapka meselesi alet edilerek bir kısım halkın da kışkırtılmasıyla çıkan ayaklanma, Valinin tutumu ve Müstahkem Mevki Komutanı Hasan Paşa'nın fiilen askeri müdahalede bulunması üzerine bastırıldı. Bu durum karşısında, Erzurum ilinin tamamında Başvekâlet Tezkeresi ile 24 Kasım 1925 tarihinde Hükümet'in kararı ve TBMM'nin onayı ile bir aylık sıkıyönetim ilan edildi. Örfi

⁴⁸² **Cumhuriyet** (14 Aralık 1925), s.1.

⁴⁸³ **Aynı**, (13 Aralık 1925), s.2.

⁴⁸⁴ **Hâkimiyeti Milliye** (16 Aralık 1925).

⁴⁸⁵ **Cumhuriyet** (29 Kasım 1925).

Mahkemeler kurulup ve icrası için Meclisin onayı alındı.⁴⁸⁶ Erzurum’da sıkıyönetim ilan edildikten sonra hiçbir olayla karşılaşılmaı. ⁴⁸⁷

Hâkimiyeti Milliye gazetesi olayların sert bir şekilde bastırılmasını eleştirenlere, Hükümetin, cumhuriyet aleyhtarlarına karşı aldığı tavrı haklı göstererek, bu tutumu “kesin bir isabet, olaylara karşı hâkimiyet ve basiret” olarak değerlendirdi. Milli menfaatlere ve milli ülkeye zarar veren olayların hiçbir haklı tarafı olmadığını belirtti. Bundan dolayı “memleketin sükûn ve huzurunu ve vatandaşların hukuk ve menfaatini ihlal edenlere karşı gösterilen şiddeti” adaletli bir davranış olarak niteledi. Türkiye Cumhuriyeti kendisine karşı girişilen isyanlara karşı daima hazırlıklı olmalıydı. İrtica, hiçbir şekilde mazur görülemeyeceği için “Cumhuriyet Hükümeti’nin lüzumundan fazla şiddetli davrandığını ima eden bir vatandaş olur mu?” diyerek ülkenin iyiliğini isteyen bir vatandaşın, hükümetin aldığı tedbirleri desteklemesi gerektiğini dile getirdi.⁴⁸⁸

2.2. Yasal Önlemlerin Alınması

“Şapka İktisası Hakkında Kanun”un çıkışıyla ülkede baş gösteren isyan hareketlerinin bastırılması için alınan bir diğer önlem de, İstiklal Mahkemelerinin isyan bölgelerine gönderilmesi ve isyancıların yargılanmasıydı.

Mondros Mütarekesi ile Osmanlı Devleti’nin toprakları itilaf devletleri tarafından işgal edilmişti. Bu durum karşısında Anadolu Türk halkı ayaklandı. Bu ayaklanmalar Mustafa Kemal önderliğinde Milli Mücadele’ye dönüştü. Milli Mücadelenin karargâhı olan BMM açılarak halkı temsil eden kurum haline gelmesiyle, BMM kendi otoritesine karşı yapılan hareketleri bastırmak için askeri güç kullanma yetkisine de sahip oldu. Suçluların cezalandırılması için de yargı organının kullanılması uygun görüldü. ⁴⁸⁹

29 Nisan 1920 Hıyanet-i Vataniye Kanununun kabulüyle TBMM meşruluğunu belirleyip, ulusun yüksek çıkarlarına karşı yapılacak davranışları mahkemeler yoluyla cezalandırmayı düşündü. Bu devirde kanunu uygulayacak yalnız iki yargı organı vardı. Sivil mahkemeler ve harp divanları. Her iki kuruluş da ihtilal ve savaş zamanının

⁴⁸⁶ **Hakikat** (20 Kasım 1925); **Türk İli**, (26 Kasım 1925); Aybars **a.g.e.**, s.346; Aktaş, **a.g.e.**, s.145.

⁴⁸⁷ **Cumhuriyet** (29 Kasım 1925).

⁴⁸⁸ **Hâkimiyeti Milliye** (16 Aralık 1925).

⁴⁸⁹ Aybars, **a.g.e.**, s.17.

olağanüstü koşullarına uymayan usullerle çalışmaktaydılar. Bu sebep İstiklâl Mahkemelerinin kuruluşunda en büyük gerekçe olacaktı..⁴⁹⁰

Divan-ı Harb-i Örfile, Mütareke döneminde yer yer başlayan işgaller ve azınlıklara karşı girişilen “zulüm ve katliamın” sorumluları da dahil olmak üzere, savaş suçlarının yargılanarak cezalandırılması ve Paris Barış görüşmelerindeki barış esaslarının yumuşatılması amacıyla ülkedeki örfi idare koşulları ileri sürülerek kurulmuştu. Harp divanlarının çalışmaları kendilerine verilmiş olan yetkilerle sınırlıydı. Bundan dolayı Milli Mücadele dönemi koşullarına cevap veremediler. İtiraz, bir üst mahkemeye başvurma, temyiz gibi normal zamanlarda uygulanan yöntemler insanları uyuşturup, davaların hızını ve cezanın ibret yönünü azaltmaktaydı. Bu mahkemeler en kısa süre içinde verdikleri kararlarıyla bile beklenen sonucu sağlayamadılar. Harp divanlarının da isminden başka diğer mahkemelerden farkı yoktu. Bu mahkemelerin verdikleri cezalar suçun önemiyle bağdaşmıyordu. Suçlu ve tanıklar kilometrelerce uzaktan gelip, mahkeme kurulunun toplanmasını beklemek zorundaydılar. Mahkemelerde kunduracı, bakkal ya da esnaftan biri de üye olarak bulunduğu için idam yetkisi verilmesi sakıncalıydı.⁴⁹¹

Mahkemelerde görev yapan yargıçların hemen hepsi ya medrese mezunu ya da alaylıydı. Hukuk mezunu çok azdı. Büyük bir kısmı ülkenin içinde bulunduğu olağanüstü durumu kavrayamayacak derecede halife-padişahçı kimselerdi. Alıştıkları yöntemler, ağır çalışmaktan uzaklaşabilmelerine engeldi. Bağlı buldukları bölgelerde askeri ve sivil idarecilerle ilişki içindeydiler. Mevki ve rütbece de onlardan küçüktüler. Bu nedenle idarecilerle ilgili kararlarında, bağımsız karar verebilecek yargıçlar gerekliydi. Bu görevi ancak, ihtilal kanunlarını yürütecek, ihtilalci düşünceye sahip kimselerden kurulu mahkemeler yapabilirdi. Meclis, ulusal hareketin cesaret ve şiddet gerektirdiğini benimseyip, kendisinin de üstünde bir güç görmediğinden, yargı yetkisini yeteneksiz kişilerden ve yöntemlerden kurtarmak istedi.⁴⁹² “Hıyanet-i Vataniye Kanunu”ndan beklenen sonucun alınabilmesi ve kanunun eksikliklerinin yok

⁴⁹⁰ Aynı, s.39-42.

⁴⁹¹ Aynı, s.46.

⁴⁹² Aynı, s.46.

edilebilmesi, hızlı çalışan, çabuk karar verip uygulayan mahkemelerin kurulmasına bağlıydı.⁴⁹³

Asker kaçağı, cepheyi bırakıp kaçtığında cephe gerisinde kendisine hayat hakkı tanımayan bir güç bulunduğuna inanmalıydı. Ancak, böyle bir güce duyulan ihtiyaç ve normal mahkemelerin çalışmalarından olumlu sonuç alınamaması, Milli Mücadeleyi baltalayacak olayların ve karşı davranışların yok edilememesi, merkezi otoritenin kurulamaması, İstiklâl Mahkemelerinin kuruluşunu hazırlayan etkenler oldu.⁴⁹⁴ Bursa'nın Yunanlılar tarafından işgali ve yapılan zulüm üzerine 18.08.1920'de Reşit Bey ve arkadaşlarının verdiği asker kaçaklarının cezalandırılmasına ait kanun teklifi, reddedilmiş olmakla birlikte İstiklâl Mahkemelerinin kuruluşuna da başlangıç oldu.⁴⁹⁵

Meclisin açılmasıyla beraber suçluların, özellikle harp divanlarınca cezalandırılması, harp divanlarını askeri bir otorite haline getirdi. TBMM Türk ihtilalinin eseri olup, halkın meşru temsilcileri tarafından kurulduğu için cezaların Meclis otoritesine bağlı kuruluşlarca verilmesi gerekiyordu.⁴⁹⁶ Bu düşüncenin sonucunda eski hukuk usulleri de yetersiz bulunarak, Fransız ihtilalinin ihtilal mahkemeleri örnek alınıp, olağanüstü dönemin gereği olan ihtilal mahkemeleri kuruldu. İstiklâl Mahkemeleri, olağanüstü tehlike karşısında yasama organının kendi içinden seçtiği üyelerden kurulu olağanüstü mahkemelere, olağanüstü yetkiler verilmesi sonucu 11 Eylül 1920'de kurulan ihtilal mahkemeleriydi.⁴⁹⁷

Toplum varlığını toptan tehlikeye düşüren, güvenliğini ve geleceğini sarsan savaş, isyan, ekonomik buhran gibi olağanüstü durumlarda, yürütme organına normal durumlar dışında geniş yetkiler verildi. Böyle durumlarda mahkemelerde yürütme organının yetkilerine uygun şekilde çalışırlardı. TBMM'de yasama ve yürütme kuvvetlerini halktan aldığı yetkiyle kendine topladığından, uygulamayı da yine halk adına yürütmek zorundaydı. Bu düşüncenin sonucu olarak meclis, ihtilal döneminin yargı yetkisini de, kurduğu bu olağanüstü mahkemelerle eline aldı.⁴⁹⁸

Kuruluşlarındaki amaç, düzenli ordunun kurulmasını ve yaşamasını sağlamak için asker kaçakları sorununu çözmektir. Kuruluşlarından çok kısa bir süre sonra

⁴⁹³ Aynı, s.47.

⁴⁹⁴ Aynı, s.47.

⁴⁹⁵ Aynı, s.48.

⁴⁹⁶ Aynı, s.44.

⁴⁹⁷ Aynı, s.17.

⁴⁹⁸ Aynı, s.37.

yetkileri vatana ihanet, yolsuzluk, soygun, saldırı, casusluk, bozgunculuk, ayaklanma gibi suçları da kapsamına alarak genişledi. Böylece Milli Mücadele'ye ve ihtilale karşı işlenen her suç İstiklâl Mahkemelerinin görevi oldu. İstiklâl Mahkemeleri TBMM adına çalıştı. Kararları kesindi ve temyizi yoktu. Kararların uygulanmasından asker-sivil bütün görevliler sorumluydular. Meclis tarafından kendilerine yasa ile verilen olağanüstü yetkilerle çalıştılar. Bu yetkileri kullanırken hiçbir kuruluşun onları denetleme yetkisi yoktu. Üyelerini Meclis içinden seçilen üç milletvekili oluşturuyordu.⁴⁹⁹

İstiklâl Mahkemeleri hukuk mahkemeleri olmadıkları için çalışmaları da hukuk ilkeleriyle bağdaşmıyordu. İnsan hakları ve özgürlükleri gibi klasik demokrasi ilkeleri de söz konusu değildi. Çünkü devrim mahkemeleriydiler. Türk sivil ve asker yöneticilere emir vermek ve bu emirleri yerine getirmeyenleri de cezalandırmak yetkilerine sahip olduklarından büyük moral güçleri vardı. Özellikle idam kararları temyizi olmadan derhal uygulanmaktaydı.⁵⁰⁰

Suçlular tek tek veya toplu olarak yargılanır, suçlular hakkında ileri sürülen iddia okunur, suçlu savunmasını yaptıktan sonra karar bildirilirdi. İstiklâl Mahkemeleri kararlarını (vicdan) kanaatlerine dayanarak verirler, verilen kararlar kesin olup en kısa zamanda uygulanırdı. Kararın verilmesi için delile gerek yoktu. Bir kimsenin hakkında suçluluğuna dair vicdani kanaat uyanırsa, hapisten idama kadar her türlü cezaya çarptırılabilirdi. Buna rağmen mahkemelerin kararlarında, delil yinede birinci derecede önemli oldu.

Kararlar verilirken din ve dil farkı gözetilmeksizin herkese eşit davranıldı. Duruşmalar halk önünde açık olarak yapıldı, kararlar yine aynı şekilde okundu, yayın yoluyla ve görevliler aracılığıyla halka duyurulurdu. Her mahkeme kendi bölgesi içinde dolaşarak çalışır, böylece zaman kazanılırdı. İstiklâl Mahkemeleri TBMM'nin otoritesini temsil etmesine rağmen yetkilerinin genişliği, tepkilere yol açtı. İstiklâl Mahkemeleri Milli Mücadele Dönemi içinde 1920–1923 yılları arasında ve Cumhuriyet devri içinde 1925–1927 yılları arasında çalıştı.⁵⁰¹

İstiklâl Mahkemelerinin 1923–1927 yıllarında ele aldığı suçlar, 1920–1923 yıllarına göre bazı değişiklikler göstermektedir. Birinci kısımda söz konusu olan

⁴⁹⁹ Aynı, s.18.

⁵⁰⁰ Aynı, s.403.

⁵⁰¹ Aynı, s.18.

milletin topyekün kurtarılmasıydı. Bunun için önce iç güvenliğin ve düzenli orduların kurulabilmesi meseleleri ve bunlarla ilgili suçları yok etmek tek amaçtı. İkinci dönemde ise saltanat'ın kaldırılması, Cumhuriyet'in ilanı ve halifeliğin kaldırılmasının gösterdiği Türk inkılâbının milli ve laik bir temel üzerine oturması, karşısına çıkan bütün muhalefetin yok edilmesi ve yeni rejimin kökleşmesi amacı söz konusuydu. İstiklâl Mahkemeleri, çalıştığı dönem içinde Cumhuriyet tarihinin en önemli süreci olan Türk Devrimi'nin gerçekleştirilmesini sağladı. Birer devrim mahkemesi olan İstiklâl Mahkemeleri, Türk Devriminin bir parçasıydı ve devrimi gerçekleştirmek amacıyla çalışmışlardı. İstiklâl Mahkemeleri, Türk Devrimi'ne, karşı koymak isteyen her gerici ve olumsuz girişimi sert şekilde bastırmış, hıyanet-i vataniye, casusluk, karşıdevrimci ayaklanma, siyasi suikast gibi önemli davalar yanında eşkıya, şehir kabadayılığı, yolsuzluk, rüşvet suçlarına karşı amansız bir çalışma göstermişti.⁵⁰²

İstiklal Mahkemesi daha şapka kanunu çıkmadan önce şapka giymek istemeyen muhalifleri yargılamaya başladı. 25 Ağustos 1925'te Burhaniye'nin Derelikebir Köyü'nden Firuzoğlu Bahri adındaki zat serpuşlar aleyhine ve hilafet lehine beyanat verdiği için yargılandı. Mahkemede şahitlerin ifadesi sabit olmakla beraber, bu sözleri sarhoşlukla söylenmiş olduğu anlaşıldığından serbest bırakıldı.⁵⁰³ Şapka Kanunu çıkmadan önce yapılan bir başka yargılama da 4–15 Eylül tarihlerinde oldu. Abdülnafi Bey adındaki bir kişi, şapka giymek istemediğini belirtmesine rağmen, savcının kendisini saf ve cahil bir kimse olduğunu ve suçunun bunun sonucu doğduğunu belirtmesi üzerine beraatına karar verildi.⁵⁰⁴ Kasım başında Malatya'da çıkan olay da Belediye Başkanı Hasan Bey'in başarılı davranışıyla bastırıldı. Mustafa Kemal, Belediye Başkanı Hasan Bey'e yolladığı telgrafla, gerici ayaklanma karşısındaki davranışını tebrik etti.⁵⁰⁵

Şapka kanunu çıkmadan önce daha çok kişisel, ufak tefek olaylar meydana gelirken, kanunun kabulünden sonra yerini daha büyük çaplı ve geniş katılımlı olaylara bıraktı Kırşehir, Kayseri, Sivas, Tokat, Amasya, Yozgat, Çorum gibi çeşitli illerde meydana gelen tepkilerin suçlularını yerinde yargılamak üzere İstiklal Mahkemesi heyeti, 23 Kasım sabahı Ankara'dan yola çıktı.⁵⁰⁶

⁵⁰² Aynı, s.401.

⁵⁰³ Cumhuriyet (26 Ağustos 1925).

⁵⁰⁴ Aybars, a.g.e., s.339

⁵⁰⁵ Aynı, s.342.

⁵⁰⁶ Aynı, s.342; Nedim, a.g.e., s.347; Cumhuriyet (23 Kasım 1925), s.1.

24 Kasım Salı akşamı Kayseri'ye gelen İstiklal Mahkemesi, Şapka kanunu ile ilgili ilk yargılamasını 25 Kasım 1925 tarihinde yaptı. Halkı sarık sarmaya teşvik etmek ve zorla sarık sardırarak iddiasıyla Nakşibendî Şeyhi Mekkeli Ahmet Hamdi Hoca ve dört arkadaşının yargılamasına başlandı. Şafi mezhebine ve Nakşibendî tarikatına mensup olan Mekkeli Ahmet Hamdi ve dört arkadaşı hakkında görülen davadan idam kararı çıktı.⁵⁰⁷ Ankara İstiklal Mahkemesine 20 Nisan 1341 (1925) tarihinde tatile giren Büyük Millet Meclisine, meclisin tekrar toplanacağı zamana kadar idam edebilme yetkisi verilmişti.⁵⁰⁸ Ancak TBMM' nin tatilde bulunduğu sürece Ankara İstiklal Mahkemesi'ne tanınmış olan idam yetkisi, Meclis'in açılması sebebiyle kalkmıştı. Mahkemenin idam edebilme yetkisi bulunmadığından dolayı dava Şeyh Sait isyanı ile birleştirilerek sonuca bağlandı.⁵⁰⁹

“Muhtelif suretlerle şapka aleyhinde ve sarık lehinde propagandalarda buldukları anlaşılın Kayseri'de mukim Mekkeli Arap Hacı Ahmet ve Kayseri Eytam Müdürü iken şapka giymemek için istifa ettiği söylenen Kars'lı Hacı Abdullah ve Kayserili Hafızağazade Hoca Hacı ve Kayseri esnafından Nebioğlu Vehbi ve Medineli Arap Hacı Mehmet Efendilerin, memleketin sükun ve asayişini ihlale ma'tuf olan Harekat-ı vakıalarına mebni, Takrir-i Sükun Kanunu mucibince, Ankara İstiklal Mahkemesine tevdi'leri, Dahiyeye Vekalet-i Celilesininin 22 Teşrinisani 341 tarih ve Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 2506 numaralı tezkiresiyle vuku' bulan teklifi üzerine, İcra Vekilleri Heyetininin 23 Teşrinisani 341 tarihli içtimasında tasvip ve kabul olunmuştur.”⁵¹⁰

Kayseri'den sonra, 25 Kasım Çarşamba günü Sivas'a gelen İstiklal Mahkemesi, şapka aleyhine duvarlara asılan yazılar dolayısıyla bütün Sivas muhtarlarını yargıladı. Ancak muhtarlar olayda ilgileri görülmediğinden dolayı da beraat ettiler.⁵¹¹ Aynı suçla ilgili bazı belediye görevlileri de yargılandı. Savcı sanıkların “Türkiye Devleti'nin şeklini tebdil ve tağyir amacıyla halkı ayaklanmaya kışkırttığı sabit” olduğundan cezalandırılmalarını istedi. Suçu sabit olan İmamzade Mehmet Necati'nin ceza kanununun elli beşinci maddesine göre idamına; olayda tahrik ve teşvikleri görülen Şükriüoğlu İsmail, Gani ve Evliya Bey'in aynı maddenin fıkra-i mahsusası mucibince on beşer sene kürek cezasına çarptırılmalarına ve tutukluluk sürelerini Edirne'de geçirmelerine; Ahmet, Kürt Aziz, Hamit ve Baytarzade Hakkı Bey'lerin onar sene

⁵⁰⁷ Aybars, a.g.e., s.343.

⁵⁰⁸ **Düster**, Cilt no 6, s.217.

⁵⁰⁹ Nedim, a.g.e., s.348.

⁵¹⁰ **B.C.A. Bakanlar Kurulu Kararları Katoloğu**, 030.18.1.016.71.4, (23 Kasım 1925).

⁵¹¹ **Hâkimiyeti Milliye** (27 Kasım 1925).

kürek cezasına çarptırılmalarına, tutukluluk sürelerin Kırklareli hapisanesinde geçirmelerine; Belediye Reisi Abbas, azadan Ömer, Şemsi ve Abdurrahman Efendi'lerin yedi buçuk sene Kütahya hapisanesinde küreğe konulmalarına; Nalbantzade Ali'nin üç sene müddetle Sinop'a; Emir Paşa'nın üç sene müddetle Isparta'ya; Belediye azasından Mehmet Ali, İlhami ve Meclis-i İdare azasından Tevfik, Hüseyin, Hasan ve Şemsi Efendi'lerle Polis Asım, Bahaeddin, Lütfü, Ahmet, Hüsnü, Pehlivan, Mehmet ve Abdülhalim Efendi'lerle Esmâ Kadın'ın beraatlarına karar verildi.⁵¹² Mahkeme, bu yargılama öncesinde başbakanın yolladığı bir telgraf ile idam kararlarını doğrudan infaz yetkisinin kendilerine tanındığını öğrendi. Sivas'ta halkı galeyana teşvik ettiği gerekçesiyle idama mahkûm edilenlerden İmamzade Mehmet Necati 28 Kasım'da Şapka Kanunu'nun ilk maznunu olarak asıldı.⁵¹³

İstiklal Mahkemesi, Sivas'ta bulunduğu sırada 26 Kasım'da Başbakan İsmet Paşa'dan Erzurum olayı hakkında bir rapor aldı. Raporda; üç bin kişilik bir kalabalığın yaptığı ayaklanmada bir jandarma subayının ağır yaralandığı, halktan üç kişinin öldüğü, tutuklular arasında Erzurum Mebusu Rüştü Paşa'nın iki kardeşinin de bulunduğu, ayaklanmanın bastırılarak sıkıyönetim ilan edildiği, Rize'de de bazı köylerinde de ayaklanma çıktığı, Hilafetçilerin her yerde çalıştığı bildirilmekteydi.⁵¹⁴

Sivas'ta birkaç gün daha çalışan Mahkeme, 29 Kasım'da Tokat'a geldiği zaman, "milletimizin medeni milletler arasında yer almasını" engelleyecek her türlü çalışmaya ve kişilere karşı Mahkeme'nin aman vermeyeceğini açıklayan bir bildiri yayınlanıp bütün yörelere duyurdu. Erzurum olayını görüşen Bakanlar Kurulu, irticanın en kuvvetli yeri ve dayanak noktası olan Erzurum hadisesinin yerinde incelenmesi için İstiklal Mahkemesi'nin mümkün olduğu kadar çabuk Erzurum'a gitmesi kararını Mahkeme'ye bildirdi. Başbakan'ın yazısını alan Mahkeme, Erzurum'a hareket etmeden önce, şapka ve yenilik aleyhinde faaliyetlerde bulunan Erbaa'nın eski Belediye Başkanı Hacı Fethullah Efendi'yi yargılayarak üç sene hapse mahkûm etti.⁵¹⁵ Mahkeme bunun üzerine Tokat'taki çalışmalarını sonuçlandırıp aynı gün Amasya'ya, oradan Samsun ve Trabzon'a gideceklerini, Tokat halkını bir iki gün içinde şapkalarını almaya çağdırdıklarını, Amasyalıların hemen hepsinin şapkalarını sağlamış olduklarının

⁵¹² **Aynı**, (29–30 Kasım 1925), s.1.

⁵¹³ **Hakimiyeti Milliye** (30 Kasım 1925); Nedim, **a.g.e.**, s.348; Aybars, **a.g.e.**, s.344.

⁵¹⁴ **Aynı**, s.344; Nedim, **a.g.e.**, s.348.

⁵¹⁵ **Hâkimiyeti Milliye** (1 Aralık 1925), s.1; **Cumhuriyet** (3 Aralık 1925).

görüldüğünü bildirdi. 4 Aralık'ta Trabzon'a gelen Mahkeme, burada hemen herkesin şapka giymekte olduğu görerek, 6 Aralık Pazar akşamı Erzurum'a geldi ve hemen Erzurum olayı ile ilgili araştırmalara başladı.⁵¹⁶

Erzurum'da İstiklal Mahkemesi bulunmadığı için ayaklanmalarla ilgili ilk yargılamaları yapan Sıkıyönetim Mahkemesi, İstiklal mahkemesi bölgeye gelinceye kadar bakmış olduğu davalar sonucunda suçlu bulunanları idama mahkûm ederek asmıştı. Bu durum Başvekil İsmet Paşa'nın, Dâhiliye Vekili Cemil Bey'i ziyaret ederek idamlar ve şehirdeki gelişmeler hakkında bilgi istemesine neden oldu.⁵¹⁷ Şapka ve Hükümetin her yenileşme çabasına karşı çıktıkları için sıkıyönetim mahkemesinde yargılanmakta olan on kişinin, özellikle olayın manevi yönü göz önüne alınarak, dosyaları İstiklal Mahkemesi'ne devredildi. Bu olayla ilgili olarak Kars'ta da bazı kişilerin evlerinde araştırma yapıldı. Ele geçen belgelere dayanarak, Erzurumlu Hafız tutuklanarak Ankara'ya yollandı. Yapılan soruşturmalar sonucunda İstiklal Mahkemesi, bu ayaklanmayı çıkartanların ve katılanların hemen hepsinin üzerinde Erzurum'un muhalif mebusların etkisi olduğu konusunda Hükümeti uyardı.⁵¹⁸

Erzurum'a gelir gelmez çalışmalara başlayan İstiklal Mahkemesi, aynı gün, TBMM Başkanlığına bir rapor yollayarak, buradaki olaylar ve mahkeme sonuçları hakkında bilgi verdi. Bu rapora göre, Erzurum'da çıkan ayaklama; Şeyh Hacı Osman Hoca'nın çevresindeki yirmi dokuz kişi ile sabah namazından sonra, din namına, şapka meselesini alet ederek, bir kısım halkı ayaklanmaya kışkırtmasıyla başladı. Vali'nin ciddi tutumu, Müstahkem Mevki Komutanı Hasan Paşa'nın fiilen askere müdahalede bulunması üzerine ayaklanma bir iki saat içerisinde bastırıldı. Bundan sonra sıkıyönetim uygulaması ile birlikte kurulan sıkıyönetim mahkemesi olaya resen tertipçi ve kışkırtıcı olarak tutuklananları suçüstü noktasından yargılayıp mahkûm etti.⁵¹⁹

Olayın hazırlayıcısı Şeyh Hacı Osman'ın Merzifon'a ve oradan İstanbul'a dönüşünde ise Samsun ve Giresun'a uğradığına dikkat çeken Mahkeme, O'nun Merzifon'a uğraması ve hayatında hiç gitmemiş olduğu İstanbul'a gitmesi ve dönüşünden on gün sonra ayaklanmanın çıkmış olmasını şüpheli buldu ve araştırmayı bu noktadan sürdürmeye karar verdi. Şeyh Hacı Osman'ın dönüşünden sonra Rize ve

⁵¹⁶ **Aynı**, (3 Aralık 1925); **Hakimiyeti Milliye** (3 Aralık 1925); **Türk İli** (6 Aralık 1925); Aybars, **a.g.e.**, s.344; Nedim, **a.g.e.**, s.348.

⁵¹⁷ **Cumhuriyet** (29 Kasım 1925).; Aybars, **a.g.e.**, s.346.

⁵¹⁸ **Aynı**, s.344.

⁵¹⁹ **Aynı**, s.343; Nedim, **a.g.e.**, s.349.

Giresun'da da olaylar çıkmasının ardında İstanbul'da gizli bir cemiyet olabileceği fikrine inanan⁵²⁰ İstiklal Mahkemeleri Heyeti, olaylarla ilgili önemli buldukları evrakları daha etraflıca incelemek için ayırdılar.⁵²¹ Erzurum halkı da bu sırada olaylardan duydukları rahatsızlıklarını dile getirdikleri telgrafları, TBMM'ye göndererek bütün bu yaşananlara sebep olanlara karşı duydukları nefreti bildirdiler.⁵²²

Erzurum'da görevini tamamlayıp Rize ayaklanmasını soruşturmak üzere bu şehre gelen İstiklal Mahkemesi, 11 Aralık'ta çalışmalarına başladı. 12-13 Aralık'ta yapılan 143 kişinin yargılaması sonucunda⁵²³ 8'i idama, 14'ü on beşer, 22'si onar, 19'u beşer sene hapse mahkûm edilirken, 80'inin de beraatına karar verilmişti.⁵²⁴

İstiklal Mahkemesi, köy imamlarının ve halkın ayaklanmaya kışkırtılmasında, İskilipli Atıf Hoca'nın "Frenk Mukallitliği ve Şapka" adlı risalesinin çok önemli bir rolü olduğunu bu ayaklanmanın, İstanbul'daki gizli bir örgütle bağlantısı olduğunu şapkaya karşı beliren bu tür tepkiler de Nurettin Paşa'nın Meclis'teki aleyhte konuşmalarının da çok etkisi olduğu yönündeki görüşünü Hükümet'e bildirdi. İskilipli Atıf Hoca da ayaklanmaya neden olduğu için yargılandı. İstanbul'da bağlantısı olduğu söylenen kişiler de gözaltına alındı.⁵²⁵

Rize'den Giresun'a gelen Mahkeme heyeti, 16 Aralık'ta tiyatro binasında duruşmalara başlayarak, şapka aleyhinde bulunup, dini politikaya alet eden ve Hükümet'e karşı halkı ayaklanmaya kışkırtmak isteyen 60 tutukluyu yargıladı. Yargılamanın sonucuna göre, olayların asıl suçlusu olarak görülen Şeyh Muharrem'le Abdullah Hoca idama; Şeyh Hüseyin ile Eşkıya Dadak Ali ve Tekir Ali on beşer sene hapse; Hoca Hüseyin on; Dadak Mustafa, Küçük Hüseyin, Gedik Murat, Rasim ve Osman beşer yıl hapse mahkûm edildiler.⁵²⁶

İstiklal Mahkemesi İstanbul'da da şapka aleyhine karşı halkı kışkırtmaya teşebbüs eden 28 kişinin tutuklanmasının ardından, 21 Aralık akşamı bir takım tutukluları da yanlarına alarak, Giresun'dan İstanbul'a hareket etti. Bu tutuklamaların gerekçesinde, İskilipli Atıf'ın kitapçığını çoğaltmak ve dağıtmak da vardı. İstanbul'da tutuklananlar arasında; Mısır gazeteleri muhabiri ve bazı Türkçe gazetelerin İngilizce

⁵²⁰ Aybars, **a.g.e.**, s.346

⁵²¹ **Cumhuriyet** (7 Aralık 1925), s.1.

⁵²² **Hakikat** (31 Aralık 1925).

⁵²³ Aybars, **a.g.e.**, s.346.

⁵²⁴ **Aynı**, s.347; Nedim, **a.g.e.**, s.150.

⁵²⁵ **Hakimiyeti Milliye** (15 Aralık 1925); Nedim, **a.g.e.**, s.149.

⁵²⁶ **Aynı**, s.350-351; **Hakimiyet-i Milliye** (20 Aralık 1925); Tunçay, **a.g.e.**, s.155; Aybars, **a.g.e.**, s.347.

mütercimi Ömer Rıza, Mahfel mecmuası sahibi Tahir'ül Mevlevi, Evkaf Müsteşar sabıkı Şevki ve Nuri Bey'ler de vardı.⁵²⁷

22 Aralık'ta çalışmaya başlayan Mahkeme, 23 Aralık'ta incelemelerini bitirerek, suçluların Ankara'da yargılanmalarına karar verdi. Çünkü İstiklal Mahkemesi'nin Ankara'da bulunmadığı sürede, çeşitli illerden yüzlerce suçlu Ankara'ya getirilmişti ve yargılanmak için Mahkeme'nin Ankara'ya dönmesi bekliyorlardı. Bunlar içinde en önemlisi, Maraş olayı ile ilgili olarak Ticaret Odaları, İdare Meclisi ve Belediye üyelerinden daha önce tutuklanan 19 Aralık'ta Ankara'ya gönderilen 27 kişiyle beraber⁵²⁸ 21 Aralık'ta da ikinci parti olarak Ankara'ya yollandığı bildirilen 32 kişiydi. Şapkaya karşı Risale yayınlamakla suçlanan, İstanbul'daki 28 tutuklu da yargılanmak üzere Ankara'ya gönderilenler arasındaydı.

29 Aralık'ta Ankara'ya dönen İstiklal Mahkemesi'ne heyetinin, istasyonda askeri bir törenle Başbakan İsmet Paşa, Meclis Başkanı Kazım Paşa, mebuslar ve Cumhurbaşkanı Yaver'i tarafından karşılanması, İstiklal Mahkemesine verilen önemi göstermesi bakımından önemliydi.

Ankara'ya gelen İstiklal Mahkemesi, 31 Aralık'tan itibaren görevine başladı.⁵²⁹ 3 Ocak'ta ki yargılamanın sonucunda, Çerkeş'te cami duvarına, şapka aleyhinde ilan astığı ileri sürülen Hoca Ahmet suçsuz bulundu. 14 Ocak'ta, Maraş olayı sanıklarından Maraş Cami-i Kebir'i Müezzini Hafız Mehmet ve hademelerden Abdullah ve halktan Ali, Hacı Hüseyin, Ahmet Remzi, Çolak Ali ve Alioğlu Mumlihi'nin mahkemesi yapıldı. Hademe Abdullah, sabah camiye geldiğinde kapının önünde bir yazı bulunduğunu, önceden kendisine müezzin ve imamın tembihine uyararak namazın sonunda cemaati haberdar ederek, yazının kime ait ise alması gerektiğini söylediğini, ancak yazının mahiyetini bilmediğini açıkladı. Diğer suçlularda, camiye namaz kılmaya geldiklerini yineleyerek, Hükümet'e olan saygılarını dile getirdiler.⁵³⁰ 18 Ocak'taki duruşmada sanıklar, şapkaları iyi olmadığı için terziye geri verdiklerini, Hükümet'e karşı gelmediklerini tekrarladılar. Kararını veren Mahkeme, halkı şapka bahanesiyle ayaklanmaya kışkırtarak hapisaneyi boşaltma girişiminde bulunan ve suçu sabit olan Molla İbrahim, Muhtar ve Bayraktar Hamdi, Müezzin Hafız Mehmet, İnşallah Maşallah

⁵²⁷ **Cumhuriyet** (12 Aralık 1925), s.1; **Hakikat** (14 Aralık 1925).

⁵²⁸ Aybars, **a.g.e.**, s.347; Olgun, **a.g.e.**, s.273.

⁵²⁹ **Cumhuriyet** (25 Aralık 1925); Nedim, **a.g.e.**, s.350-351; Tunçay, **a.g.e.**, s.155; Aybars, **a.g.e.**, s.347-348.

⁵³⁰ **Aynı**, s.349.

lakaplı Ali ve Pekmezci Hüseyin'in birinci derecede suçlu oldukları için idamlarına karar verdi. Bununla birlikte, İsmail oğlu Mahmut ve Müezzîn Battal Mehmet'in de içlerinde bulunduğu on bir kişi on beşer sene hapse, olayla ikinci dereceden ilgili bulunan eski Maraş Mebusu Hasib Bey'i on sene ve diğer bir sanığı üç sene hapse mahkûm etti.⁵³¹

Giresun olayı sanıklarının duruşması ve Erzurum olayı için yapılan soruşturmalar, şapkaya karşı beliren tepkide Raif Hoca'nın kurmuş olduğu "Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti"nin etkisi, hatta olayların bu cemiyet tarafından yapıldığı görüşü oluştu.⁵³² 1 Şubat'ta başlayan Giresun ve Erzurum olayı sanıklarının yargılanmasında sanıklar iddiaları reddettiler. Savcı, Giresunlulardan, Babaeski eski Müftüsü Ali Rıza Hoca'nın idamını, İskilipli Atıf, Süleyman, Fettah, Hoca Tahir, Saatçi İsmail, Muhlis, Köseoğlu ve Erzurumlulardan Osman, Mehmet, Telgraf Müdürü Halit, Yusuf Kenan'ın üç seneden on beş seneye kadar hapisleri ve diğerlerinin de beraatlarını istedi.⁵³³

3 Şubat 1926'da yapılan son duruşmada Mahkeme, Erzurum, Rize, Giresun olaylarını hazırlayanların başında 7 Aralık 1925'te tutuklanmış olan Atıf Hoca, Ali Rıza ve Süleyman'ın olduğuna karar verdi. Atıf Hoca'nın, "Türkiye Cumhuriyeti'nin doğru yolda attığı ilerici adımlara engel olmak, halkı isyan ve irticaa teşvik etmek kastıyla" İstanbul'da 1924 senesinde "Frenk Mukallitliği ve Şapka" adlı bir kitapçık yayınlanıp, bu kitapçığı çeşitli yollarla ülkenin birçok yerine yolladığı, polis ve diğer resmi raporlarla da kesinleşti. "Şapka" ile ilgili kanunun çıkmasından sonra da çeşitli yerlerde aleyhte propaganda yapanların üzerinde de ele geçirilen bu kitapçığın özellikle Doğu illerinde etkili olduğuna karar verildi. Cumhuriyet'e kasteden son olaylarda maddeten ve manen ilgili bulunduğu eldeki delillerle de doğrulandı.

Ali Rıza da, Milli Mücadelede halkı Yunanlılara karşı koymamaya çağırma suçundan mahkûm olmuş, sonra aftan yararlanarak serbest kalmıştı. Sicili temiz değildi. İdam edilmiş olan Hafız Mehmet'le de haberleşmesi sonucunda, İstiklal Mahkemesi Giresun olayında kışkırtıcı olduğuna karar verdi. Ceza kanununun 55. maddesine göre "Türkiye Cumhuriyetinin Teşkilat-ı Esasiye Kanunu"nu tamamen veya "kısmen taygir"

⁵³¹ Aynı, s.350; Nedim, a.g.e., s.352; Tunçay, a.g.e., s.157.

⁵³² Aybars, a.g.e., s.350.

⁵³³ Aynı, 351; Nedim, a.g.e., s.352; Tunçay, a.g.e., s.157.

nedeniyle Atf Hoca ve Ali Rıza'nın idamlarına karar verildi. Diğer sanıklardan olan Süleyman ise Fatih'te sofular ve Tabyanlılar şeyhiydi.⁵³⁴

Erzurum Hasankale Telgraf Müdürü Halit ve ayaklanma sırasında şapka aleyhinde propaganda yapan Şeyh Hoca Osman ve kardeşi Mehmet, Hacı Bey, Kara Sabri, yüzbaşılıktan emekli İsmail ve Uşak'ta şapkayı bahane ile halkı ayaklandırmaya kışkırtan Köseoğullarından Ahmet, Salih, Kamil Paşazade Hulusi haklarında ileri sürülen suçlarla ilişkileri haklarında düzenlenen tutanak ve il idarelerinin yolladığı raporlarda geçen kitap aracılığı ile kışkırtıcılık yaptıkları, tanıkların ve kendi ifadeleriyle tespit oldu.

Hasankale Telgraf Müdürü Halit, Uşaklı Köseoğlu Ahmet, Salih, Yusuf Kenan onar, Saatçi Süleyman, Kamil Paşaoğlu Muhlis on beşer sene küreğe; Muharip Ali, Hoca Osman, Hacı Bey, Hoca Mehmet, Kara Sabri, Emekli Yüzbaşı İsmail yedişer sene ve Fatih türbedarı Hasan beş sene hapse mahkûm oldular. Hoca Tahir, Hacı Fettah'ın üç sene Adana'da; Hasan Fehmi'nin üç sene Isparta'da; Sami Muhsin, Sabuncuzade Mustafa ve Zühdü'nün üç sene İstanbul'da sürgün bulunmalarına karar verildi. Diğer sanıklar beraat etiler. İdam hükümleri ertesi sabah Meclis binasının önünde yerine getirildi.⁵³⁵

Her yenileşme hareketine karşı meydana gelen gerici ayaklamalar, “Eski yıpranmış temelleri yıkarak hayatını yeni esaslar üzerine kurmaya karar vermiş olan Türk milletinin”, bu ileri hareketini dıştan ve içten hareketlerle yıkmaya çalışanlar, İstiklal Mahkemelerinin devrimci çalışmaları ile etkisiz hale getirildiler. Bütün bunlar toplumun çoğunluğunca yaratılmış olaylar değildi. Birçok yerden TBMM'ye halk adına telgraf yollanarak, bu gerici olaylar kınandı. 22 Şubat 1926'da Erzurum Belediye Başkanı Nafiz ve Erzurum Meclis Umumi üyesi Tefik Beyler Erzurumlular adına Ankara'ya gelip Atatürk'ü ziyaret ederek olaylarla ilgili üzüntülerini dile getirdiler. Erzurum'un Türk devrimine olan bağlılığını belirttiler. Daha önce de belirttiği gibi, halk tarafından yapılmayan bu olaylar bazı gericilerce çıkarılmış ve kısa zamanda, İstiklal Mahkemelerinin büyük gezisi ve yaptığı çalışmalar ile “devrimin azim ve iradesini fiilen göstermesi” sayesinde yok edilmişti.⁵³⁶

⁵³⁴ Aynı, s.158; Aybars, a.g.e., s.351; Cumhuriyet (12 Mayıs 1926), s.2.

⁵³⁵ Nedim, a.g.e., s.356; Aybars, a.g.e., s.352.

⁵³⁶ Aynı, s.353.

Mahkemenin bütün kararlarının yerinde olduğu söylenemezdi. Arada sayıları az da olsa suçsuz olarak mahkûm edilmiş olanlar da vardı. Ancak İstiklal Mahkemeleri devrim mahkemesi olarak görev yapmıştı.⁵³⁷ Yargılamalar sonucu idam edilenler olduğu gibi, affedilenler ya da çeşitli mahkûmiyetlere çarptırılanlar da vardı. Bu çok doğaldı. Örneğin Tahir'ül Mevlevi beraat edenlerdendi. Mahkeme sonucunda kendisine aşağıdaki Beraat Mazbatası verildi. “Hıyanet-ı Vataniyeden mahkememize sevk edilen Tahir'ül Mevlevi Efendinin icra edilen mahkeme neticesinde beraatine karar verildiğini mübeyyin vesikadır. 4/2/1926.”⁵³⁸

Bu olaylarda ağır cezalara mahkûm edilenler, şapka giymedikleri için değil, şapkayı bahane ederek gerici ayaklanma çıkardıkları, halkı kışkırtmak suretiyle dini politikaya alet edip vatana ihanet ettikleri için mahkûm ediliyor, olayların nedeni olarak da kapatılan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası gösteriliyordu.⁵³⁹ Olayları çıkaran elebaşılar asıldı, ikinci, üçüncü derece suçlular ağır cezaya çarptırıldı, suçu sadece şapkaya karşı koymak olan kişisel suçlar ise hafif şekilde cezalandırıldı.⁵⁴⁰ 1925 Mart'ıyla 1926 Mart'ı arasında İstiklal mahkemeleri 138 idam kararı verdi. İçlerinden yaklaşık 20'si şapka kanununa başkaldırmak suçuyla ilgiliydi. Bu insanların cezalandırılması, taşra eşrafı arasındaki hükümet karşıtlığının da ortadan kalkmasını sağladı.⁵⁴¹

1926 yılında Ankara İstiklâl Mahkemesi başkanı Ali (Çetinkaya) Bey ve üye Kılıç Ali Bey'in ülke içindeki nüfus ve otoriteleri, İsmet Paşa'ninkinden daha etkin gözükmeye başladı. Bu durumdan duyduğu rahatsızlığı Atatürk'e anlatan İsmet Paşa'nın isteği üzerine ve Atatürk'ün de uygun görmesiyle İstiklâl Mahkemeleri 1927'de kaldırıldı. Fakat ihtiyaç duyulabileceği göz önüne alınarak Takrir-i Sükûn Kanunu 1929'a kadar yürürlükte kaldı.⁵⁴²

Şapka Devrimini de içine alan, Cumhuriyet'in ilk yıllarında devlet yapısını laikleştirmek için çıkarılan kanunlar “Devrim Kanunları” adı altında 1961 Anayasasının 153'üncü; “İnkılâp Kanunları” adı altında ise 1982 Anayasasının 174'üncü

⁵³⁷ Aynı, s.408.

⁵³⁸ Olgun, a.g.e., s.354.

⁵³⁹ Aybars, a.g.e., s.352.

⁵⁴⁰ Aynı, s.353.

⁵⁴¹ Mango, a.g.e., s.421.

⁵⁴² Aybars, a.g.e., s.402-408.

maddelerinde koruma altına alındı ve tek tek sayılarak bir anayasa hükmü haline getirildi. Bu kanun nedeniyle “Şapka Kanunu” hâlâ sembolik olarak yürürlüktedir.⁵⁴³

⁵⁴³ Suna Kili, Şeref Gözübüyük, **Sened-i İttifaktan Günümüze Türk Anayasa Metinleri** (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1995), s.312. İnkılâp Kanunlarının Korunması Kanunu, Madde 174.

Anayasanın hiçbir hükmü, Türk toplumunu çağdaş uygarlık seviyesinin üstüne çıkarma ve Türkiye Cumhuriyetinin laiklik niteliğini korumak amacını güden, aşağıda gösterilen inkılâp kanunlarının, anayasanın halkoyu ile kabul edildiği tarihte yürürlükte bulunan hükümlerinin, Anayasaya aykırı olduğu şeklinde anlaşılabilir ve yorumlanamaz:

1. 3 Mart 1340 tarihi ve 430 sayılı Tevhidi Tedrisat Kanunu;
2. 25 Teşrinisani 1341 tarihli ve 671 sayılı Şapka İktisâsı Hakkında Kanun;
3. 30 Teşrinisani 1341 tarihli ve 677 sayılı Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Bir Takım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun;
4. 17 Şubat 1926 tarihli ve 743 sayılı Türk Kanunu Medenisiyle kabul edilen, evlenme akdinin evlendirme memuru önünde yapılacağına dair medeni nikâh esasını ile aynı hukukun 110 uncu maddesi hükmü;
5. 20 Mayıs 1928 tarihli ve 1288 sayılı Beynelmilel Erkamın Kabulü Hakkında Kanun;
6. 1 Teşrinisâni 1928 tarihli ve 1353 sayılı Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun;
7. 26 Teşrinisani 1934 tarihli ve 2590 sayılı Efendi, Bey, Paşa gibi Lâkap ve Unvanların Kaldırıldığına Dair Kanun;
8. 3 Kânunuevvel 1934 tarihli ve 2596 sayılı Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ŞAPKA DEVRİMİNİN TÜRKİYE DIŞINDAKİ YANSIMALARI

1. TÜRK DEVRİMİNİN TÜRKİYE DIŞINDAKİ ETKİLERİ

Bugün Asya ve Afrika ülkelerinin oluşturduğu ve “Üçüncü Dünya” adıyla anılan devletlerin büyük çoğunluğu Batı emperyalizminin boyunduruğu altında bulunmaktaydı. Bundan dolayı Atatürk bu devletleri, “Mazlum milletler” olarak adlandırdı. Geçmişte ezilen bu uluslar ile Türk ulusunun alın yazıları bir bakıma ortak olmuş, Batı’nın saldırılarına uğrayarak, Batı’ya karşı kurtuluş savaşlarını vermişlerdi. Batı saldırılarına karşı en uzun ve sürekli savaş veren ülke ise Türkiye idi.⁵⁴⁴

Türkiye, Doğu ile Batı’nın, Asya ile Avrupa’nın kesiştiği noktada bulunmaktaydı. Batı’dan bakınca Avrupa’nın Doğu ucu, Doğudan bakınca da Asya’nın en Batı ucuydu. Aynı zamanda Türkiye, artık tarihe karışmakta olan Osmanlı İmparatorluğu’nun metropolüydü ve bu özelliği dolayısıyla, Batının sömürgeleştirme stratejisinde merkezi bir yer tutmaktaydı. Batının genel sömürgecilik stratejisi Asya ve Afrika kıtalarını önce geniş çember içine almak, sonra da adım adım daraltmak yönündeydi. Aynı stratejiyi Türkiye’ye de uygulandı. Osmanlı Devleti, 18. yüzyıldan başlayarak, karadan ve denizden çember içine alındı. Bu çember, zamanla daralarak Birinci Dünya savaşında Türk ulusunun boynuna atılmış bir kement oldu. 1918 Mondros Mütarekesinin hemen ardından, Musul, Adana, Antalya, İzmir, Doğu Trakya, Boğazlar, Samsun ve Batum’un emperyalistlerce işgal edilmesiyle Türkiye içlerine doğru saldırılar başladı. 1920’lerde Doğu-Batı çatışması Türkiye’de düğümlendi. Çünkü Türkiye, Doğu’yu sömürgeleştirme yolunda aşılması gereken son engel, Doğu’nun son kalesi durumundaydı. Bu arenada yalnız Türk ulusunun değil, tüm ezilen ulusların de geleceği az çok belirlenmekteydi. Böyle bir yerde, böyle bir zamanda kurtarıcı olarak sahneye çıkan Mustafa Kemal, tüm ezilen uluslar için de bir umut oldu.⁵⁴⁵

Ancak, Doğu uluslarının, uyanıp bilinçlenmeleri, Türkiye’ye karşı yakın ilgisi Atatürk’ten epeyce önce başladı. 19. yüzyılın son çeyreğinde Batı okullarından yetişen Doğuluların sayısı arttı ve Batılı yöntemlerle eğitim-öğretim yapan kurumların açılmasıyla birlikte uyanmaya başladı. Kitle iletişim araçları genişledi, gazeteler çıkarıldı. Böylece Türkiye’den alınan haberlerin yayılması çabuklaştı. Osmanlı

⁵⁴⁴ Bilal N. Şimşir “Atatürk ve Üçüncü Dünya Ülkeleri,” VIII. Türk Tarih Kongresi, ss. 1903-1940, (Ankara: TTK Basımevi, 1983), s.1903.

⁵⁴⁵ Aynı, s.1904-1905.

İmparatorluğuna açılan her savaş, Batı'nın Doğu'ya yeni bir saldırısı olarak görüldü. Doğu'da Türklerin acıları, az çok paylaşılarak, Türkiye'nin yenilgileri üzüntüyle, başarıları sevinçle karşılandı.⁵⁴⁶

Birinci Dünya Savaşında Doğu ulusları, bazı vaatlerle, sömürgecilerin yanında savaşa sürüklendiler. Bununla birlikte ezilen uluslar, bu büyük savaştan bazı dersler de çıkardılar. İngiliz ordularının Irak'ta ve Çanakkale'de yenildiğini görerek, Batı'nın “yenilmez” olmadığını anladılar. Savaşın sonunda ise sömürgecilerin sözlerini tutmadıklarına tanık oldular.⁵⁴⁷ Bundan dolayı, zamanla Mustafa Kemal Paşa'nın, Türk ulusunu bağımsızlığa ve özgürlüğe kavuşturmak için verdiği Kurtuluş Savaşı ve bağımsızlık anlayışı, boyunduruk altındaki tüm ulusların ortak özlemi haline geldi. Bu bakımdan Mustafa Kemal'in davası, tüm ezilen ulusların ortak davası oldu ve Türk Kurtuluş Savaşına evrensel bir kimlik kazandırdı. Doğu'nun ezilen insanları, özellikle Hindistan halkları, Türkiye'nin Kurtuluş Savaşını kendi davaları gibi benimsediler. Türk Kurtuluş Savaşını desteklemek için gösteriler düzenleyip, kampanyalar açtılar, “Ankara'ya Yardım Fonu” adı altında para topladılar.⁵⁴⁸

Bir yandan Mustafa Kemal'in yeni yeni başarılar kazanması, öte yandan sömürgelerdeki kaynaşmaların günden güne güçlenerek bir başkaldırıya dönüşmesi, Batılıları ciddi olarak düşündürmeğe başladı. Örneğin, İngiliz askeri makamlarıyla Hindistan İşleri Bakanlığı, vakit geçirmeden Mustafa Kemal ile anlaşmaya giderek Hindistan'daki kaynaşmaları yatıştırmayı düşündüler. Buna karşılık Başbakan Lloyd George ile Dışişleri Bakanı Lord Curzon tam tersi görüşü savundular. Onlara göre, Türkiye'ye ödün vermek, örneğin İstanbul'u boşaltmak, Mustafa Kemal'in önünde boyun eğmektir. Böyle bir gerileme, İngilizlerin itibarını adamakıllı sarsacak, Hindistan'daki kaynaşmaları daha da güçlendirecekti. Bunun sonu, İngiltere'nin Hindistan İmparatorluğu'nun çökertilmesine varacaktı. Bu nedenle Mustafa Kemal'i ezmek ve sömürgelerdeki bağımsızlık umutlarını söndürmek gerekiyordu.⁵⁴⁹

Mustafa Kemal'in liderliğinde, Türk ulusunun kazandığı Büyük Zafer, doğrudan doğruya Emperyalizmin yenilgisiydi. Türk Kurtuluş Savaşı, Atatürk'ün de deyimiyle “yalnız Türkiye'ye ait değildi”, bundan dolayı yalnız Türk ulusuna bağımsızlık ve

⁵⁴⁶ Aynı, s.1906.

⁵⁴⁷ Aynı, s.1907.

⁵⁴⁸ Aynı, s.1908.

⁵⁴⁹ Aynı, s.1910.

özgürlük yolunu açmakla kalmadı. Bütün Türk dünyası, Asya ve Afrika'nın ezilen ulusları, Türk zaferini kendi zaferleri gibi coşkuyla karşıladılar.⁵⁵⁰ Endonezya'dan Fas'a kadar tüm İslam âlemi, bu durumu kalpaklıların şapkaları üzerindeki zaferi olarak yorumlayıp, feslerini havaya atarak kutladılar. Bu durumu, İslam'ın simgesi olarak kabul edilen fesin tekrar saygı görmesi olarak değerlendirdiler.⁵⁵¹ Doğu'lu yurtsever aydınların gözünde artık ideal ülke, Atatürk Türkiye'siydi. Türkiye'de birbirini izleyen devrimci sıçramalarla geri bir toplumdan nasıl ileri, çağdaş ve aydın bir ulus yaratıldığı Doğu'da çok yakın bir ilgiyle izlendi.⁵⁵² Türkiye'nin vermiş olduğu ulusal Kurtuluş Savaşı ve savaş sonrasında meydana gelen devrimler, bağımsızlık isteyen halkları ve önderlerini de etkiledi.⁵⁵³ Atatürk, bugün adına "Üçüncü Dünya" denen mazlum ülkelerin lideri olarak da tarihe geçti.⁵⁵⁴

Batılı değerleri benimseyerek Doğudan vazgeçip, Batıya yönelen Mustafa Kemal ortaya çıkan "model"i propaganda yoluyla ihraca çalışmayarak, "gör belki benimsersin" düşüncesiyle hareket etti.⁵⁵⁵ Türk milletinin verdiği mücadelenin Türkiye sınırları içinde kalmayacağını bunun ezilen sömürge topluluğu haline gelmiş "mazlum milletlere" ışık tutacak, evrensel nitelikli bir hareket olacağını düşünmekteydi. Daha 1923'te Mısır elçisine, bir sabah, Çankaya sırtlarından doğmakta olan güneşi göstererek söylediği şu sözler bu düşüncesi doğrular nitelikteydi:⁵⁵⁶

"Doğudan şimdi doğacak olan güneşe bakınız! Şu anda günün ağardığını nasıl görüyorsam, uzaktan bütün Doğu milletlerinin de uyanışını öyle görüyorum. Bağımsızlık ve hürriyetine kavuşacak daha çok kardeş millet vardır. Bu milletler, bütün güçlülere, bütün engellere rağmen mânileri yenecekler ve kendilerini bekleyen geleceğe ulaşacaklardır. Müstemlekecilik ve emperyalizm yeryüzünden yok olacak ve yerlerini milletler arasında hiç bir renk, din ve ırk farkı gözetmeyen yeni bir ahenk ve işbirliği çağı alacaktır!"

Oluşan bu yeni ulus ve devrimler, Asya ve Afrika ülkeleri üzerinde güçlü etkiler yapmış, "Üçüncü Dünya Ülkeleri" denilen ülkelerde yeni bir model

⁵⁵⁰ Aynı, s.1912.

⁵⁵¹ Aynı, s.1917; Koloğlu,1978, a.g.e., s.76.

⁵⁵² Şimşir, 1983, a.g.m., s.1931.

⁵⁵³ Bülent Tanör, **Kurtuluş Kuruluş** (İkinci baskı, İstanbul: Çağdaş Yayınları, Ekim 1995), s.285; Vehbi Tanfer, "Türk İnkılabının Evrenselliği", **A.A.M.D.** Cilt no II, Sayı no 32: 493-499, (Temmuz 1995), s.493; Şimşir, 1983, a.g.m., s.1932; Koloğlu, 2004, a.g.e., s.12.

⁵⁵⁴ Aynı, s.1935; Orhan Koloğlu, **Mazlum Milletler Devrimleri ve Türk Devrimi** (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2004),s.174.

⁵⁵⁵ Tanör, a.g.e., s.286; Koloğlu, 1999, a.g.e., s.346; Tekinalp, a.g.e., s.33.

⁵⁵⁶ Koloğlu, 2004, a.g.e., s.134-135.

oluşturmuştu.⁵⁵⁷ Atatürk ile simgelenen Türk Devrimi hem anti-empyralist bir eylem, hem de Batılılık ideolojisinin bileşimi olduğu için dünyada ikinci bir örneği yoktu.⁵⁵⁸ Türk çağdaşlığı ve bağımsızlığını sağlayan bu “model”, mazlum milletlerin de ulusal bir kimlik kazanmalarına yardımcı oldu.

Türkiye’de yapılan devrimler tam bağımsızlık koşullarında ortaya konduğu için, o tarihlerde tam bağımsız olmayan ülkelerde uygulanan bu yenilikler istenen sonucu veremedi. Türkiye’de yapılan devrimlerin etkilediği, belirlenebilen söz konusu ülkelerde bu hareketlerin köklü dönüşüm yapması ya zaman aldı, ya iktidarın yapısına bağlı olarak geriye doğru kırılma gösterdi ya da uygulamaya konan değişiklikler aniden geri alındı. Bunda devrimleri uygulayacak kadroların yetersiz olması ve halkın yeteri kadar bilinçlendirilmemesi de söz konusuydu.

Aşağıda, belirlenebilen ülkelerde, araştırma konusu olan şapka, kılık-kıyafet devriminin uygulama çalışmaları izlenecektir.

2. BAZI ÜLKELERDE ŞAPKA DEVRİMİN UYGULANMASI

2.1. Kıbrıs

Cumhuriyet Döneminde, Türkiye’deki her gelişme Kıbrıs’ta yaşayan Türkleri de yakından etkiledi. Kıbrıslı Türkler, Türkiye’de yapılan her yeniliğe ayak uydurmuş ve bu devrimleri benimsediğini uygulamaya koymak suretiyle kanıtlamıştı.⁵⁵⁹ Ancak, Kıbrıs’ta 1878’den beri yönetimi elinde bulunduran İngiltere, Atatürk devrimlerinin ada Türklerini etkilemesine karşıydı. Mustafa Kemal’in 1925 yılı Ağustos ayında Kastamonu’ya şapka ile gitmesinin Kıbrıs’ta duyulmasının ardından, İngiliz Hükümeti resmi kuruluşlara gönderdiği genelge ile hiçbir kimsenin şapka giymeyeceğini duyurarak, ağır tehditlerde bulundu. Bunun ardından, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nin ilk Cumhurbaşkanı olan

⁵⁵⁷ Koloğlu, 1999, **a.g.e.**, s.304; Tanör, **a.g.e.**, s.285; Tanfer **a.g.m.**, s.498; Zhu Kerou, “On Atatürk’s Reforms [Atatürk Devrimleri Üzerine],” **Uluslararası Atatürk Konferansı Tebliğler 9-13 Kasım 1981**, Cilt no II, Sayı no 41: 1-7, (Ön baskı. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, 1981), s.6.

⁵⁵⁸ Halide Pek, “Atatürkçü Düşünce Sistemi ve Çağdaş Türk Bireyi,” **Geçmişten Geleceğe Atatürk**. ss. 111-121, (İstanbul: Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği Yayınları, 1993), s.113.

⁵⁵⁹ H.Fikret Alasya, “Atatürk İnkıpları ve Kıbrıs Türkleri,” **Uluslararası Atatürk Konferansı Tebliğler 9-13 Kasım 1981**, Cilt no I, Sayı no 4: 1-9, (Ön baskı. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, 1981), s.6; Hasan A. Binatlı, “Kıbrıs’ta Kıyafet İnkılabı, Kadın Hakları ve Kıbrıs Türkleri,” **Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu A.A.M.D.**, Cilt no I: 395-403, (Ankara 1996), s.395.

Rauf Denктаş'ın babası hâkim Raif Bey'in görevine şapka ile gitmesi, İngiliz aleyhtarı olarak adlandırılmasına ve sömürge valisi tarafından sürgün edilmesine sebep oldu. Ancak Raif Bey'in sürgüne rağmen başındaki şapkayı çıkarmaması ve diğer Türk hâkimlerinin de şapka giymeye başlamasıyla, İngiliz yönetimi şapka giyimine karşı olan tutumunu yumuşatmak durumunda kaldı.⁵⁶⁰

İngiliz Hükümetinin yanı sıra bazı gericilerde devrimin uygulanmaması için ellerinden geleni yaptılar. Vaizler, şapka giyenlerin kâfir olacağını söyledi, bazı sarıklı öğretmenler liselerde şapka giymeyi yasakladı. İngiliz okullarına şapka ile giden Türk öğrenciler, feslerini giymeleri için evlerine geri gönderildiler.⁵⁶¹ 1925 yılı Cumhuriyet Bayramında Kıbrıslı Türklerin şapka giymesini hedef alan yayınlar yapılmasına rağmen tartışmalar sürdü.⁵⁶² 1926'da Söz gazetesi imtiyaz sahibi Mehmet Remzi Okan, Türkiye'de olduğu gibi Kıbrıs'ta da şapka giyilmesi lehinde yazdığı bir makaleden dolayı, o sırada Lefkoşa'da oturmakta olan Sait Molla'yla girdiği tartışma sonunda yergi ve sövme (zemmükadıh) suçuyla iki ay (Temmuz-Ağustos 1926) hapse mahkûm edildi.⁵⁶³ Ancak Kıbrıs'ta bütün bu engellemelere rağmen devrim benimsendi. Kıbrıs Türklerinin genci, yaşlısı şapka giydi, yalnız liseliler değil, ortaokul öğrencileri de Türkiye'deki örneğine uygun olarak kasket giydiler.⁵⁶⁴

Şapka ve giysiye yapılan yenilik benimsenirken, şapka bulmakta güçlükler ortaya çıkmaya başladı. Bulunan ve sağlanan şapkalar halka yetmedi. Yakın ülkelere siparişler verildi. Bu durum Kıbrıs Türk halkına şapka imalatını kendilerine meslek edinme olanağını sağladı. Atölyeler, imalathaneler açıldı.⁵⁶⁵ İndirimli satışlarla özellikle öğrencilerin şapka giymesi teşvik edilmeye çalışıldı.⁵⁶⁶ Söz gazetesi, 15 Haziran 1934'te Kıbrıslı Türk polisleri fes yerine şapka giydikleri için takdir eden yazılar yayınladı.⁵⁶⁷

⁵⁶⁰ Koloğlu, 1999, **a.g.e.**, s.291; Alasya, **a.g.m.**, s.5; Binatlı, **a.g.m.**, s.399.

⁵⁶¹ Beria Remzi Özorun, "Mustafa Kemal Atatürk İnkılabı ve Kıbrıs Türkü," **IX. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler. 21-25 Eylül 1981**, Cilt no III: 2119-2124, (Ankara; TTK Basımevi, 1989), s.2120.

⁵⁶² **Aynı**, s.2121.

⁵⁶³ Koloğlu, 1999, **a.g.e.**, s.371.

⁵⁶⁴ **Aynı**, s.291; Özorun, **a.g.m.**, s.2121.

⁵⁶⁵ Binatlı, **a.g.m.**, s.398.

⁵⁶⁶ 19 Kasım 1925 Hakikat gazetesi s.2'de yer alan bir bildiri; "Sanayi Salonu, Lefkoşe'de yeni Cuma pazarına müstakil Türk müessesidir. Asri vesaitini bi'l ikmal kravatçılık, ciltçilik ve şapkacılık şubeleri faaliyete geçmiştir. Mektep talebesine büyük tenzilat yapılır. Toptan yapılacak işler için her sınıfın

Erkeklerin fesi çıkarıp şapka giymelerinden sonra giyim kuşamda da Türkiye'yi takip ettikleri, Kıbrıs Türk kadınlarının gönüllü olarak -özellikle de şehirdeki kadınların-çarşafı çıkardıkları, şalvarın yerini ise kırsalda bile pantolonun aldığı görüldü.⁵⁶⁸ 27.7.1935 tarihli Ses gazetesi, kadınların eğlence yerlerine çarşafalarını atarak medeni tarzda gelmelerini öneren yazılar yayınladı. Ses gazetesi Türkiye'deki akımın Kıbrıs'ı da etkilediği, örtünenlerin sayısının örtünmeyenlerden az olduğuna dair yazılar yazdı.⁵⁶⁹

Kıbrıs'ta yasa koymak da değiştirmek de İngiliz sömürge valisinin elinde olduğu için çarşafın atılması ve modern giysilerin benimsenmesi sorun oldu. Ancak halkın gönüllü çalışmalarıyla bu sıkıntı aşıldı ve toplumca benimsenir hale geldi. Kıbrıs gazeteleri bu tarihlerde “tesettürün terakkiye mani olmadığını, medeniyet denilen şeyin giyim, kuşam, cici, güzellik ve süs anlamına gelmediği, ilerlemek için kadının kabahatli olmadığını, kabahatin onu idare edende olduğunu” tartışa dursun,⁵⁷⁰ Kıbrıs Türk kadını Atatürk'ün Türkiye'de yaptığı devrimleri benimsemiş ve bunun için savaşmıştı. Bundan dolayı Kıbrıs'ta, Türk kadınları arasında medeni giysinin uygulanması yolunda başarıya ulaşıldı.⁵⁷¹

2.2. Bulgaristan

Bulgar toplumu, Mustafa Kemal'i 1913–1915 yılları arasında ateşemiliter olarak görev yaptığı yıllardan beri tanımaktaydı. Mustafa Kemal'i daha önceden tanıyan bu toplum, O'nun attığı her adımı takip ederek, ilgiyle izledi. Ancak yaptığı devrimlerin Bulgaristan'a etkileri üzerine fazla bir bilgi mevcut değildir. Yalnız bazı Bulgar akademisyenler, Bulgaristan'dan Atatürk'ü ve Türkiye'yi izleyerek, bu gözleme dair yazılar yayınladılar.

Bulgar bilim adamı Bobçev, Genç Türkiye Cumhuriyeti Hakkında: “Türk Cumhuriyeti her yönüyle yeniliğe doğru gençlik adımlarıyla ilerlemektedir.

aralarındaki fakir öğrenciden para alınmaz. Müessese Müdürü M.Sadık. Mustafa Haşim Altan, **Atatürk Devrimlerinin Kıbrıs Türk Toplumuna Yansıması** (Ankara: TTK Basımevi, 1997), s.118.

⁵⁶⁷ Binatlı, **a.g.m.**, s.299.

⁵⁶⁸ **Aynı**, s.399.

⁵⁶⁹ **Aynı**, s.400 vd.

⁵⁷⁰ Altan, **a.g.e.**, s.130.

⁵⁷¹ Alasya, **a.g.m.**, s.6.

Avrupa standartlarına göre yenileşmekte olan Türkiye, Asyalılığın dış belirtilerinden vazgeçmiştir” diye yazdı.⁵⁷² Ivan Georgiev Altinov ise, üç bölümden oluşan monografik eserinin son bölümünde Mustafa Kemal’in reformlarına yer vererek, Büyük Petro ve dini gericilikle olan savaşımını karşılaştırarak ve Türkiye Cumhuriyeti’nde gerçekleştirilen köklü reformları değerlendirdi:⁵⁷³

“Türkiye’nin kurtarıcısı, Büyük Petro gibi, karanlıkların perdesini yırttı ve buyruklarını ülkeye duyurdu. Birkaç saat içinde tam üç asır süresince reformlar alanında yapılanların hepsini geçen kararlar alındı. Böylelikle Türkiye’nin toplumsal değişiminde son büyük olay da tamamlanmış oldu.”

Başka bir Bulgar bilim adamı olan Petro Hristov Stoyanov ise, yeni Türkiye Cumhuriyeti’nde eski teokratik sistemin kaldırılması ve laik bir devletin kurulması hakkındaki düşüncesini şöyle ifade etti:⁵⁷⁴

“Biz, Türk halkının ve Cumhuriyetinin şahsında tarihin gerici olarak bıraktığı şeylerden çok özgür bir millet karşısındayız. Bugün Türk devleti laik bir cumhuriyettir. Türk devletinin ortaçağların ve İslamizmin zorla kabul ettirdiği her şeyden kurtulduğu laik bir cumhuriyet haline geldiği bugün, bizim ilişkilerimiz açık ve çağdaş bir esasa konulmuştur.”

Türk Kurtuluş Savaşı, Mustafa Kemal Atatürk’ün kişiliği, eğitim, kültür ve diğer alanlarda yapılan köklü değişiklikler ve elde edilen başarılar, Bulgar aydınları ve Bulgar halkı tarafından olumlu karşılanmakla beraber, kendi ülkelerindeki Türkleri, Cumhuriyet Türkiyesi’nin reformlarından uzak tutmak için çalıştılar.⁵⁷⁵ Bundan dolayı Bulgaristan’a yansıyan bir yenilikten bahsetmek zordur. Giysiye yönelik olarak bilinen uygulama Bulgar Türklerinde çarşaf ve peçenin yerini başörtüsünün almasıydı.⁵⁷⁶ Türkiye’de yaşayan ruhani liderlerin kıyafetlerini belirleyen “Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair” çıkan kanunu ise Bulgaristan olumlu karşılamıştı.⁵⁷⁷

⁵⁷² Hayriye Yeniso, “Atatürk ve Bulgaristan,” **Üçüncü Uluslararası Atatürk Sempozyumu, KKTC 3-6 Ekim 1995**, Cilt no I: 183–190, (Ankara, 1998), s.183.

⁵⁷³ Aynı, s.185.

⁵⁷⁴ Aynı, s.186-187.

⁵⁷⁵ Aynı, s.190.

⁵⁷⁶ Koloğlu, 1999, a.g.e., s. 342.

⁵⁷⁷ **Cumhuriyet** (12 Aralık 1934), s.1.

2.3. Arnavutluk

Arnavutluk da, Türk örneğini izleyen başka bir ülkeydi. Nüfusunun yarısından fazlasını Müslümanların oluşturmalarına rağmen, dini, politikanın dışında bırakmaya özen gösterdiler. Arnavutluğa dair elde edilen tek bilgi, 1923'te Müslüman Yüksek Konseyinin, kadının peçesiz dolaşabileceği kararını vermesidir.⁵⁷⁸

2.4. Romanya

Türkiye'de gerçekleştirilen devrimler Romanya Türk-İslam toplumunu da etkileyerek, yaşam tarzlarında değişikliklerin meydana gelmesini sağladı. Bu doğrultuda, Cumhuriyet gazetesi, Dobruca'da birçok Türkün, feslerini atıp şapka giymeye başladıklarını belirledi.⁵⁷⁹

Romanya'da çıkan Yıldırım Gazetesinin 1936 yılı 45. sayısında Fes ve Çarşaf gibi giysiyle ilgili reformlar tartışma konusu olduğu halde, derin sorunlara sebebiyet vermedi. Fes, bir Yunan başlığı idi ve bundan dolayı şapka giymekten daha doğal bir şey olamayacağı söylenerek uygulama kolaylaştırılmaya çalışıldı. Yine aynı gazetenin 1935 yılı 127 ve 137. sayılarında; kadınların dünyayı kendi gözleriyle görmeleri gerektiği, peçe ve çarşaf gibi çirkin giysilerin yabancılar üzerinde olumsuz etkiler yarattığı, onların Türkleri yanlış tanımlarına sebebiyet verdiği, giysi konusunun medeni dünyadaki gibi çözümlenmesi gerektiği, şeklinde yazılar yayınlanmıştı.⁵⁸⁰ Bu tür yayınların sonucunda, Romanya Türklerinde de peçenin yerini başörtüsü almıştı.⁵⁸¹

⁵⁷⁸ Koloğlu, 1999, **a.g.e.**, s.342; Atatürk inkılaplarıyla ilgili olarak Romanya'da yaşayan ve Evlad-ı Fatihan adıyla bilinen Türk halkının geçirdiği merhaleler dikkate değer bir örnek teşkil eder. Mustafa Mehmet, "Atatürk inkılapları ve Romanya Türk Toplumunu", **Ankara Üniversitesi SBF Uluslararası Konferansı, Atatürkçülük ve Modern Türkiye 22-23 Ekim 1998**, ss. 191-196, (Ankara, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, 1998), s.191.

⁵⁷⁹ **Cumhuriyet** (6 Aralık 1925), s.2.

⁵⁸⁰ Koloğlu, 1999, **a.g.e.**, s.342.

⁵⁸¹ **Aynı**, s.342.

2.5. Yunanistan

Yunanistan Türk cemaatlerinin din adamları ve öğretmen, gazeteci gibi aydınları arasında, Türkiye’de yapılan yeniliklere katılanlar olduğu gibi, karşı çıkanlar da oldu. Bunlar genellikle bağlı buldukları hükümetlerin siyasi eğilimlerine göre tavır almak durumunda kaldılar. Ankara’yla iyi geçinen hükümet, iktidara gelince “Yeni Türkler”, karşıt olanlar gelince “Eski Türkler” cemaatin başına getirildi. Bu kararsızlık ortamında, 1932 yılında şapka ve diğer yenilikler hakkında, Gümülcine Müftüsü akıl danışmak için,⁵⁸²

“Buradaki yenilik taraftarları gelişmelerde Türkiye Cumhurbaşkanını izliyorlar ve onun her getirdiği yeniliği destekliyorlar. Ben ise resmi sıfatıyla bu yenilikleri uygun bulmuyorum... Buna karşılık bana saldırıyorlar ve haklarını yediğimi söylüyorlar, oysa ben Kur’an yasalarına göre davranıyorum. Tuttuğum yol doğru mudur? Bana ışık tutunuz?”

sözleriyle Mısır Müftüsüne başvurdu. Mısır Müftüsü Şeyh Abdül Salim, El Ezher Şeyh’inin 1926’daki fetvasının yineleyerek;⁵⁸³

“Şapka giymek eğer başkasına benzemek amacını taşııyorsa, kişiyi kâfir yapmaz. Böyle bir amaç varsa veya şapkayı giyende, dini küçümseyen veya reddeden bir düşünce varsa o zaman yine kâfir olur ve ona göre işlem görürler: Örneğin nikâhları düşer, diğer Müslümanlardan miras alamazlar”

diyerek olaya bakış açısını yansıttı. Yunanistan hükümeti de bu tür yayınları, Batı Trakya Türklerini, Türkiye’den koparmak adına desteklediler. Sonuç olarak Türkiye’de yapılan giysi devrimi, bu ülkede pek bir etki yaratamadı.

Ancak ruhani liderlerinin İstanbul’da yaşaması ve bazı giysilerin ibadethaneler dışında giyilmesini yasaklayan kanunun çıkması, Yunanistan’ın hoşuna gitmedi ve tepkilerine neden oldu. “Eksik olsun böyle dostluk” diyerek, Türk milletinin dostluğunu papazların cübbesine tercih ettiler. Bu durum, Türk hükümeti ile Yunan hükümetinin restleşmesine sebebiyet vererek, Türk-Yunan dostluğunu “nazik” bir hale getirdi.⁵⁸⁴ İstanbul’da toplanan papazların, giysiler hakkındaki kanunun dostluğu zedelememesi gerektiğini söylemelerine rağmen, Türk-Yunan Dostluk Cemiyeti’ni istifa ettirecek boyuta getirdi. Yunan Dışişleri Bakanı Maksimosun çekildiğine dair haberlerin yayılmasına sebep oldu.⁵⁸⁵

⁵⁸² Aynı, s.370.

⁵⁸³ Aynı, s.371.

⁵⁸⁴ Cumhuriyet (6 Aralık 1934), s.1; Kurun (6 Aralık 1934), s.1.

⁵⁸⁵ Cumhuriyet (7 Aralık 1934), s.1; Kurun (7 Aralık 1934), s.1; Ulus (7 Aralık 1934), s.2.

Yunanistan, bu meselenin patrikhanenin manevi otoritesini sarsacağından korktuğu için tepkili davranmıştı. Patrik de ruhani giysiyi çıkarmanın Ortodoksluğa darbe vuracağını düşünmekteydi.⁵⁸⁶ Konuya en son şeklini veren açıklama ise Çiftçi ve Amele Fırkası lideri M. Paparastasiu'dan geldi. Paparastasiu konuşmasında; Yunan Dışişleri Bakanının görevini iyi yapmadığını, hükümetin konuyu iyi idare edemediğini, bundan dolayı sorunun patlak verdiğini, gazetelerde yalan yanlış çıkan haberlerin olayı körüklediğini, Kisve Kanununun Türkiye'nin bugünkü vaziyeti için ciddi bir mesele olduğunu, inkılâbın zaruri bir neticesi olduğunu, halk tarafından kanunun iyi anlaşılmadığı için soruna sebebiyet verdiğini ifade etti.⁵⁸⁷ Bu açıklamalardan sonra, Türk-Yunun Dostluğunun yaşaması ve ileriye gitmesi için konunun çözümünün iki hükümete bırakılması ve gazetelerin ortalığı bulandırmaması istenerek olay kapandı.

2.6 Mısır

Mısır, bir yandan Türkiye'den kaçan ya da kovulan bütün rejim karşıtlarına kucak açan, Türkiye Cumhuriyeti ve Atatürk aleyhinde yapılan çalışmalara göz yuman bir ülke iken; diğer yandan ise aydınlarının ve gençliğinin bir bölümünün Atatürk Türkiyesine hayranlık beslediği, Türkiye'de yapılan devrimlerin etkilediği bir ülkedir. Bundan dolayı 1925 yılında yapılan şapka devrimi, ortamına göre olumlu ve olumsuz tepkiler alarak Mısırı etkiledi.⁵⁸⁸ Ancak yinede fesi en güçlü şekilde savunan ülke oldu.

Mısır'ın üst tabakasının, Avrupa'ya gidince şapkayı kullanma alışkanlığı vardı. Bu alışkanlık sebebiyle Türkiye'de şapka devrimi olmadan önce 1923'te Mısır'da "enseleri yazın sıcaktan, kışın soğuktan koruyacak başlık arayanlar ve şapka giymenin dine aykırı olmayacağını" ileri sürenler çıkmıştı.⁵⁸⁹ Bu çabalar Mısır'da hiçbir sonuç getirmemesine rağmen, 1925'te Türkiye'nin şapkayı

⁵⁸⁶ **Cumhuriyet** (12 Aralık 1934), s.3.

⁵⁸⁷ **Cumhuriyet** (9 Aralık 1934), s.1; **Kurun** (10 Aralık 1934), s.1.

⁵⁸⁸ Bilal N. Şimşir, "Fes Olayı, Türkiye-Mısır İlişkilerinden Bir Sayfa (1932-1933)" **Bellekten**, Cilt no 48, Sayı no 189-190: 1-54, (Ocak-Nisan 1984), s.2-3.

⁵⁸⁹ Kampanya açabilmek için şu soruları soruyorlardı; Fes İslâmın belirgin bir işareti midir? Din kitaplarının şapka yasağı konusunda kesin yasağı var mıdır? Koloğlu, 1999, **a.g.e.**, s.309; Koloğlu, 1978, **a.g.e.**, s.111.

resmileştirmesinin etkisi, Mısırda da hissedilmeye başladı. Mısır Maliye Bakanlığı, bir bildiri yayınlarak, Mısır'ın resmi başlığının fes olduğu hatırlatılarak, memurların çalışma saatlerinde şapka giymelerini yasakladı. Bu bildiri ile fes konusunda Mısır'da hükümetçe herhangi bir değişikliğin yapılmayacağı açıklanmış oldu.⁵⁹⁰

Fes ya da şapka yerine, ulusal bir Mısır başlığı alınması düşüncesini ortaya atanlar da oldu. Bunların başında Ahmet Şefik Paşa gelir. Kendisi yeni bir başlık yapıp giymesine rağmen, arkasından giden olmadı. Kimi Mısırlılar, fes, şapka ve eski firavun başlıklarının birleştirilmesinden yeni bir başlık çeşidi yarattılar. Doktorlar, şapkadan yana olanlara arka çıktılar. Fesin sağlığa elverişli olmadığını, Mısır'ın ihtiyaçlarına uygun düşmediğini ve şapkanın festen daha iyi olduğunu söylediler. Şapkacılar, şapkayı öven şarkılar yazdılar. Bu şarkılar halk arasında yayıldı. Bunlardan biri “Şimdi şapka zamanıdır, gürültüye patırtıya gerek yok” şeklindeydi. Fesin şapka ile değiştirilmesi uğruna yapılan bütün propagandalara rağmen, sonunda şapka fese yenik düştü. Mısır gençlerinin bir bölümü fesi de şapkayı da boykot edip başı açık gezmeye başladılarsa da Mısır'da yine başlık olarak fes kullanıldı.⁵⁹¹

Resmi çevrelerin kesin ve açık tutumuna karşı, 1926 Ocak ayında Dar-el Ulum öğrencilerinin kaftan ve sarık gibi “şeyh giysilerini” bırakıp; fes, pantolon, ceket gibi devlet memurlarının “efendi giysilerini” almak istemeleri, gerginliğe neden oldu. Eski kıyafetlerin rahat olmadığını ileri süren Dar-el Ulum öğrencilerinin yarısı, Şubat başında okullarına yeni kıyafetlerle geldiler. Ancak Okul Yönetimi ve Eğitim Bakanlığı bu durumu önlemeye çalıştı. Polis, Avrupa elbisesi ve fes giyenlerin okula girmesine engel oldu. Eğitim Bakanlığı, 1926 yılının 24 Şubatında, “öğrencilerin okula geleneksel giysilerle gelmemeleri halinde okulun kapatılacağını” söyledi. Öğrenciler bu karara uymakla beraber, okuldan çıkınca tekrar pantolon ve fes giydiler. Bu durum okulun kapatılmasına neden oldu. Ancak, efendi stili giyinmek Dar-el Ulum öğrencilerinden köy hocalarına kadar yayıldı. Sayıları çok fazla olduğundan istediklerini de kabul ettirdiler.⁵⁹²

⁵⁹⁰ Aynı, s.112.

⁵⁹¹ Şimşir, 1984, a.g.m., s.4.

⁵⁹² Koloğlu, 1999, a.g.e., s.309; Koloğlu, 1978, a.g.e., s.112.

Geleneksel kıyafetlerle fesin çatışması sürerken, 1926 Şubatında Galatasaray-Fenerbahçe karma futbol takımının Mısır'a gelip birkaç maç yapması ve bütün takımın şapkalı olması, devrim taraftarı çevrelerde geniş bir şapka kampanyasının açılmasına neden oldu. Şapkalı Türkler, bu fırsatı çağdaşlaşmanın propagandası olarak değerlendirirken, Mısır gençliği sömürge İngiliz yönetimine ve hiçbir değişiklik istemeyen Mısır yöneticilerine karşı gösteriler için bir vesile saydıklarından, olay siyasi propagandaya dönüştü.⁵⁹³

O dönemde Mısırda çıkan Milliyetçi Wadi El Nil ve yarı resmi Egyptian Gazetelerinde “Son günlerde Kahire’ye gelen Türk futbol takımının, öğrencileri geniş yaz şapkaları giymeye özendirdiği” belirtilerek bu duruma karşı oldukları yönünde haberler işlemeye başladılar. “Milli giyimde yapılan değişikliğin, milli geleneklerle bağdaşmadığını, Türkiye’yi taklit ederek yaşayışlarını değiştirmemelerini” isteyen gazeteler, “Türklerin başına şapka geçirerek uygarlığa eriştiklerini zannettiklerini, ancak işlerin yolunda gitmeyeceği, beklenirse himayecinin Mısır’ı uygarlığa eriştireceğine” dair yazılar yayınladılar.⁵⁹⁴ Gazeteler Türkiye’de ki şapka değişikliğinin istekle değil, kan dökülerek yürütüldüğünü anlatmak için İstiklal Mahkemelerine ait istatistiklere de yer verdiler. Bir başka haberde de “ramazanın geldiği fakat şapkanın kenarı yüzünden namaz kılmakta zorluk çekildiği, buna rağmen Türkiye’deki müftülerin şapka ile namaz kılınabileceği hakkında fetva verdikleri” yazıldı. Çıkan bütün yazılara ve karalama kampanyalarına rağmen, 6 Mart 1926’da “Öğrencilerin şapkayı destekleme komitesi” fes atma gösterisi yaparak şapkayı desteklemeyi sürdürdüler.⁵⁹⁵

Şapka Mısır’da, ülkenin ileri gelen politikacıları ve partileri için de üzerinde görüşlerini açıklamaları gereken bir prensip tartışması haline geldi. Ülkede politik anlamda karışıklık vardı. Bu karışıklıkta Mısır prensi Ömer Tosun, “milli başlık” saydığı fese taraftar olduğunu belirtti. Milliyetçi Lider Saad Zaglul Paşa, Türkiye’deki devrimlere karşı olduğunu bu vesile ile açıkladı. Liberal Parti Başkan Yardımcısı Muhammet Mahmut Paşa ise, şapkaya

⁵⁹³ Burada aslında amaç şapka değil, Türkiye gibi bağımsızlık kazanmaktır. Koloğlu, 1999, **a.g.e.**, s.310; Koloğlu, 1978, **a.g.e.**, s.112-113.

⁵⁹⁴ Koloğlu, 1999, **a.g.e.**, s.310.

⁵⁹⁵ Koloğlu, 1978, **a.g.e.**, s.116.

karşı olmadığını açıklamakla birlikte, neden fesin yerine şapka konmak istediğini anlamadığını ve sorunun, özel bir başlık seçimi için bütün Mısır düşünürlerinin katılacağı bir komisyonda çözülmesini istedi.⁵⁹⁶ Tartışma, El Ezher'in Şeyhi Muhammet Abu-l Fadl el Cizavi ile Mısır müftüsü Abd-er-Rahman Kurrah'ın yayınladıkları bildiri ile dini yönden şapka giymenin milliyetlerini zedeleyeceği yönünde karara bağlandı.⁵⁹⁷ Bu bildirin şapka ile ilgili kısmı şöyleydi:

“Milli giysileri, başkalarınınkini almak üzere terk etmek, onlara benzeme aşkı kendi milliyetimizin kaybına sebep olur. Zira ‘giysiler başkalarının giysilerine benzediği zaman, kalplerde başka kalplere uyarlar’ hadisinde, inanç değişikliği yarattığı için, bir ulusun yok olma sebepleri arasında giysilerin benzerliği de vardır.”

Ulema Dayanışma Derneği de şapkanın kâfir işi olduğunda birleşerek bu bildiriye desteklediler. Böylece, Milliyetçi Lider Saad Zaglul Paşa'nın ve ulemanın çabalarıyla şapka akımı sona erdi.⁵⁹⁸

Ancak, yurt dışına diplomat veya turist olarak çıkan Mısırlılar, şapkadan davranışlarına kadar Avrupalı gibi olmaya özen gösteriyorlardı. Örneğin, 1929'da İstanbul'a karşılaşmalar yapmaya gelen Mısır futbol takımının hiçbir oyuncusu fes giymedi. Ya başları açıktı ya da şapkalıydılar. Hatta onları karşılamaya gelen Mısır elçisi de şapkalıydı. Bu durum, 1932'de Hükümete yakınlığı ile tanınan yazar Kerim Sabit'in, Al Mukattam'da yayınlanan yazılarında, Kral Fuat'ın bütün dış gezilerinde fes kullandığını, Mısırlı temsilcilerinde ülkenin resmi başlığı olan fesi giymeleri gerektiğini hatırlatarak, diplomatların yurt dışındaki resmi davetler ve ziyafetlerde silindir şapka giymelerini eleştirmesine neden oldu.⁵⁹⁹

Bu açıklamayı desteklercesine 29 Ekim 1932 akşamı, Türkiye Cumhuriyetinin dokuzuncu yıldönümü dolayısıyla, Ankara Palas'ta Atatürk'ün verdiği resmi akşam yemeğine ve yemeği izleyen baloya Ankara'daki Mısır Elçisi Hamza Bey'in fesle katılması, Türkiye ile Mısır arasında bir “fes” olayının ortaya çıkmasına neden oldu.⁶⁰⁰

⁵⁹⁶ Sorunun çözümünü özel bir başlık seçimi için bütün Mısır düşünürlerinin katılacağı toplantıyla olmasını istiyordu. Koloğlu, 1999, **a.g.e.**, s.311; Koloğlu, 1978, **a.g.e.**, s.117.

⁵⁹⁷ Milli giysileri başkalarınınkini almak üzere terk etmek ve onları taklit aşkı kendi milliyetimizin kaybına neden olur. Koloğlu, 1999, **a.g.e.**, s.311.

⁵⁹⁸ Aynı s.313; Koloğlu, 1978, **a.g.e.**, s.118-119.

⁵⁹⁹ Aynı, s.155-156.

⁶⁰⁰ Şimşir, 1984, **a.g.m.**, s.1.

1932 yılı Cumhuriyet Bayramı akşamı Ankara Palas'ta verilen resmi yemeğe ve yemeği izleyen baloya Ankara'daki yabancı elçilerin hepsi de davetliydi. "Fes olayı"nın yaşandığı sırada orada bulunan ve yaşananlara tanık olanlardan, İngiliz Büyükelçisi Sır George Clerk'in Londra'ya yazdığı rapora göre olay şöyle gerçekleşmişti; "Atatürk, Mısır Elçisinin yanından geçerken: Kralınıza söyleyiniz, ben Mustafa Kemal, size bu akşam fesinizi çıkarmanız talimatını verdim diyerek, bir garson çağırmış ve elçinin fesini garsona vermiştir." Fransa Büyükelçisi Kont de Chambrun ise olayı şöyle anlatmıştı:⁶⁰¹

"Cumhurbaşkanı, arada bir, fese alaycı bir göz atıyordu. Zavallı meslektaşım bunun farkına varmadı. Ama Gazi, sürükleyici müziğin temposuna ayak uyararak masadan kalkınca Mısırlının yanından geçti ve geçerken bir kedi mırıltısını andıran usulca bir sesle kendisine bir şeyler söyledi, onun omzunu okşadı. Az sonra bir garson fesi gümüş bir tepside hızlı adımlarla götürüyordu."

Türkiye Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüşü (Aras)'ın ifadesine göre ise olay şu şekilde meydana gelmişti.⁶⁰² "Cumhurbaşkanı, Mısır sefirinin yanından geçerken teveccühkar bazı iltifatta bulunmuşlar ve fesini çıkararak rahat edebilmesine müsaade buyurdıklarını söylemişlerdir. Sefir bir an için tereddüt ettikten sonra fesini bizzat çıkarmıştır." Mısır Dışişleri Bakanı Yahya Paşa'nın anlatımına göre ise olay şöyleydi:⁶⁰³

"Gazi yemekten sonra Mısır Elçisine kesin bir dille fesini çıkarmasını söylemiştir. Üniformalı olan Elçi bu isteği yerine getirememiş, bunun üzerine Cumhurbaşkanı fesi çıkarması için bir uşağa emir vermiştir. O zaman ve artık fes giymemesi için Kral Fuad'a yazması yolunda Cumhurbaşkanının açık ısrarı karşısında Hamza Bey fesini kendi çıkarmayı uygun görmüştür... Bu beklenmedik müdahaleyle sarsılan Elçi salonu terk etmek zorunda kalmıştır."

Dört değişik ağızdan dört değişik yorumla anlatılan, şapka devrimiyle doğrudan ilgili olan bu "Fes Olayı" Türkiye ile Mısır arasında diplomatik krize neden oldu.

2 Kasım'da Daily Herald adlı İngiliz gazetesinin, "Bir Fes Diplomatik Fırtına Koparabilir" diye irice bir başlık atarak yayınladığı haber, kapanmış gibi görünen "Fes Olayını" gündeme taşıdı.⁶⁰⁴ Mısır muhalefet basını da, "ulusal başlığı" çıkartılmakla Mısır'a hakaret edildiği yönünde yazılar yayınlarak olayın üstüne gitti.⁶⁰⁵

⁶⁰¹ Aynı, s.6-7.

⁶⁰² Aynı, s.8.

⁶⁰³ Aynı, s.9.

⁶⁰⁴ Aynı, s.10.

⁶⁰⁵ Aynı, s.13.

Mısır Dışişleri Bakanı Yahya Paşa'nın, Türkiye İşgüderi Şevki Beye verdiği notayla "fes olayı" resmiyete dökülerek, Türkiye ile Mısır arasında bir sorun haline geldi. Mısır'ın notasına göre; "Fes Mısır'ın 'ulusal başlığı' sayılıyordu. Mısır Elçileri bunu giymek zorundaydılar. Bundan böyle Türkiye'de Mısır Elçisinin fesine dokunulmayacaktı. Türkiye Hükümeti bu konuda Mısır Hükümetine güvence vermeliydi." Mısır Hükümeti, fes yüzünden Türkiye ile diplomatik ilişkileri kesmeye kadar ileri gitti.⁶⁰⁶

Türk Hükümeti'nin, Mısır Hükümetine göndereceği cevabî notada, ortada bir olay bulunmadığını belirterek Mısır'a dostluk elini uzatıyordu.⁶⁰⁷

"Mısır Elçisine, fesini çıkararak rahat etmesi izni verilmişti. Bu, pek iltifattar ve dostça bir jestti ve durum bundan ibaretti. Çarpıtılmış ya da uydurma haberlerin, gelişmekte olan Türkiye-Mısır ilişkilerine gölge düşürme tehlikesi yaratmış olması Türk Hükümetini üzmüştü. Başlık giyme konusuna gelince, her Devlet kendine uygun üniformayı benimseyebilirdi ve yine her Devlet kendi protokolünü özgürce düzenleyebilirdi. Bunun anlamı; Mısır kendi üniformasını saptayabilir ve bu üniformanın bir parçası olarak fesi kabul edebilirdi. Ama Türkiye de kendi protokol kurallarını belirlemekte özgürdü."

Türkiye artık konunun kapanmasını beklerken, hava yeniden kızıştı. Türk notasının Kahire'ye postalandığı gün, İngiliz ve Mısır gazeteleri, sönmeye yüz tutmuş ateşi yeniden körüklediler. Birkaç Londra gazetesine göre, güya, Mısır, notasında Türkiye'nin özür dilemesini istemişti. Ama Türkiye Mısır'dan özür dilemeye yanaşmamıştı ve bu durum uluslararası bir sorun olmuştu.⁶⁰⁸ Mısır gazeteleri ise, Türkiye ile Mısır arasında bir "savaştan" bile söz etmişti.⁶⁰⁹

Kahire'deki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Percy Loraine, Türk İşgüderini ve Mısır Başbakanını ayrı ayrı dinledikten sonra havanın gerçekten pek gergin olduğu ve Türkiye-Mısır ilişkilerinin kesilmesine kadar gidebileceği düşüncesiyle Londra'ya dahi danışmadan, tarafları yatıştırmaya koyuldu.⁶¹⁰ İngiliz Yüksek Komiseri'nin yumuşatılması telkiniyle Türkiye'ye verilmek için hazırlanan ikinci Mısır notası ile iki ay süren Fes olayı, 27 Aralık 1932'de kapanmış oldu. Olayın tam da kapandığı

⁶⁰⁶ Aynı, s.15-16.

⁶⁰⁷ Aynı, s.24.

⁶⁰⁸ Aynı, s.28.

⁶⁰⁹ Aynı, s.37.

⁶¹⁰ Aynı, s.38-39.

günlerde, yapılan Kızılay'ın yılbaşı balosuna Mısır Elçisi Hamza Bey bu defa fessiz geldi.⁶¹¹

Mısırdaki fes konusunda olduğu gibi kadınların giyimiyle ilgili gelişmeler de yaşandı. Mısır'da, kadın giyiminde Türk kadınlarının örnek alınmasını isteme 1911'lere kadar gider. Bu yıllarda, Mısır'da Müslüman kadın öncülerinden Malak Hıfni Nâsef, giyimde, ev ve toplumsal yaşamda Türk kadının örnek alınmasını⁶¹² isteyen yazılarıyla dikkati çekti. Daha sonraki yıllarda kadın hareketinin başına geçen ünlü paşalardan Sogravinci'nin eşi, 1923'te katıldığı Roma'daki Uluslararası Kadın Birliği kongresinden yüzü açık, peçesiz bir şekilde dönünce onu karşılayanlar da yüzlerini açtılar. 1923'te Mısırdaki kurulan Mısır Kadınlar Birliği de peçenin kaldırılmasını istedi.⁶¹³ Mısırlı prens ve prenseslerin Avrupa'yı gezerken Türk özentisiyle Avrupalı gibi davranmaları, aynı şeyi ülkelerinde yapamamaları peçe konusunda tartışmalara sebep oldu. Bu tartışmalar sonunda Mısırdaki peçe simgesel bir nitelik kazandı.

1925'te Mısır Hükümeti adına İngiltere'de resmi ziyarete katılan Ziver Paşanın yanındaki hanımların yüzlerinin açık olması yine ortalığı karıştırdı. Dış gezilerde prenses ve kraliçelerin yüzlerinin açık olması Mısır'da hep probleme neden oldu. Ancak 1926'da Kahire'de açılan "Mısırın Uyanışı" adlı heykelde bulunan kadının peçesini sol eliyle açmış⁶¹⁴ bir şekilde tasviri, bu konudaki tartışma ve baskıların anlamsız olduğunu ve gelecekte alacağı şekli gösterir nitelikte olması bakımından önemliydi.

2.7. İran

Atatürk'ün Türkiye'de yaptıklarını hayranlıkla takip eden bir başka ülke de İran'dı. İran ordusu kumandanı olan Rıza Han, Kaçgar Hükümdarı Ahmed Şahı devirerek, İran'da da, tıpkı Türkiye'de olduğu gibi, milleti ilerletecek yenilikler yapmak ümidiyle başa geçti.⁶¹⁵ Türkiye'de olduğu gibi ülkesine milli kimlik kazandırma işine başlıktan başlayan İran, fese özel bir tutkusu olmayan,

⁶¹¹ Aynı, s.44-49.

⁶¹² Koloğlu, 1999, a.g.e., s.344.

⁶¹³ Tanör, a.g.e., s.295.

⁶¹⁴ Aynı, s.346.

⁶¹⁵ Mehmet Saray, *Türk-İran İlişkileri* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1999), s.108-109.

şapkayı zorlamak için sebep görmeyen, kendine ulusal başlık arayan bir toplumdur. Bunu, Şah Rıza'nın 1930 yılında bir gazeteciye verdiği demeçten de çıkarmak mümkündür⁶¹⁶: “İranlılardan bir Avrupalının kötü kopyasını yapmak niyetinde değilim.... Kendi vatandaşlarımdan iyi İranlılar yaratmak istiyorum.” İran'da 20. yüzyılın ilk yıllarında kullanılan ay şeklinde siperliğe, yuvarlak başlık eklenmesiyle “Pehlevi” ortaya çıktı. Özel giysi giyecek görevli memur dışında, herkese üniforma giyme zorunluluğu getirildi. Pehlevi başlık zorunlu tutuldu. Elbise olarak da Avrupa kılığı benimsendi.⁶¹⁷ Bu çalışmalarla İran'da yeni bir “İran milliyeti” yaratılmaya çalışılmaktaydı.

Şah Rıza'nın yeniliklerine karşı ulemadan ve merkezi yönetimde bağımsız kalan aşiretlerden, tıpkı Türkiye'de olduğu gibi tepkiler geldi.⁶¹⁸ Şii imamlar, Şah Rıza ve yaptığı yenilikler aleyhinde önce gizliden ve sonra da açıktan faaliyet göstermeye başladılar. 1927 yılında, Hacı Aga Nurullah adındaki İsfahanlı dini lider, Kum şehrinde büyük bir yürüyüş düzenleyerek, Şah Rıza'nın yaptığı yenilikleri şiddetle eleştirdi. İsfahan'daki taraftarlarını harekete getirerek, şehir esnafının üç ay dükkânlarının kapalı kalmasını sağladı. Bu durum şehir hayatında önemli ölçüde aksamaya sebep oldu. Şii imamların bu gösterisinden bir yıl sonra Kum şehrini ziyarete gelen Şah Rıza ve ailesinin, bir cami ziyareti sırasında, Ayetullahların ileri gelenlerinden biri olan Muhammed Taki Bafhı'nın, Şahın eşinin giyimini nezaketsiz bir şekilde eleştirmesi sonucunda, Şah Rıza ve Muhammed Taki Bafhı arasında yaşanan tatsız olaylar, din adamları ile Şah Rıza'nın arasının açılmasına sebep oldu.⁶¹⁹

Aşiret ayaklanmaları ise, “Medeni giysi ve Pehlevi başlığını” giymek istememelerinden kaynaklandı. İşin zorla olmayacağını anlayan Şah Rıza, bu konuda ödün vermeye başladı. 1928'de başlayıp tüm 1929'u kapsayan bu olaylar Şah Rıza'nın gerçekleştirmek istediği yenileşme girişimlerini frenleyerek, hükümeti kararlarından zaman zaman geri dönmeğe, hele kırsal alanda önemli

⁶¹⁶ Koloğlu, 1978, a.g.e., s.125.

⁶¹⁷ Koloğlu, 1999, a.g.e., s.318.

⁶¹⁸ Bahtiyariler, Şiraz Bölgesinde Kaşgariler, Belüçistan'da Dost Mehmet Han ayaklanmaları oldu. Aynı, s.319.

⁶¹⁹ Saray, 1999, a.g.e., s.110-111.

ödünler vermeğe zorladı. Örneğin köylülerin üstüne fazla gidilmedi, bazı tarikat üyelerine de Pehlevi başlığının zorla giydirilmesi yönteminden vazgeçildi.⁶²⁰

1929 yılı sonlarında İran'ı gezmiş olan Batılı yazar S. Stelling Michaud, Gazete Lausanne'da (25 Aralık 1929), Şah Rıza'nın reformunu ve niteliğini şöyle ifade etmişti:⁶²¹

“Rıza Pehlevi İran'dan uygar bir ülke yaratmayı hayal etti. İlkel ve işlenmemiş bir halk bahis konusu olduğu cihetle en uygun yöntemi uyguladı. İlginçtir ki son yıllarda Yakın ve Orta Doğu'daki tüm ulusal Doğuşlar bir giysi değişikliği ile başlamıştır. Kemal Paşa komple Avrupa giysisi oyununu başardı, oysa zavallı Amanullah ilerlemenin kurbanı oldu. Aynı kötü sonuç az daha İran'da da, güney aşiretlerinin ayaklanması sırasında yineleniyordu.”

Şapkanın halk arasında yayılması ve onunla Batı hayatı yaşayışına ait bir şeyin köylere kadar yayılmasını sağlamak amacıyla Şah Rıza, İran'da ilk kez uygulattığı mecburi askerlikten başarılı bir şekilde yararlandı. Askerlikten sonra, üniformanın ceketi ve işaretleri sökülmüş şapkalarıyla dönen gençler, Batılı giysi örneğini köylere götürdüler.⁶²²

Şah Rıza, şapka yeniliğini bir tek Pehlevi ile sınırlı bırakmadı. 1934'te Türkiye'ye gelmesi ve Türkiye'deki reformlardan etkilenmesi, bunları kendi ülkesinde de uygulama isteği⁶²³ olaya yeni bir boyut kazandı. Ülkesindeki Başbakanına çektiği telyazısıyla bir giysi talimatnamesi bildirerek,⁶²⁴ 6 Haziran 1935'te meclisin açılış gününde Türkiye'deki gibi başın açık gelinmesini istedi. Batıda başı açmak saygı ifadesiyken, İslam'da başın kapalı olması ile saygı ifade edilmekteydi. Dolayısıyla bu girişimle geleneklerden kopma yaşandı. 18 Hazirandan itibaren bütün bakan, milletvekili ve memurlar, Avrupa tarzı şapka ve elbise giydiler.⁶²⁵ Burada amaç tıpkı Türkiye de olduğu gibi yeni bir millet yaratmaktı. Türkiye'de olduğu gibi, İran'da da devlet memurları şapka alabilmek için şapkacı dükkânlarının önünde kuyruk oluşturmaya başladılar.

⁶²⁰ Koloğlu, 1978, **a.g.e.**, s.133.

⁶²¹ **Aynı**, s.134-135.

⁶²² Koloğlu, 1999, **a.g.e.**, s.319.

⁶²³ Nitelik bakımından aynı olan reformların her iki ülkede de aynı dönemde uygulandığı, hatta sonuçları arasında büyük bir benzerlik olduğu inkar edilemeyecek bir gerçekliktir. Cihangir Fehmi, “Atatürk Devrimlerinin Uluslararası Etkisi, İran Örneği”, **XI. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler**, Cilt no VI: 2431-2489, (Ankara,1994), s.2463.

⁶²⁴ Tanör, **a.g.e.**, s.292.

⁶²⁵ Koloğlu, 1999, **a.g.e.**, s.319.

Şah Rıza'nın bütün çabalarına rağmen, şapka kullanmak İran'da yaygın hale gelemediği gibi, bazen geriye dönüşlerde yaşandı. Ancak yine de halkı "şapka giymenin dini açıdan suç olmadığı" konusunda ikna etmeye çalışan Şah Rıza'nın 1941'de tahttan indirilmesinden sonra, İslam'a aykırı olduğu gerekçesiyle şapka kaldırıldı.⁶²⁶

Kadın giyimi ve peçe konusunda da Şah Rıza, Türk örneğini yakından izledi. 1928 yılında peçeli de olsa kadının kocasıyla sokakta gezebilmesi izni çıkınca çarşafı bırakanlar oldu.⁶²⁷ Şah Rıza, Türkiye'ye yaptığı ziyaretinden sonra, ülkesinde 1936'da çarşafı ve peçeyi yasaklayan bir yasa çıkardı.⁶²⁸ 1937'de Şah Rıza, yüzleri açık olan kraliçe ve kızlarıyla birlikte bir Tahran kolejinin diploma törenine katıldı. Böylece purdahın (çarşaf ve peçe) artık zorunlu olmadığı, yüzünü açana karışılmayacağı anlatılmış oldu. Özellikle öğrenci kızlardan peçe kaldırılarak, bu uygulamaya gençlerden de destek sağlanmaya çalışıldı. Saray halkı da sokağa peçesiz çıkarak bu kanuna uyduklarını halka göstermeye çalıştılar. Eşi reforma katılmayan memurun da görevine son verileceği duyurularak uygulama geniş bir tabana yayıldı. Sitare-i Cihan gazetesi "peçe ve çarşaf işinin şehirliye özgü olduğunu, köylü ve göçerin bilmeyeceğini, meziyetin ve ahlakın peçede olmadığını" söyleyerek uygulamayı kolaylaştırmaya çalıştı.⁶²⁹ Ancak 1941'de Şahın tahttan indirilmesinden sonra bu yasa da fiilen ortadan kalktı, kadın tekrar çarşaf ve peçe giymeye başladı.⁶³⁰

Şah Rıza, ülkesinde yaptığı ve yapmak istediği yeniliklerde Atatürk'ü ve yeniliklerini örnek almıştı. Ancak en bariz hatası, laiklik sistemini ülkesine yerleştirmeden reformlara başlaması ve kendine karşı çıkan din adamlarını zor kullanarak susturmaya kalkışması olmuştu. Daha demokrat bir tavır içinde olan Suni ulemaya kıyasla, Şii ulemanın ne kadar radikal bir dünya görüşüne sahip olduğunu unutmuştu. Böylece Şii ulema, kendi görüşlerinin haricinde cereyan eden gelişmeleri hazmedemedi ve Şah Rıza'ya karşı açıkça mücadeleye

⁶²⁶ Aynı, s.320.

⁶²⁷ İranlı bir şarkıcı ancak sıkı polis önlemleri altında yüzü açık olarak ilk konserini vermiştir. Koloğlu, Aynı, s.337.

⁶²⁸ Aynı, s.338; Tanör, a.g.e., s.292.

⁶²⁹ Koloğlu, 1999, a.g.e., s.338; Koloğlu, 1978, a.g.e., s.138.

⁶³⁰ Koloğlu 1999, a.g.e., s.339; Tanör, a.g.e., s.292.

girişti.⁶³¹ Bu mücadele Şah Rıza'nın ve yeniliklerinin yenilgisi olarak sonuçlandı.

2.8 Suriye

Şam'da öğrencilerin fes yerine, bedevi kefiyesi ve ageyl ile okula gelmelerinin ardından başlık tartışmaları gündeme geldi.⁶³² Şam'ın Aş-Şaab gazetesi, yeni bir başlık ortaya konuncaya kadar ageyl ve kefiyenin fesin yerini alabileceğini belirtti. Ancak öğrenciler Milli başlık akımına ısrarla devam edip, tepkilerini feslerini yakarak dile getirdiler.⁶³³

Suriyeliler genellikle fesin atılmasında birleşiyor, ancak ageyl ve kefiyeyi milli başlık olarak kabul etmiyorlardı. Devlet başkanı Fahri Bey Barudî, Arap kişiliğini bozmayacak milli bir başlık teklif edecek olana ödül vereceğini söyleyerek bir yarışma düzenledi. Ancak ödüller ve yarışmalar fesi ortadan kaldırmaya yetmedi. Orta Doğu'da, "efendi sınıfından" olduğunu göstermek isteyenler fes giymeye devam ettiler.⁶³⁴

Fes gibi değiştirilmeyen bir diğer unsur da peçeydi. Türkiye'deki gibi bazı kadınlar sokağa peçesiz olarak çıkmaya başlayınca ulema ve müftü hükümete muhtıra vererek iffet ve onura aykırı giyinmenin engellenmesini istediler.⁶³⁵ Suriye, var olan Hatay sorunu sebebiyle de Türkiye'nin uyguladığı devrimleri örnek almak istemeyerek; fes, çarşaf ve peçeye daha sıkı sarıldı.

Ancak, Hatay sorunu yüzünden Türkiye ile Suriye arasında şapka ile fes önemli bir sorun haline geldi. Hatay Türkleri 1922'den beri Türkiye ile birleşme kampanyasını devam ettirdikleri ve bunun ancak Mustafa Kemal'i izlemekle gerçekleşebileceğini bildiklerinden, Türkiye'de ki yenilikleri olanakları derecesinde izliyorlardı. Bundan dolayı da bir kısmı şapka giymekte hiç tereddüt göstermemişti. Durum bir hayli garipti. Çünkü Hatay, şapkalı Fransızların yönetimi altındaydı. Özgürlüğü peşinde koşan iki topluluktan biri

⁶³¹ Saray, 1999, **a.g.e.**, s.111.

⁶³² Şam'da bir gün öğrenciler fes yerine başlarına Bedevi kefiyesi ve ageyl geçirip okula gittiler. Yöneticiler bunları sınıfa almayınca Eğitim Bakanlığına başvurular ve bu başlıkla kabul edilme sözü aldılar. Koloğlu, 1999, **a.g.e.**, s.322.

⁶³³ 22 Mart 1931'de bir öğrenci grubu Al Marj alanında feslerinden bir tepe yapmış ve ateşe vermişlerdir. **Aynı**, s.322.

⁶³⁴ **Aynı**, s.323.

⁶³⁵ **Aynı**, s.352.

olan Araplar, mandacıların timsali saydığı şapkaya olan nefretini, fese sarılarak belirtiyor; Türkler ise amaçlarına varmakta şapkanın önemli olmadığını kabul ederek, başına onun başlığını geçirmekte sakınca görmüyordu. Bunun sonucunda, taraflardan biri tutucu ve gerici; diğeri ise gavur sayılıyordu. Bu çekişmede bölünen Türk cemaatiydi.⁶³⁶

10 Aralık 1934 günü, Antakya’da Atatürk yeniliklerinden yana olan bir grup, başlarında şapkalarla Yeni Cami’ye girip namaz kılmak istediler. Feslilerin ve sarıklıların buna karşı çıkmaları sonucunda bir çatışma yaşandı.⁶³⁷ Suriyeliler için şapkanın kazanması hem dinin hem de kendilerine ait saydıkları toprakların elden gitmesi anlamını taşıyordu. Bu durumda Suriyeliler için, şapkalı Atatürk Türkiye’si ile mandacı Fransızlar arasında hiçbir fark yoktu. Bundan dolayı feslerine daha büyük bir hırsla sarıldılar. Hatay Türklerine göre ise durum dini değil, Anavatana bağlanıp bağlanmama sorunuydu. Bundan dolayı şapka daha çok öne çıktı. Hatay meclisinde çoğunluğu sağlamak için yapılan seçim kampanyası sırasında şapka ve festen hareketle bir taraf “vatandaşlarını efendi sınıfına yükselteceğini” vaat ederken; diğer taraf ise “dine ihanet” temasını işliyordu. Seçimin sonucu yalnız Hatay’ın geleceğini değil, bu bölgede şapka ile fesin geleceğini de belirleyecekti.⁶³⁸

Seçimde Türklerin çoğunluğu almasından sonra, başlarındaki fesi, şapka veya hiç olmazsa bere ya da kasketle değiştirenlerin sayısı arttı. Çünkü yeni meclisin yönetimine hâkim olan Hatay Halk Partisinin Programı, Cumhuriyet Halk Partisinin Programıyla aynıydı. Hatay Meclisi’nde Türkiye’nin temel kanunları kabul edildiği için fes yasaklanarak, şapka da zorunlu hale getirildi.⁶³⁹

2.9 Filistin

Filistin’de ise şapka ve fes çatışması, bölgenin nüfus yapılanmasına paralel olarak, daha çok dinler çatışması halinde meydana geldi. Yahudilere karşı ortak bir cephe kuran Müslüman ve Hıristiyan Filistinliler, Musevilere kaptırmak istemedikleri Kudüs ve çevresinde nüfus çoğunluğuna sahip

⁶³⁶ Aynı, s.372.

⁶³⁷ Koloğlu, 1978, a.g.e., s.166.

⁶³⁸ Koloğlu, 1999, a.g.e., s.372.

⁶³⁹ Koloğlu, 1978, a.g.e., s.168.

olduklarını göstermek için fesi ön plana çıkardılar. Öbür tarafta Yahudiler arasında da Filistinli gibi görünmek için fes giyenler vardı. 1926'da Müslüman ve Hıristiyan gençler şapkanın festen daha sağlıklı ve daha üstün olduğunu söyleyerek, şapka giyilmesi için basından da destek aradılar. Müslüman basının fesi dini bulmasının yanı sıra, Rum Ortodoks "Filistin" gazetesi ise, Filistin'in bugünkü şartlarının böyle bir değişikliğe elverişli olmadığı şeklinde düşünmekteydi.⁶⁴⁰

Müslüman ileri gelenleri de bu tartışmaların odağında fesin milli giysi olmayıp, Türkler tarafından getirilmiş bir başlık olduğu yönünde karar verdiler. Yahudilerse yalnız Hıristiyan ve Müslümanların değil kendi ırktaşlarının da fes giymesinden rahatsız olduklarını dile getirdiler.⁶⁴¹ Bunun Filistinlilere eski bir Türk görünüşü verdiğini ve ülkede gerçekleştirilen yenileşme ve ilerlemeyi yabancıların fark etmesini önlediğini belirttiler. Yahudiler tamamen şapkaya geçince Filistinliler Bedevilerin geleneksel ageylini simge olarak seçtiler. Böylece Irak Faysaliyesi de kısa bir süre için Filistin'de de görüldü.

Fes Avrupa'dan getirildiği halde bunun yerli malı kumaşla ucuza yapılabilmesi Avrupa ve Musevi mallarına karşı boykot yürüten milliyetçi Araplarında desteğini kazanmasını sağladı. Arap gazeteleri, faysaliye imalatçılarının ilanlarını bedava bastırdılar, öğrencilerinin hepsini yerli malı kumaş ve faysaliyeyle donatacak öğretmenlere hediyeler verdiler hatta yoksullara bedava faysaliye dağıttılar. Böylece fes tamamen ortadan kalktı.⁶⁴²

Filistin'de kadınlar arasında peçeyi atma yönünde bir eğilim görüldü. Filistinli kadınlar, Mısırlı ve Iraklı kadınlar gibi Türk modeline en ileri örnek diye baktıkları için peçeyi atmaya çalıştılar.⁶⁴³ Sonunda peçe Filistin'de de ortadan kalktı.

2.10. Irak

Irak'ta 1920'lerde Kral Faysal, milli bir başlıkla ortaya çıktı. Bu başlık fese ve şapkaya benzememekteydi. "Irakiye" ya da "faysaliye" denilen

⁶⁴⁰ Koloğlu, 1999, a.g.e., s.315.

⁶⁴¹ Aynı, s.315; Koloğlu, 1978, a.g.e., s.139.

⁶⁴² Aynı, s.142; Koloğlu, 1999, a.g.e., s.316.

⁶⁴³ Aynı, s.344.

başlık; kenarsız, tepesi ortasındaki çukurla iki çıkıntıya ayrılmış, keçeden oluşmaktaydı. Bu bereye ilgi bir hayli yüksekti. Kenarlıklı başlığı Hıristiyan işi sayan Müslümanlar ordudan da cesaret alarak bu başlığı kullanmaya başladılar. 1926 ve 1927 yıllarında Türkiye'deki devrimin yeteneksiz kişilerin elinde dini başlık ve giysi kullanımına karşı yapıldığı düşüncesiyle Irak'ta sarığin İslam'ın simgesi olup olmadığı tartışılmaya başlandı.⁶⁴⁴ Bu arada Faysaliyye Endonezya gibi uzak Doğu ülkelerinde moda olmasına rağmen, yine de istenildiği derecede tutunamadı ve fesi kökünden sarsamadı.⁶⁴⁵

2.11. Afganistan

20. yüzyılın başında Türkiye'nin emperyalizme karşı mücadeleye girişmesi, Afgan halkı tarafından, Müslümanların kurtuluşu biçiminde düşünülüyordu. Ancak her iki ülkede Müslümanlık vurgusu öne çıkmakla birlikte Asya'nın, Doğu'nun ve bütün ezilenlerin bağımsızlık mücadelelerinin ortaklığı üzerinde duruldu.⁶⁴⁶ Afganistan, 1919'da bağımsızlığını kazandıktan sonra, kendi çapında modernleşme hareketine girişti ve bu konuda Türk devrimini örnek aldı.⁶⁴⁷

Afgan Kralı Amanullah Han, kendi ülkesini yepyeni bir yaşama ve yepyeni bir geleceğe götürme kararlılığı ile 3 Temmuz 1928 günü Türkiye'yi de kapsayan uzun dış gezisinden ülkesine dönünce köklü reformlar yapmaya girişti, fakat Afganistan'ın şartlarının Türkiye'den farklı olduğunu yeterince hesaba katmadı. Reformlara girişirken dikkatli olması yolunda Atatürk'ün verdiği öğütlere de pek aldıriş etmeyerek, Türkiye'de gördüklerini Afganistan'da da uygulamaya girişti. Hatta daha da ileri giderek, Türkiye'de yapılmamış olan kadınların yüzlerini zorla açtırmaya kalkıştı.⁶⁴⁸ Amanullah Han, kadın giysisi konusunda ısrarlı davrandı. Hâlbuki Mustafa Kemal O'na fiilen yapacağı devrimlerde yardımcı olacağını, ancak kadınların kıyafetine karışmaması gerektiğini söylemişti. Amanullah Han'da Türkiye örneğinden

⁶⁴⁴ Aynı, s.321.

⁶⁴⁵ Aynı, s.321.

⁶⁴⁶ Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşımızda Türk-Afgan İlişkileri** (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2002), s.259-260.

⁶⁴⁷ Sarıhan, **a.g.e.**, s. 261.

⁶⁴⁸ Bilal Şimşir, **Atatürk ve Afganistan** (Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 2002), s.211.

etkilendiğini saklamadığı gibi, çağdaşlaşmasını Türkiye'nin yönlendirmesini istedi. Hatta yazlık sarayının bahçesine “Avrupa ya da Türk giysisi olanlara açıktır” şeklinde levha astırdığı da iddia edildi.⁶⁴⁹

Afganistan'da fes yaygın olmadığı için fes unsuru giysi değişimi Amanullah Han'ın kampanyasında yer almadı. Ancak şapkanın kabulünü de kafanın içini değiştirmekle alakalı gördü. Kendisi yurtdışı gezilerinde silindir şapka taktı, eşi ve maiyetindeki kadınlar yüzü açık gezdiler.⁶⁵⁰

Kadınların giydikleri “çadırî” denilen bir çadır gibi başlarından başlayıp ayakkabılarının içine giren örtünün, Kâbil içinde giyilmesinin yasak edilmesi ve bir resmi ziyafette Kraliçe Süreyya'nın peçesiz ortaya çıkması ve peçenin kaldırılması hakkında Krallığın teklifi ülkedeki muhafazakârlar arasında tepki doğmasına neden oldu.⁶⁵¹ Afgan Kralı, 5 Ekim 1928'de mecliste yaptığı konuşmasını bitirirken davet ettiği Kraliçenin peçesini açarak kürsüye gelmesi, orada hazır bulunan birçok kadının da Kraliçe'yi örnek alarak yüzlerini açmasına neden oldu. Böylece Afgan kadınları için peçesiz yeni bir dönem başladı.⁶⁵² Kraliçe, eğitim için yurt dışına gönderilmek üzere bir grup Afgan kızını kabul ederek, onlara Avrupalı kadınların yaşam biçimleri hakkında bilgi vererek ve bazı nasihatlerde bulundu. Bu kızlar, peçesiz ve modern bir biçimde giyinmiş olarak Kraliçe'nin huzuruna çıkmışlardı. Sarayın önünde toplanıp alkış tutan kalabalığa cevap vermek için Kraliçe ve kızlar balkona çıkınca bu yaştaki kızlar ilk defa peçesiz olarak halk tarafından görülmüşlerdi. Afganistan bağımsızlık törenlerinde Afganlılar, Kralın emrine uyarak modern kıyafetler giydiler ve kadınlar da peçesiz olarak katıldılar.⁶⁵³

Gerici mollaların ve yabancı ajanların kışkırtmaları sonucu 1928 Kasım ortalarına doğru Afganistan'da gerici bir ayaklanma patlak verdi. Bu ayaklanmalarda Almanya'da Cumhurbaşkanı olan Mareşal Hinderburg'la üzerinde açık bir balo elbisesi ile Kraliçe ve Amanullah Hanın beraber çektiydikleri bir resmin elden ele dolaşması önemli rol oynadı.⁶⁵⁴ Afganistan'da

⁶⁴⁹ Koloğlu, 1999, **a.g.e.**, s.318.

⁶⁵⁰ Aynı, s.316.

⁶⁵¹ Şimşir, 2002, **a.g.e.**, s.212-215

⁶⁵² Aynı, s.216-217.

⁶⁵³ Aynı, s.217.

⁶⁵⁴ Aynı, s.219

gerici bir ayaklanma çıktığı ve tehlikeli bir şekilde geliştiği haberi 21 Kasım 1928'de Ankara'ya da geldi. Hemen kabine toplanarak Afgan Kralı Amanullah Han'ı koruma kararı verdi. Ancak, O günlerde Kazım Paşa (Orbay) komutasında Afganistan'a giden askeri heyet tam vaktinde yetişemedi ve Amanullah Han'ı koruyamadı. Amanullah Han'ın, Ocak 1929'da kadın giyimleri dâhil tüm yeniliklerden vazgeçtiğini ilan etmesi, tahtını kaybetmesini engelleyemedi ve Kâbil'den kaçtı. Bu gelişmeden sonra ülkede çağ dışı bir rejim kuruldu.⁶⁵⁵

Amanullah Han'ın amacı toplumu bağnazlıktan kurtarmaktı. Ancak dikkatinden kaçan iki önemli husus girişimlerinin sonuçsuz kalmasına neden oldu: Bu da değişikliğin benimsemesi için halka yeterince bilgi verilmemiş olmasından ve devrim için gerekli kadrolar oluşturulamamasından kaynaklanıyordu. Kadın giysisine bu denli dokunması onu tahtından etti. Ondan sonra iş başına geçenler de kadın giysisine fazla dokunmadılar.

2.12. Hindistan

Hindistan'da bağımsızlığa kavuşmasında Türkiye'yi örnek almış ülkelerden biriydi. 1920 yılında Hindistan'da Gandi'nin önderliğinde, kaynağını "Türkiye İçin Adalet" sloganından alan, İngilizlere karşı pasif bağımsızlık savaşı başladı.⁶⁵⁶ Türkiye'de Kurtuluş Savaşı kızıştıkça, özellikle İstanbul'un İtilaf devletlerince işgalinden ve Sevr anlaşmasının İstanbul Hükümetine dikte edilmesinden sonra, Hindistan'da yürütülen hareket gittikçe güçlendi ve İngiliz sömürgeciliğine karşı büyük bir başkaldırı biçimini aldı. Hindistan'daki bu Türk heyecanı, ilk bakışta dinsel bir hareket, bir hilafet hareketi olarak görüldüyse de aslında siyasal bir başkaldırıydı.⁶⁵⁷ Bağımsızlıklarını kazandıktan sonra Türkiye'deki gibi yenilikler yaparak ülkenin çehresini değiştirmeyi düşündüler.

Hindu ya da Müslüman Hintler için şapka genel olarak kabul edilir ya da hoş giden bir şey değildi. Koyu Müslümanlar için şapka giymek "İslamiyet'ten dönmek ya da ulusçu düşüncüyü taklit etmenin bir sembolü" idi. Fes Hindistan'da eğitim görmüş ve zengin olan Müslümanların başlığı olarak kabul

⁶⁵⁵ Aynı, s.223-224.

⁶⁵⁶ Şimşir, 1983, a.g.m., s.1907.

⁶⁵⁷ Aynı, s.1909.

edilmişti. Türk paltosu ile daha çok Türk başlığı olarak bilinen fes, o günlerde ilkokuldan başlamak üzere mezuniyet sonrası okullara kadar okul forması olarak benimsenmiş, üniversitenin ileri gelenleri ile üniversite mezunlarınca da giyilen giysilerden olmuştu.⁶⁵⁸ Fes, Türkiye’de kaldırılmasından sonra bile Türk başlığı olarak 20–30 yıl daha moda olmaya devam etti.⁶⁵⁹

Hint Müslümanlarının, Hindularla karışık yaşamaları, İngiliz yönetimi altında olmaları ve iklimin de etkisiyle peçe konusunda da kararsız kalmışlardı. Peçenin tamamen kaldırılmasını ya da tamamen uygulanmasını istemiyorlardı. Gandhi, peçenin kalkmasını umduğunu, ama çözümün uzun zamana ve eğitime bağlı olduğunu söylemişti.⁶⁶⁰

Bu konu hakkında makalesinden yararlanan S.A. Haqqı eşinin 40’lı yılların sonlarında purdak (perde)⁶⁶¹ kuralına sıkı sıkıya bağlı kalarak yüksek öğrenimini tamamladığını, daha sonra ülkedeki kızların İngilizce eğitim yapan bir okula etek bluzla gittiklerini bu iki kadın tipinin de ateşli birer Atatürkçü⁶⁶² olduğunu belirtmişti. Türkiye’de tekkelerin kapatılmasıyla halkın büyük bir çoğunluğu Müslüman olan Hindistan’da, Mustafa Kemal’e olan ilgi azalarak, çağdaşlığa dayanan politikasına karşı sessiz bir kırgınlık doğmuştu. Haqqı’ya göre ise Mustafa Kemal’i hem Hindulara hem de genç kuşaklara sevdiren de yine bu politikaydı.⁶⁶³

2.13. Pakistan

Pakistan Devleti’nin kurucusu Muhammed Ali Cinnah da Mustafa Kemal gibi “şaşkın bir Müslüman halk kalabalığından bir millet yaratmaya” çalıştı”.⁶⁶⁴ Atatürk’ün düzelttiği ne kadar aksaklık varsa Pakistan’da da görülmekteydi. Dört tane eyaletten meydana gelmekte olan Pakistan’da hiçbir konuda birlik

⁶⁵⁸ Hindistan genel valisi Lord Walling’dan bile kendisine şeref doktorası verilirken fes giymişti. S. A. Haqqı, “Atatürk Devrimi ve Hindistan,” **Bildiriler ve Tartışmalar, Uluslararası Atatürk Sempozyumu 17-22 Mayıs 1981**, ss. 631-659, (İkinci baskı, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1984), s.656.

⁶⁵⁹ Fesin ve Türk paltosunun moda olarak benimsenmesi, Osmanlı Türklerine, bağımsızlıkları, modernizimleri ve Müslüman kimliğinin bir sembolü olma nedeniyle verilen değerini bir sonucuydu. **Aynı**, s.656.

⁶⁶⁰ Koloğlu,1999, **a.g.e.**, s.342.

⁶⁶¹ Peçe takılması kadınların bir paravana arkasında oturmaları kuralı. Haqqı, **a.g.m.**, s.651.

⁶⁶² **Aynı**, s.652.

⁶⁶³ **Aynı**, s.653.

⁶⁶⁴ Hanif Haqqı Faoq “Atatürk ve Pakistan”, **Bildiriler ve Tartışmalar, Uluslararası Atatürk Sempozyumu 17-22 Mayıs 1981**, ss.603-629, (İkinci baskı, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1984), s.615.

olmadığı gibi giysi konusunda da birlik yoktu. Sokaklarında uygarlıktan uzak görüntüler veren, şapka, sarık gibi çeşitli giysiler görülmekteydi.⁶⁶⁵ Atatürk'ü izleyen ancak yeni kurulan bir devlet olan Pakistan'da henüz oturmamışlıklar nedeniyle doğan boşluklar gericilerin işine yaradı. Yapılmak istenen bütün yeniliklerin önünde engel oluşturdular. Kurulma aşaması olarak ne kadar Türkiye örnek alınır alınsın, uygulaması düşünülen devrimler Pakistan'da tutmadı.

Yukarıda örneklenen ülkelerde her ne kadar fesin kaldırılması sorunlar yaratsa da, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Müslüman ülkeleri terk etmeye başlayan fes, bugün bu ülkelerde turistlere satılan hediyelik eşya niteliğinde sembolik olarak yaşamını sürdürmektedir.

3. GİYSİ DEVRİMİNİN DIŞ BASINA YANSIMASI

Türkiye'nin gündeminde henüz şapkanın olmadığı günlerde, 9 Haziran 1925 tarihli The Manchester Guardian gazetesi, "Türkiye'de Şapka" başlıklı bir yazı yayınlamak Türkiye'nin değişmekte olan görünüşüne dikkat çekmişti. Artık karikatüristlerin geleneksel sembollerini kullanamayacaklarını söyleyen gazete, nargile yerine çiklet, fes yerine hasır şapkayı teklif ediyordu. İstanbul'da şapka giyenlerin bulunduğunu belirten gazete, şapkanın sembol haline gelebileceğini, zaten Ankara'nın Batılılaşmakla meşgul olduğunu belirterek, yorumunu şöyle bitiriyordu: "Kafaları değiştirmek, şapkaları değiştirmekten zor. Yeni Cumhuriyeti bu bakımdan eski imparatorluktan ayıran bir fark yok."⁶⁶⁶

"Türk köylüleri şapka ile selam vermeyi başarıyorlar" başlığı ile 10 Ağustos 1925'te yayınlanan The Manchester Guardian, Türkiye'den haber vererek, şapka ile beraber Anadolu'da yeni bir âdetin doğduğunu, insanların birbirlerine elleriyle selam vermelerinin yerini şapkaların aldığını yazdı. Aynı gazete, 31 Ağustos 1925'te Mustafa Kemal'in Kastamonu gezisine değinerek, İnebolu'da yeni Türk kıyafetini Avrupa'ya adapte ettiğini, kadınların peçeyi attığını, "Avrupa Elbisesi Modern Türkiye İçin"

⁶⁶⁵ Barış Emek Ergin, "Pakistan'da Atatürk Hayranlığı," *Atatürkçü Düşünce*, Yıl 1, Sayı no 2: 31-32, (Haziran 1994), s.32.

⁶⁶⁶ Ali Satan, "Türk İnkılaplarının İngiltere Basınına Yansıması, 1923-1930," (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 1994), s.32.

başlığıyla duyurdu.⁶⁶⁷ “Fesin Sonu İstanbul’da Zorla Şapka” başlıklı haber ise The Times gazetesinde 30 Ekim tarihinde yayınlandı. Gazete, Cumhuriyet’in yıldönümü kutlamalarında insanların fes ve kalpak giymediklerini 28 Ekim sabahından itibaren gelen emir doğrultusunda, şapka giyilmesinin telkin edilip, giymeyenler hakkında yaptırımlar uygulanacağını bildirdiğini kaydetti. The Times, “İstanbul dün Avrupalı gibi şapka giydi” derken polisin yoldan geçenlere şapka verdiğini ve ev ev dolaşıp şapka giymeleri konusunda vatandaşların uyarıldığını yazdı. İstanbul’da en karlı işin şapka satmak olduğu ve alelacele üretilen şapkalarla Türklerin komedyenlere benzediği gazetede göze çarpan diğer haberlerdendi.⁶⁶⁸

Avrupa basını Mustafa Kemal’in Kastamonu seyahatinden de büyük bir ilgiyle bahsetmeye başladı. Bu gazete yazıları sadece haber ve fıkra şeklinde bir takım kısa yazılar olmayıp sütunları dolduran mektuplar, siyasi ve sosyal içerikli makaleler şeklindeydi. Türk devriminin son yeniliği olan şapka, yalnızca Türkiye basınında yer almakla kalmadı, aynı zamanda Avrupa basınında da yer buldu. Avrupa basınına göre, Doğu’da meydana gelen her gelişme, “Tarihi bir olay” niteliğindedir. Avrupa basının en çok hayrete düşüren ise, “Yeni Türkiye’nin hiç başı dönmeden, ayağı sendelemeden, düz ve geniş bir sahrada yürür gibi” bu yenilikleri yapmasıydı. Diğer devletlerde Türkiye’de yapılan yeniliklerin yarısı bile bir sürü kanlı olaylara sebep olduğu halde, Türkiye’de devrim kurbanlarının parmakla sayılacak kadar az olması da Avrupa basının dikkatini çeken bir başka konuydu. Türkiye’de yapılan bu devrim Avrupa basınında “bir devirden bir devire atlamak” olarak nitelendi. Böylece Türkler tam bir Avrupalı hale gelmiş oluyor ve Avrupa medeniyetini kısa zamanda İran’dan Hindistan’a kadar uzatma rolünü üstleniyordu. Avrupa basınında çıkan haberlerde Anadolu’da yeni bir âdetin doğduğunu, insanların birbirine elleriyle selam vermeleri yerine şapkalarıyla selamladıklarını yazdı.⁶⁶⁹

Türkiye’deki şapka aleyhine olan gelişmeler de Avrupa gazetelerine yansdı. 31 Ağustos tarihli The Times, “Türkiye’de Reform Ulemaya Panama Şapkası” haberiyle, Mustafa Kemal’in şiddetli bir şekilde, Türk vatandaşlarına Avrupa kıyafeti ve başlığı giydirdiğini, Kastamonu’ya giderken herkesin fesli, kalpaklı ve türbanlı olduğunu ancak dönüşte memur ve ulemanın hep birlikte, Panama şapkası giydiğini bildirdi. Mustafa

⁶⁶⁷ Aynı, s.32.

⁶⁶⁸ Aynı, s.32-33.

⁶⁶⁹ **Hakimiyeti Milliye** (16 Eylül 1925), s.1.

Kemal'in kadınlara peçelerini açtığını belirten gazete, Batılılaşma hareketinin garip kıyafetler ortaya çıkardığını yazdı. The Manchester Guardian gazetesinde ise, "Şapka İstemiyoruz" başlığıyla yapılan 3 Aralık 1925 tarihli haberde, Avrupalılaşmaya Türklerin şiddetle karşı koyduğunu, Doğu illeri Erzurum, Sivas, Trabzon ve Rize'de aleyhte gösteriler olduğunu, Maraş'ta ise yeni bir kargaşa çıktığını belirtti.⁶⁷⁰ Romanya Hükümetinin Resmi gazetesi olan "Vitorol"de, 5 Aralık 1925 tarihli haberinde şapkadan dolayı Erzurum, Maraş, Rize ve Sivas'ta çıkan olaylara değindi. Avrupa, bu olaylardan dolayı Türkiye'de rejim karşıtları tarafından bir ihtilal olacağı beklentisi içindeydi. Ya da bu olaylar Avrupa tarafından bu şekilde yorumlanmaktaydı. Ancak bahsi geçen gazete bu düşünceyi gerçekçi biçimde eleştirerek bu hareketlerin küçük boyutlu olduğu ve hiçbir örgüt bağlantısı olmadığı, bundan dolayı da yıkıma sebebiyet verecek bir hal almayacağı fikrini ileri sürdü:⁶⁷¹

"Fesin memnuiyeti son günlerde Ankara Millet Meclisinin bir kanunu ile tahrir edilmişti. Yeni Türkiye'nin banisi Mustafa Kemal'in büyük bir hüsnüniyet, azim ve cesaretle meydana getirdiği büyük yeniliklere karşı mutaassıplardan gelen bir mukavemet mevcut olduğu şüphesizdir. Fakat denildiği gibi fes üstüne bir ihtilal olacağına ihtimal vermiyoruz. Ordu, zabitan, münevverler, halkın azim kitleleri "Gazi"yi sükûn ve itimatla takip ediyorlar. Küçük bir ekalliyetin madem-i memnuiyeti vakidir. Fakat bu ekalliyetin ne bir teşkilatı ne de kuvve-i teşebbüsîyesi yoktur. Biz fes müdafilerinin şimdiki Türk idaresinin usulünü değiştireceklerine kani değiliz."

Romanya'nın milliyetçi gazetesi olan "Universal" de olaylara değinerek, Osmanlı tarihi boyunca her türlü yenilik girişimlerinin, kendileri cahil olan ve başkalarının cehaletinden yararlanan bir kısım mürteciler tarafından her zaman ya ertelenmiş veya isyana uğratılmış olduğunu belirterek, Türkiye'nin bu yeni devresinde de irticanın bu tür hareketlere girişmesini normal olarak kabul etti. Türk hükümetinin bu ayaklanmaları çıkaranları ortadan kaldırdığını belirtti.⁶⁷²

Şapka kanununu Batı için gazete sütunlarını eğlencelik ve dışa ait şekli bir değerlendirme olarak gören gazetelerde oldu. Batıdaki ilk ve en yaygın tepki Corriera della Sera ve Le Reveil gazetelerinde "Gerekli olan kafanın üstündeki değil, içindekinin değiştirilmesidir" sözleriyle ifade edildi. Bu deyim aynı zamanda "son davranışıyla Türk kafasının içinin boş olduğunu doğruladı" düşüncesini de yansıttı. 21 Eylül 1925 tarihli "Şapkalı Türk" başlıklı başyazısında, Beyrut'ta çıkan Le Reveil "kafanın insanda

⁶⁷⁰ Satan, a.g.e., s.33.

⁶⁷¹ Cumhuriyet (6 Aralık 1925), s.2.

⁶⁷² Aynı, s.2.

en soylu ve en yetkin organ olduğu düşünülürse, bundan, şapkayı kabul etmekle Türklerin uygarlık ve evrim eğilimini taçlandırdıkları sonucunu çıkarmak gerekir” diyerek ekledi: “Şapkalı Türkün temelde Fesli Türk kalıp kalmadığını öğrenmek istiyoruz... Evrimi ne olursa olsun Türk hep aynı... toplumdur.”

Türk’e kızınca şapkasını kafasına kakıp içinde bir şeyin değişmemiş olduğunu ileri sürmek alışkanlık olmuştu. Yunanistan’da bu düşünceye katılarak 16 Ekim 1925 tarihli Le Reveil’de, “... Bütün bir halkın, yasa, kararname ve bakanlık genelgeleriyle böylesine değişmesi olanaklı mıdır? sorusunu soran Messenger d’Athenes’e göre “maskenin altında Türkiye geçmişteki kadar Doğulu kalmaktaydı.”⁶⁷³ New York Times gazetesinde 18 Ekim 1925’te, yalnız şapka, ceket ve pantolondan kurulu giyimin uygar sayılması halinde etekli İskoçlar ve Yunanlılarla, milli giysili Avusturyalı ve Macarların uygarlar arasından çıkarılması gerekeceğini alayla anlatanlar olduğu gibi, olayı yalnız kendi eğlenceleri yönünden ele alıp, “yazık, Doğu’nun son renkli ve çekici yönü de kayboluyor” diye yerenler de vardı.⁶⁷⁴ Bir başkası, köprü üzerinde durup seyrettiği fesli kalabalığın renklilik ve canlılığını kaybetmesine ve ülkenin hiç de ilginç olmayan bir tek örneklige düşmesine dair üzüntüsünü belirttikten sonra, “Modern devletin ne sade Cumhuriyet, ne laik mahkemeler ve okullar, ne de şapka giymekle olmayacağına” dikkat çekerken; Binbirgece Masallarının Yirminci Yüzyıldaki şekli olan Şeyh filmlerini ele alıp üzülenler de vardı:⁶⁷⁵

“Bir zamanlar Doğunun Binbirgecelerini öğrenen, şimdi Şeyh filmlerini gören Batılılar için bu değişiklikler kökten şaşırtıcı. Kırmızı fessiz, peçesiz İslam, İslam sayılmaz. Herhalde... demiryolu yapımı tasarılarını da gerçekleştirence karşımıza bir de devesiz İslam çıkacak.”

İngiltere’de London Times gazetesi 4 Kasım 1925 tarihli yazısında, konunun hiçbir ciddi yönü bulunmadığını göstermek istermişçesine işi tümüyle alaya aldı:⁶⁷⁶ “kâğıttan da olsa şapkanın bir kenarı vardır ki, gerçekte olmasa bile görünüşte giyeni eski Türk olunca alnını yere değdirmekten alıkoyar. Hiçbir gavur alnını yere değdirmez, gavurlar uygardırlar. Dolayısıyla kenarlıklı şapka giyenler de uygardırlar.” London Times’in başyazarı da aynı tarihte yazdığı yazısında, “Fesle birlikte ağırbaşlılık ve şairce hayaller, gizlilik ve pişmanlık içinde ortadan yok olacak... Şapka bir ayrıkotu gibi, bütün dünyayı bir örnekleşmeğe mahkûm ederek yayılmaya devam ediyor.”

⁶⁷³ Koloğlu, 1978, a.g.e., s.99-100.

⁶⁷⁴ Aynı, s.101-102

⁶⁷⁵ Aynı, s.102.

⁶⁷⁶ Aynı, s.101.

diyerek görüşlerini dile getirdi.⁶⁷⁷ Corriera della Sera 3 Aralık 1925 ve Le Reveil 9 Aralık 1925 tarihli gazetelerin de “Fes Trajedisi” veya “Türkiye’nin Şakası yok” başlıklarıyla, yasanın sert uygulamasına ait haberleri, tutuklamaları, silahlı çatışmaları, idamları, Büyük Millet Meclisindeki direnmeleri, hep Osmanlı kafasının değişmemiş olmasının bir kanıtı olarak ileri sürdü.⁶⁷⁸

New York Times’in Harry A. Franck adlı yazarı da 31 Kasım 1927’de “Türk fesini hâlâ kafasının içine giyiyor” diyerek aynı düşüncüyü paylaştığını belirtti. Olayı tamamen gülmece konusu olarak ele alan France Militaire ise şöyle yazdı:⁶⁷⁹

“Geleneksel ‘Türk kafası’ artık ne sarık ne de fesle görülmeyecek. Gelgelelim yine Türk Kafası kalırsa ne yapacağız? Bizi kuşkulandıran da bu işte. Öyle anlaşılıyor ki, Türkiye’de uygarlığın ruhu üzerinde yanlış bir anlama var. Ülkeler kişileri melon şapka giydikleri için uygar olmazlar.... Bir millet terziler ve şapkacılarla uygarlaştırılmayacağı gibi, perukacılarla da uygarlaştırılmaz.... Şimdi İstanbul sokaklarında polisler yasalara karşı gelenleri karakola götürüyorlar....”

Türlü yorum ve derlemelerden sonra şapka devriminin karşısında olduklarını belerten yazarlar iki noktada birleşiyorlardı: Biricisi; dinden zaten ayrılmış olan Türk, bu kararla son bağda koparmıştı. Fesin özelliği namazda alnın yere değmesini sağlamasıydı, Mustafa Kemal’in bu kararı bunu engellemekteydi. Bu sav özellikle Mustafa Kemal’in dinsiz olduğu yönünde kullanıldı. İkincisi, böyle bir değişikliğe halk ne hazırды ne de gönüllü. Dolayısıyla bu yenilik Mustafa Kemal’den sonra yaşamazdı. Bu düşüncedekiler ise, yaşadığı sürece Mustafa Kemal’in halk arasındaki sevgiye dayanarak kararlarını yürütebileceğini söylüyorlardı. Anadolu halkının böyle bir fikir değişikliğine fikren hazır olmadığını ileri sürenler ise, Mustafa Kemal’i “önce etekleri ve sakalları, fazla direnirlerse kafalarını kesiyordu” dedikleri “Deli Petro”ya benzettiler.⁶⁸⁰

Ayrıca Avrupa gazetelerinde şapka ve giysi değişikliğini beğenmekle birlikte, temelinde bazı önemli sosyal sebepler bulunduğunu kabul eden haberlerde yayınlandı. New York Times gazetesi 19 Eylül 1925 ile 2 Kasım 1925 tarihleri arasında yapmış olduğu haberlerinde, “şapka giymek Türkü değiştiremez ama Mustafa Kemal’in istediği gibi Türkün uygarlaşmasına ve bir milletin kurtuluşuna yardım edecektir.”

⁶⁷⁷ Aynı, s.102.

⁶⁷⁸ Aynı, s.99.

⁶⁷⁹ Aynı, s.100.

⁶⁸⁰ Aynı, s.103-104.

cümleleriyle kararın geniş etkileri olabileceği anlatılıyordu. O günlerde Anadolu’da, uzunca bir gezi yapan Stuttgarter Tageblatt’ın muhabiri bu etkinin izini “Mustafa Kemal’in ülkenin iyiliğine çalıştığına köylünün öyle büyük bir inancı var ki, bunda da bir iyilik vardır diyerek kafalarına şapkayı geçiriyorlar” cümlesiyle açıklıyordu.⁶⁸¹

Şapka devrimini Batıda olumlu karşılayanların temel tezi ise, kafanın üstüne konanın kafanın içindekiyle ilgili olduğu şeklindeydi. “Mademki şapkayı aldılar, bundan kafayı değiştirdikleri anlaşılır” şeklinde düşünmekteydiler. Şapka devriminin yüzde yüz savunucusu olarak öne çıkan isim ise, Le Temps gazetesinin Türkiye temsilciliğini yapan Paul Gentizon’dur. “Türk halkının kafasından şapkayı çıkarmaya kalkışacak her el bu halk tarafından kırılacaktır” şeklinde keskin ifadelerle düşüncesini dile getiriyordu. Mustafa Kemal gibi bir başlık devrimi yapmış olan Sultan Mahmut’un, kendisini gâvurlukla suçlayan dervişin kafasını vurdurmasını haklı bularak başladığı 20 Aralık 1925 tarihli yazısında, “direnmelerin silik, geri kalmış, bilgisiz, ahlak ve kültürce olgunlaşmamış, geçmiş bir çağın kaderciliğine uymuş kişilerden geldiğini” ifade ettikten sonra bütün Türk devrimlerinin savunuculuğunu yapıyordu. Gentizon, devrimlerin mutlaka başarıya ulaşip yaşayacağına olan inancını desteklemek amacıyla, şapkaya en çok istek gösterenlerin Müslümanlar olduğunu da belirtti.⁶⁸²

Gentizon gibi, bu devrimin büyük anlamlar taşıdığını ileri süren bir diğer yazar da John H. Findley’dir. New York Times 23 Mayıs 1925 tarihinde çıkan yazısıyla “Fes kalktığından beri Türkler eskisine benzemiyor. Türk gençleri ile konuştum, bana Amerikalı çocuklar gibi geldi” diyen Findley, bunun Türkiye’nin politik ve ekonomik sindirimini daha olumlu kılacağını hiç olmazsa daha kolaylaştıracağını belirttikten sonra sözlerini şöyle tamamladı: “Bu karar, Türk yöneticilerinin Batıya yönelen en içten övgüsü ve geçmişle onarılmaz kopuşu sayılabilir.”⁶⁸³

Türkiye’de kadın giyiminin değiştirilmesine yönelik çalışmalar da, dış dünyada yankı buldu. New York Herald gazetesi, 11 Eylül 1935 tarihli sayısında Türkiye’nin en büyük otuz beş şehrinde “Neşredilen bir kanun ile” bütün kadınların “Harem elbiselerini atarak Avrupa stillerini kabul ettiklerini” okuyucularına duyurdu. Uygulamanın başarılı olduğunu yazan gazete; bütün dünyanın siyasal durumunun karmaşıklaştığı bir sırada “Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk’ün memleketin kadınları arasında moda hakemliği vazifesini ifa için hâlâ vakit” bulmasını şaşkınlıkla karşıladı.⁶⁸⁴

⁶⁸¹ Aynı, s.105.

⁶⁸² Aynı, s.106.

⁶⁸³ Aynı, s.107.

⁶⁸⁴ Cumhuriyet’in 75. Yıldönümü Polis Arşiv Belgeleriyle Gerçekler, s.93.

SONUÇ

Giysi, insanlık ortaya çıktığı andan itibaren kültürün ve toplum mirasının önemli bir parçası olmuştur. Her toplumun kendi özelliklerine göre beliren giysi tipleri vardır. Giysinin tarihi dinler, devletler, adetler, düşünceler tarihi ile iç içe medeniyet tarihinin bir parçası olarak ele alınır. İnsanların ruh zenginliği, kültür zenginliği ve düşünce yapısını belirler. Giysilerin değişmesi ile âdetlerin değişmesi birbirine paraleldir. Giysideki değişmelerin sebebi etnolojik, iktisadi, siyasi, dini, manevi ve sanatla ilgili şartlarda aranabilir.

Türkler, Orta Asya'da göçebe bir hayat sürdürdükleri için giysilerini de hayatı pratik hale getirecek malzemelerden seçtiler. Hayvancılık yaptıkları için deriyi, at üstünde hareket ettikleri için de genelde daha rahat giysileri kullandılar. Günlük giysileri tamamlayan baş giysisinin Orta Asya Türklerinde önemli bir yeri vardı. Eski Türklerin kullandıkları kalpak, Milli Mücadele yıllarında Kuvay-i Milliye'nin de sembolü oldu. Kalpak, bugün bile hâlâ Orta Asya Türk Devletlerinde kullanılan başlık olma özelliğini taşımaktadır.

Türklerin İslamiyet'i kabulü ve yerleşik hayata geçmeleriyle birlikte giyim şekilleri de değişmeye başladı. Örtünme ya da tesettür denen olgu kadının günlük hayatına girdi. Kırsal kadını sadece başını örtmekle yetinirken, kentte yaşayan kadın İslamiyet'in de etkisiyle sosyal anlamda erkekten ayrı yaşamaya başladı. Zamanla da kadının örtüsü, günlük hayatın gereği değil sorunu haline geldi. Şalvar ve gömlek gibi geleneksel kıyafetler, çarşaf ve peçe ile tamamlanarak giyildi.

Erkek giysilerinde ise geleneksel olanın yanında Arap ve İran giysileri beraber kullanıldı. Kalpağın yerini alan sarık zamanla İslam dininin simgesi haline geldi. Hâlbuki sarık İlkçağlarda Asur, Babil ve Mısırlılar tarafından kullanılan bir başlıktı. Zamanla Müslüman olmayan toplumlarda da özellikle Hindistan'daki Sih'lerde görüldü. İslamiyet'inde etkisiyle zamanla kadın olsun, erkek olsun başın örtülmesi önem kazandı.

Osmanlı İmparatorluğunun ilk yıllarında Orta Asya gelenekleriyle İslamın getirdikleri yan yana yaşadı. İmparatorlukta yaşayan Müslüman, Hıristiyan, Musevi gibi dini bakımdan farklı toplulukların kendilerine ait giysileri vardı. Her dinin temsilcisi, kendi dinlerine ait özel giysileri giydiler.

Saraylıların, esnafın, askerlerin, din adamlarının, tarikat ve tekke üyelerinin giysileri özeldi. Saray içinde bile her görevlinin giysisi ayrıydı. Bu giysiler rütbe, yaş, kadın, erkek, çocuk, kız, delikanlı gibi toplum içindeki yerlerine göre çeşitlilik gösterdi.

Üç kıtaya yayılan Osmanlı İmparatorluğu sürekli büyüme içindeyken Avrupa'da meydana gelen yenilikleri takip edemedi. Duraklama döneminin de başlamasıyla birlikte İmparatorlukta, düzeltim hareketlerine gidildi. Yenilik hareketlerinin uygulanmaya başlamasıyla birlikte Avrupa'ya hayranlık arttı. Bu da lüks ve israfı doğurdu. Lale Devriyle başlayıp, III. Selimle devam eden düzeltim çabaları, II. Mahmut döneminde Yeniçeri ocağının kaldırılmasıyla yerini sağlamlaştırdı. Yeniçeri ocağı kaldırıldıktan sonra yerine kurulan Asakiri Mansureyi Muhammediye ordusunun başlığı değiştirilmiş, yerine Kalyoncu neferlerinin de giydiği fes kabul edilmişti. Fes aslında Adalar da yaşayan Rumların ve Türklerin kullanıldığı bir başlıktı. Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa da kendi askerlerine giydirmekteydi. Ülkesini düzeltmeye çalışan II. Mahmut yayınladığı nizamname ile önce askerlerine ve memurlara fesi giydirip, sonra halka yaymak istedi. Ancak sarık, İslamın sembolü olduğu için başta kabul görmeyerek, birçok tepkiyi beraberinde getirdi. Tanzimat Fermanının ilanıyla İmparatorluk içinde yaşayan her milletin eşit sayılması sonucu Gayri Müslim kesimde fesi giymeye başladı. Ancak Müslüman olan halk bunu kabul etmedi. Başta dini sembollerle sarığa sarılan halk şimdi yine aynı gerekçelerle fese sarıldı. İslamiyet'te namaz kılarken alnın yere gelmesi kuralını kolaylaştırdığı için fese daha fazla direniş gösterilmedi.

Ancak ülkede fesi imal edecek fabrikalar olmadığı için yurt dışından temin ediliyordu. Feshane denilen fabrikaların kurulması ve fesin kalıplanarak kullanılması zamanla yeni bir iş imkânı sağladı. II. Meşrutiyetin ilanına kadar da fes ufak değişikliklerle yaşamaya devam etti.

Bu arada kadınların giysisine bakılacak olursa; zamanla çarşaf, ferace ve peçe yaygınlaşmasıyla kentte yaşayan özellikle üst düzey devlet görevlilerinin hanımları sıkı sıkıya kapandılar. Kadının zaten evden dışarı çıkıp gezmek gibi bir lüksü olmadığı için dış giysilerde pek çeşit görülmedi. Ancak zamanla kır

gezilerinin günlük hayata girmesiyle peçeler incelmiş, maşlahlar giyilmeye başladı, zamanla çarşaf ve ferace iki parça halinde giyildi.

Çarşafın yerini II. Meşrutiyet döneminde mantolar almaya başladı, etekler daraltıldı. II. Meşrutiyet döneminde hâkim olan üç düşüncenin, İslamcılık, Türkçülük ve Batıcılığın temsilcileri yayın organlarında tesettürü tartışmaya başladılar. Tesettürün kalkmasını, kadının sosyal yaşantıya katılmasını isteyen Batıcılara karşı, İslamcılar tesettürü savundular. Avrupa özentisi bu dönemde çok açık farkla devam ederek, “alafrangalık” önem kazanmaya başladı. Batılı gibi giyinip, Batılı gibi yaşayan elit tabakaya rağmen halk eski düzenini devam ettirmişti.

Kadının sosyal anlamda hayata katılıp, ekonomik özgürlüğü kazanmaya başlaması I. Dünya savaşı yıllarına rastladı. Erkekler cephede olduğu için geri hizmetlerde çalışan kadınlar taşıması zor olduğundan dolayı çarşafını çıkardı. Bu arada savaş dolayısıyla Osmanlı topraklarına gelen yabancı subay eşleri ve ordusuna hizmet eden kadınlar Batılı giyim tarzını ve yaşantısını İstanbul’a getirdi ve yerleşmesini çabuklaştırdı. Rusya’da ki Devrimden kaçanların da etkisiyle sosyal yaşantı değişmeye başladı. Kadının başındaki örtü zamanla türbana, eşarba ya da türban şeklindeki şapkaya dönüştü. İstanbullular plajı ve denizi yine bu Beyaz Rusların etkisiyle keşfettiler.

Giyim kuşam da meydana gelen değişiklikler sonucunda kadınlar için salon ve moda dergileri yayınlanarak, Avrupa’dan moda dergileri getirildi. Kadınlar az çok modayı takip etmeye başladılar. Ancak bu sefer de toplumsal farklılıklar kumaş kalitesiyle kendini belli etmeye başladı.

Osmanlının son dönemini yaşayan elit ailelerde toplumsallaşmalar, kaynaşmalar görüldü. 20. yüzyıl romanları “modern yaşama ayak uydurma çabasını” işlemeye başladılar. “Snop, Monden, Bobstil, Alafranga, Şık” vb gibi kavramlarla modernleşmeye çalışan insanları tasvir ettiler.

Giyside meydana gelen değişim her zaman olduğu gibi ilk olarak askeriyeden başladı. I. Dünya Savaşı yıllarında Yemen gibi sıcak ülkelerde çarpışmakta olan askerin gözlerini güneşin yakıcı etkisinden korumak için “Enveriyye” denilen başlık kabul edildi. Tamamen korunma ve sağlık amaçlı olarak girişilen bu hareket yeni Türkiye Devleti kurulduğu zamanda devam etti.

“Şemssiperli Serpuş” olarak bilinen, gözleri güneşten koruyan başlığın kabulüyle birlikte tüm askeri kurum ve kuruluş çalışanlarının giysi ve başlığında değişiklik yapıldı. Bütün öğrencilere kasket takma zorunluluğu getirilirken, resmi davetlerde frak giyilmesi kabul edildi.

Bu değişikliklere karşı olan çevreler Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın (TCF) kurulması ile kendilerini ifade edip eylemlerini dile dökerek ortam buldular. TCF' nin programında yer alan “dini ilkelere saygılı olma” maddesinden yola çıkarak Doğudaki bazı şeyhlerin kışkırtmasıyla Cumhuriyet rejimine ve devrimlerine karşı “din elden gidiyor” sloganıyla ayaklanma çıktı. Doğuda çıkan bu isyan Şeyh Sait İsyanı ya da Doğu İsyanı diye de bilinmektedir. Olayları bastırmak için Takrir-i Sükûn Kanunuyla birlikte, olağanüstü yetkilerle görev yapan, üyeleri de milletvekillerinden oluşan İstiklâl Mahkemeleri kuruldu.

Şeyh Sait isyanının çıktığı günler devrim kanunlarının yerleştirilmeye çalışıldığı olağanüstü bir döneme rastlar. Bundan dolayı İstiklâl Mahkemelerinin Cumhuriyet karşıtı ayaklanmaları karşı sert önlemler alması, titiz yaklaşması rejimin yerleşmesinin bir gereğidir. Doğuda ayaklananlar yakalanarak, suçlular cezalandırıldı. Meydana gelen bu olayları kışkırttığı gerekçesiyle Tekke ve Zaviyelerin kapatılmasına karar verildi. Tekke, Zaviye, Türbe ve Tarikatların kapatılması toplumu laikleştirme operasyonlarının en radikallerindendir. Dönemin “Sivil Toplum Örgütlenmesi” sayılan bu topluluklarda bir dinsel-mistik öndere bağlanmak esastır. İnsanları tembelleğe, cehalete iten ortamı vardır. Yeni devlet her bakımdan çağdaşlaşmayı hedef aldığı için bir engel oluşturmaktadır.

Takriri Sükûn Kanunu'nun yürürlükte olması (1925–1929) fırsat bilinerek bir takım sosyal devrimlere girişildi. TCF' yi, Doğu İsyanı ile ilgili olduğu gerekçesiyle kapatıp, muhaliflerini susturmak suretiyle iktidarda yalnız kalan Halk Fırkasının önünde duracak kimse yoktu artık.

Yapılacak her yenilik hamlesi için uygun zamanı bekleyen Mustafa Kemal için yeni hamleler önündeki tüm engeller ortadan kaldırılmıştı. Mustafa Kemal, yenilikler için mutlaka alt yapıyı da hazırlamakta, kamuoyu oluşturmakta, halkın nabzını tutarak adım atmaktaydı. Erzurum Kongresi

sırasında karar verdiği, Mazhar Müfit'e not ettirdiği yenilik hamlelerinden olan fesin kaldırılması ve şapka giyilmesiyle ilgili çalışmalara başlamak için 1925 yazı en uygun zamandı.

Yeni Devlet laikleşmeli, dinsel baskıdan kurtulmalı ve halk arasında şeklen bir ayrılık olmamalıydı. “Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran Türkiye halkına Türk Milleti denir” gerçeğinden yola çıkan Atatürk, ülkede yaşayan değişik etnik grupların giysilerine göre toplumdaki ayrılmamalarını, toplumun her anlamda çağdaş olmasını istemişti. Osmanlı İmparatorluğundan gelen yaşa, cinsiyete, mevkiye ve milliyete göre giyinme yeni Türkiye’nin ruhuna uygun değildi. Topluma milli bir kimlik verme işine, Osmanlı kalıntısı görünüş ve fikirlerden arınmayla ulaşılacaktı.

Mustafa Kemal, Osmanlılığın sembolü olan fesin yerine modern başlık olan şapkayı tanıttığı gezisine Kastamonu’dan başladı. Kastamonu’dan başlamasının sebepleri arasında, bu yörenin ülkede muhafazakâr olarak bilinmesi ve Mustafa Kemal’in buraya hiç gelmemesi vardı. Halk O’nu nasıl görürse öyle benimseyeceği ve model alacağı için şapkayı Kastamonu’da giymeye karar verdi. Ayrıca Milli Mücadele zamanında Rusya’dan gelen ve İstanbul’dan kaçırılan silah ve cephane Kastamonu yoluyla cephelere taşınmıştı. Savaş sırasında da en çok şehit veren şehirler arasında üçüncü sırada yer almaktaydı. Ayrıca savaşa en çok asker gönderen şehirlerdendi. Mustafa Kemal’de askerlikte kullanılan emir komuta zinciri bu ilde kendini gösterecektir düşüncesi vardı.

Şapkasıyla yola çıkan Mustafa Kemal, yol boyunca ve Kastamonu’da elinde panama şapkasıyla halkın karşısına çıkarak halkı başı açık selamladı. Görenlerde onun gibi davranıp başlıklarını çıkardılar. Kastamonu, İnebolu ve çevre ilçelerde kadın ve erkek giyimine değinen Mustafa Kemal, daha oradayken uygulamanın başladığını gördü. Ankara’ya döner dönmez 2 Eylül 1925’te toplanan Bakanlar Kurulunda “Tekke ve Zaviyelerinin Kapatılması, Türbedarlıklarla Bir Takım Unvanların Kaldırılması, Dinsel Giysilerin Yasaklanması ve Devlet Memurlarının Şapka Giymesine Dair” üç kararname çıkarıldı. Halk kanunu beklemeden şapkayı giymeye başladı. Kanun nerede diye sormadan, emredildiği gibi başına başlığını geçirdi. İtalya’dan gemilerle şapka

getirildi. Çalışanlara şapka avansı verildi, din adamı olmayanların dinsel giysi giymeleri yasaklandı, dinsel giysileri ancak vesikası olanların giymesine izin verildi. Birçok İl'e şapka müfettişi gönderilerek halkın şapka giyip giymediği tespit edilmeye çalışıldı. Açılan şapka imalathaneleri ile yeni iş olanakları doğdu. Şapka devrimiyle birlikte ülkede şapka yapımı için hummalı çalışmalara başlandı. Çünkü şapkayı yapacak fabrika olmadığından şapkayı kimin imal edeceği sorun haline geldi. İmalathane açmak içinde Türk olan esnafa değil, azınlıklara mensup esnaflar başvurmuşlardı. Böylece şapkanın sosyal yönünden ziyade bir de ekonomik yönü belirdi.

Başta insanların şapkayı nasıl giyeceğini ve kullanacağını bilmedikleri için komik görüntüler ortaya çıkmasına rağmen, zamanla vazgeçilmez bir aksesuar haline geldi. Şapka giyiminde Falih Rıfkı'nın dediği gibi sorun başlık sorunu değil, baş sorunuydu. Tek parti yönetiminin egemen olduğu dönemde yapılan yeniliklerin uygulanıp uygulanmadığını kontrol etmek için en küçük birimlere bile jandarmalar gönderilerek devrimin yerleşmesi sağlanmaya çalışıldı. Karaosmanoğlu, bu durumu Panorama'sında eleştirmiş, yapılan yenileşmenin bundan dolayı içselleşemediğini, jandarma korkusuyla, caydırıcı önlemlerden dolayı uygulandığını söylemiştir.

Şapka kanununu çıkarmak için toplanan Mecliste "kanun Anayasaya aykırıdır" diyen Bursa Milletvekili Nurettin Paşa'ya rağmen, yapılan oylama sonucunda 25 Kasım 1925'te memurlara ve milletvekillerine şapka giydiren kanun kabul edildi. Bu tarihten sonra, İnsanlar selamlaşmayı şapka çıkararak yapmaya başladılar ve zamanla şapka siyasi bir nitelikte kazandı. Örneğin; 9. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'le fötr şapka siyasi bir simge olurken, "Şapkamı alır giderim" cümlesi deyim haline geldi.

Şapka kanununun çıkmasını takip eden günlerde Erzurum, Sivas, Rize, Giresun, Kayseri gibi şehirlerde "din elden gidiyor, kadınlarımızın yüzlerini açacaklar" diyerek ayaklanmalar çıkarıldı. Devrim kanunlarını yerleştirmek için kendine karşı gelen muhalifleri tasfiye etmek amacıyla kurulan İstiklâl Mahkemeleri, tek tek ayaklanan illeri gezerek yargılamalara başladı.

İlmiye sınıfına mensup olanlarla, muhalif gazeteci ve yazarlar da tutuklanarak, yargılandılar. Bu yargılamaların ve idamların ardından en çok

tartışılan konu İskilipli Atıf Hoca'nın Şapka Devriminden önce yazdığı bir kitapçıktan dolayı yargılanıp idam edilmesi oldu. Ancak göz ardı edilmemesi gereken nokta bu kitapçık her ne kadar devrimden öncede yazılsa da içindekiler açısından halkı kışkırtmaya yetmesiydi. Ülkenin dinsizliğe gittiğinin delili olarak gösterilen İskilipli Atıf Hoca'nın "Frenk Mukallitliği ve Şapka Risalesi" bir kısım softayı harekete geçirmişti.

Cumhuriyet Türkiye'sinde erkeklerin şapka giymeleri için özel bir yasa çıkarılırken, kadın giyim kuşamında böylesi bir yasal düzenlemeye gidilmedi. Bu konuda kadın giyimi teşvikle değiştirilmeye çalışıldı. Laikleşme adına birçok yenilik yapıldığı için kadın giysisine dokunulmaktan kaçınıldı. Kadın sosyal hayata katıldığı, ekonomik özgürlüğünü kazandığı zaman zaten ister istemez giyim biçimini de değiştirecektir düşüncesi hâkimdi. Kadın çalışmaya başladığı zaman çarşafını çıkardı, manto ve başörtüsü eski giysilerinin yerini aldı. Eskiden gelen alışkanlıkları devam ettiren elit kadınının hayatında bir değişiklik olmadı, nasıl giyiniyorsa öyle giyinmeye, nasıl yaşıyorsa öyle yaşamaya devam etmişti. Toplumsal anlamda yapılan modernleşme çalışmaları toplumun bütününe ilgilendirmekle birlikte katılım sınırlı kaldı.

Kadını erkekle birlikte sosyal hayatın içine çekmek, beraber yanyana olmalarını sağlamak için balolar düzenlendi. Burada hem kadın ve erkeğin yanyanalığını sağlamak, hem de çehresi değişen erkeğin yanında kadının da zorunlu olarak çehresini değiştireceği düşünülmüştü. Her yıl Cumhuriyet Bayramında baloların düzenlenmesi zorunlu hale gelmiş, en küçük yerleşim birimlerinde dahi balolar geleneksel hale getirilmeye çalışılmıştı. Kadının yüzünü açtığını, yeni ve sağlam bir millet kurulduğunun ispatı için Güzellik Yarışması düzenlendi. Türk kadını da ülkesi gibi çehresini değiştirmiştir düşüncesini ispatlarcasına 1932'de birde Dünya Güzeli çıkardı. Bugün kadın giyim kuşamı Devlet görevlileri ile öğrenciler için olan yönetmeliklerin içerdikleri hükümler dışında, doğal akışını sürdürmektedir.

Dinsel giysilerin düzeltilmesi için ise 1934'te "Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair" kanun çıkarılarak, ülkede yaşayan diğer dini temsilcilerin giysileri belirli kurallara bağlandı. Bu kanunla dini kıyafetler üniforma olarak kabul edildi ve o dinin ruhani liderinin dinsel giysiyi

giymesine izin verildi. Din adamı dışındakilerin dini giysileri giymesi yasaklandı. Böylece dini üniforma, propaganda malzemesi olmaktan çıkarıldı.

Mustafa Kemal'in yaptığı bu yenilik hareketi, "Mazlum Millet" denilen Üçüncü Dünya Ülkelerini de etkiledi. Baskıdan kurtulan devletler kendilerine aynı yolu izledikleri Türk Devrimini örnek aldılar. Mustafa Kemal'in bu etkileşimi özellikle yaymak gibi bir niyeti yoktu. Ancak "Gör belki uygularsın" mantığıyla olaya yaklaşmıştı.

İsmail Habip Sevük'ün dediği gibi "Kavuk ümmetimiz, fes Osmanlılığımız, kalpak ihtilalimiz, şapka inkılâbımızdır." Bir giysi kanunu yapılmamış ancak 1961 ve 1982 anayasalarında "Devrim Kanunlarını Koruma Kanunu" başlığıyla şapka devrimi "sembolik" olarak korumaya alınmıştır. Çünkü kanun yaşamakla birlikte uygulama yaşamamaktadır. Yapılan kanunlar yalnızca Devlet memurlarını, erkekleri ve şapkayı içermiştir.

Mustafa Kemal, o günleri ve yapmak istediğini 1935 CHP 4. Kurultayında şöyle özetlemiştir; "Uçurumun kenarında yıkık bir ülke... Türlü türlü düşmanlarla kanlı boğuşmalar... Ondan sonra içeride ve dışarıda saygı ile tanınan Yeni Vatan, Yeni Sesyete, Yeni Devlet ve bunları başarmak için arasız devrimler... İşte Genel Türk Devriminin en kısa öyküsü..."

Aradan geçen 84 yılda aslında istenen olmuş, ülke Ulusal kimliğini kazanmış, giysiyle de olsa Batıyı yakalamış, ülkede birlik sağlanmıştır. Ancak zamanla verilen siyasi ödünler dolayısıyla giyside birlikten sapmalar görülmüştür. İnsanın giyimi düşüncesini ve yaşam şeklini ele vermektedir. Hâlâ Cumhuriyetin kazanımlarından rahatsız olanların varlığı giyiniş biçimleriyle göze çarpmaktadır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Aksoy, Murat. **Başörtüsü-Türban, Batılılaşma-Modernleşme, Laiklik ve Örtünme.**

İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005.

Aktaş, Cihan. **Tanzimattan Günümüze Kılık Kıyafet ve İktidar I.** İkinci baskı.

Ankara: Nehir Yayınları, 1991.

Albayrak, Sadık. **Meşrutiyet İstanbul'unda Kadın ve Sosyal Değişim. İstanbul:**

Yeditepe Yayınevi, 2002.

Altan, Mustafa Haşim. **Atatürk Devrimlerinin Kıbrıs Türk Toplumuna Yansıması.**

Birinci baskı. Ankara: TTK Basımevi, 1997.

Altındal, Meral. **Osmanlı'da Kadın.** İstanbul: Altın Kitaplar Yayınları, 1994.

Apak, Melek Sevüktekin, Filiz Onat Gündüz ve Fatma Öztürk Eray. **Osmanlı Dönemi**

Kadın Giyimleri. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1997.

Armstrong, H.C. **Bozkurt.** Çeviren: Gül Çağalı Güven. İstanbul: Arba Yayınları, Mart

1997.

Atay, Falih Rıfkı. **Çankaya.** İstanbul: 1969.

Ateş, Toktamış. **Türk Devrim Tarihi.** İstanbul: Der Yayınları, 1982.

Avcıoğlu, Doğan. **Milli Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e.** İkinci baskı. 4. Kitap.

İstanbul: Tekin Yayınevi, 1976.

Aybars, Ergun. **İstiklal Mahkemeleri.** İkinci baskı. İstanbul: Milliyet Yayınları, Eylül

1998.

Aydemir, Şevket Süreyya. **Tek Adam 1922-1938.** Onaltıncı Basım. Cilt 3. İstanbul:

Remzi Kitabevi, 1999.

- Baytimur, Mehmet, Aziz Demircioğlu ve Hasan Çelikoğlu. **Atatürk'ün Kastamonu Gezisi ve Şapka Devrimi**. Ankara: [y.y.],1982.
- Bıschoff, Norbert Van. **Ankara Türkiye'deki Yeni Bir Oluşun İzahı**. Çeviren: Burhan Belge. Ankara: Ulus Basımevi, 1936.
- Caporal, Bernard. **Kemalizm'de ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını**. Çeviren: Ercan Eyüpoğlu. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1982.
- Gentizon, Paul. **Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu**. Üçüncü basım. Çeviren: Fethi Ülkü. Ankara: Bilgi Yayınları, 1995.
- Farrere, Claude. **Ankaralı Dört Hanım**. Çeviren: Kriton Dinçmen. İstanbul: Scala Yayıncılık, Kasım 1999.
- Gençosman, Kemal Zeki. **Altın Yıllar**. İstanbul: Hür Yayınları, 1981.
- Goloğlu, Mahmut. **Devrimler ve Tepkiler 1924–1930**. Ankara: 1972.
- Hanioğlu, M.Şükrü. **Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi**. İstanbul: Üçdal Neşriyat,1981.
- İmece, Mustafa Selim. **Atatürk'ün Şapka Devriminde Kastamonu ve İnebolu Seyahatleri 1925**. Ankara: TTK Basımevi, 1959.
- İnan, Afet. **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrim Tarihi**. Ankara: TTK Basımevi, 1977.
- İnan, Afet. **A History of Turkish Revolution and Turkish Republic [Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrim Tarihi]**. İngilizceden çeviren: Ahmet E. Uysal, Ankara: 1981.
- İskilipli, Mehmet Atif. **Frenk Mukallitliği ve Şapka**. Hazırlayan: Mücahit Korkmaz. İstanbul: Yıpar, 1993.

Kansu, Mazhar Müfit. **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber.** Cilt I, Ankara: TTK, 1997.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri. **Ankara.** Dokuzuncu baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.

_____. **Panorama.** 2 Cilt, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1954.

Kili, Suna ve Şeref Gözübüyük. **Sened-i İttifaktan Günümüze Türk Anayasa Metinleri.** Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1995.

Koçak, Cemil. **Türk Alman İlişkileri 1923–1939 İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Siyasal, Kültürel, Askeri ve Ekonomik İlişkiler.** Ankara: TTK Basımevi, 1991.

Koloğlu, Orhan. **İslâmda Başlık.** Ankara: TTK. Yayınları, 1978.

_____. **Bir Çağdaşlaşma Örneği Olarak Cumhuriyet'in İlk Onbeş Yılı 1923–1938.** İstanbul: Boyut Kitapları, 1999.

_____. **Mazlum Milletler Devrimleri ve Türk Devrimi.** İstanbul: Kaynak Yayınları, 2004.

Kumbaracılar, İzzet. **Serpuşlar.** İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, Tarihsiz.

Mango, Andrew. **Atatürk.** Çeviren: Füsün Doruker. İstanbul: Sabah Kitapları, 2000.

Mumcu, Ahmet. **Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi.** İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1996.

Nedim, Ahmet, **Ankara İstiklal Mahkemesi Zabıtları 1926.** Birinci basım. İstanbul: İşaret Yayınları, 1993.

Olgun, Tahir'ül Mevlevi. **Matbuat Âlemindeki Hayatım ve İstiklal Mahkemeleri.** İkinci bası. İstanbul: Nehir Yayınları, 1991.

Osman Hamdi Bey ve Marie De Launay. **1873 Yılında Türkiye’de Halk Giysileri Elbise-i Osmaniye Üzerine**. Hazırlayan: Erol Üyepazarcı, İstanbul: 1999.

Ozankaya, Özer. **Türkiye’de Laiklik ve Atatürk Devrimlerinin Temeli**. İstanbul: Cem Yayınları, 1993.

Özalp, Kazım ve Teoman Özalp. **Atatürk’ten Anılar**. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1994.

Öztürk, Kazım. **Türk Parlamento Tarihi 2. Dönem 1923–1927**. Cilt 2, Ankara: TBMM Vakfı Yayınları, 1994.

Safa, Peyami. **Türk İnkılâbına Bakışlar**. İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1997.

Saray, Mehmet. **Kıyafet ve Laiklik**. Ankara: Azerbeycan Kültür Derneği Yayınları, 1989.

_____. **Türk-İran İlişkileri**. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1999.

Sarıhan, Zeki. **Kurtuluş Savaşımızda Türk-Afgan İlişkileri**. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2002.

Sevin, Nurettin. **13 Asırlık Türk Kıyafetine Bir Bakış**. İstanbul: 1973.

Şimşir, Bilal N. **Atatürk ve Afganistan**. Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 2002.

Tanör, Bülent. **Kuruluş-Kurtuluş**. İkinci bası. İstanbul: Çağdaş Yayınları, Ekim 1998.

Taşçioğlu, Muhaddere. **Türk Osmanlı Cemiyetinde Kadının Sosyal Durumu ve Kadın Kıyafetleri**. Ankara: 1958.

Tekinalp. **Kemalizm**. Çeviren: Çetin Yetkin. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1998.

Tunçay, Mete. **Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931**. Ankara: Yurt Yayınları, 1981.

Turan, Şerafettin. **Türk Kültür Tarihi**. Üçüncü basım. İstanbul: Bilgi Yayınevi, 2000.

Uluğ, Naşit Hakkı. **Üç Büyük Devrim Eğitiminin Birleştirilmesi, Şapka ve Giyimin Değiştirilmesi, Türk Harflerinin Kabulü**. İstanbul: Ak Yayınları, 1973.

Urgan, Mina. **Bir Dinozorun Anıları**. 39. baskı. İstanbul: YKY Yayınları, 1998.

Yetkin, Çetin. **Türkiye’de Tek Parti Yönetimi 1930–1945**. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1983.

Makaleler ve Tezler

Açıksöz. 23 Ağustos–30 Kasım 1925.

Alasya, Fikret. “Atatürk İnkılâpları ve Kıbrıs Türkleri,” **Uluslararası Atatürk Konferansı, Tebliğler**. I, 4: 1-9, Ön baskı. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi 9-13 Kasım 1981.

Alus, Sermet Muhtar. “II. Abdülhamit Döneminde Kadın Kıyafetleri,” **Resimli Tarih Mecmuası**. II, 13:544-547, Ocak 1951.

Araz, Nezihe. “Eski Türk Kadın Kıyafetleri,” **Sanat Dünyamız**. VII, 19: 10-14, Mayıs 1980.

Ayın Tarihi. Eylül 1925.

Baran, Tülay Alim. “Resimli Ay’da Kadın,” **Toplumsal Tarih**. II, 63: 6-10, Mart 1999.

Başarı, Dönüş. “Şapka İnkılâbının Konya Basını ve Kamuoyundaki Yankıları,” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995.

Baydar, Mustafa. “Şapka Konusunda Atıf Hoca-Süleyman Nazif Çatışması,” **Türk Dili Dergisi**. 230: 132-136, Kasım 1970.

Binatlı, Hasan A. “Kıbrıs’ta Kıyafet İnkılâbı Kadın Hakları ve Kıbrıs Türkleri,” **Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu, A.A.M.D. I:** 395–403. Ankara, 1996.

Bulut, Rukiye. “İstanbul Kadınlarının Kıyafetleri ve II. Abdülhamit’in Çarşafı Yasaklaması,” **B.T.T.D.** 8: 34-36, Mayıs 1968.

Cumhuriyet. 1925–1938.

Cunbur, Müjgan. Atatürk’ün Kadın Giyimleri Üzerine Düşünceleri,” **Uluslararası Atatürk Konferansı Tebliğler.** I, 20: 1-6, Ön baskı. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, 9–13 Kasım 1981.

Çağatay, Neşet. “Atatürk Devrimlerinin Amaçları ve Esprisi,” **IX. Türk Tarih Kongresi.** III: 1537-1545, Ankara: TTK Basımevi, 1989.

Çapa, Mesut. “Giyim Kuşamda Medeni Kıyafetlerin Benimsenmesi ve Trabzon Örneği,” **Toplumsal Tarih.** C. V, S. 30, Haziran 1996, ss. 22-28.

Duman, Doğan. “Cumhuriyet Baloları,” **Toplumsal Tarih.** VII, 37: 44-47, Ocak 1997.

Durakbaşa, Ayşe. “**Cumhuriyet Döneminde Modern Kadın ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu; Kemalist Kadın Kimliği ve Münevver Erkekler,**” 75. Yılda Kadınlar ve Erkekler, Bilânço 98. ss. **29-50, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.**

Ergin, Barış Emek. “Pakistan’da Atatürk Hayranlığı,” **Atatürkçü Düşünce.** I, 2:31-32, Haziran 1994.

Faoq, Hanif Hakkı. “Atatürk ve Pakistan,” **Bildiriler ve Tartışmalar, Uluslararası Atatürk Sempozyumu 17-22 Mayıs 1981.** ss.603-629, 2. baskı. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1984.

Fehmi, Cihangir. “Atatürk Devrimlerinin Uluslararası Etkisi, İran Örneği”, **XI. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler.** VI: 2581- 2589, Ankara, 1994.

Hakikat. 20 Kasım–31 Aralık 1925.

Hakimiyet-i Milliye. 1 Eylül–20 Aralık 1925, 4-7 Aralık 1934 (**Ulus**).

Haqqı, S.A. “Atatürk Devrimi ve Hindistan,” **Bildiriler ve Tartışmalar Uluslararası Atatürk Sempozyumu 17–22 Mayıs 1981.** ss.631-659, 2. baskı. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1984.

“İpek Çorap Nasıl Giyilir,”**Resimli Ay.** Mart 1927.

İzmirli İsmail Hakkı, “Nisaiyat, Tesettür Meselesinin Turuk-ı Halli,” **Sebil-ür Reşat.** XII, 291, 27 Mart 1330-1914.

“Kadının Medeni Kisvesi,” **Hakikat.** 3 Aralık 1925.

Kalkan, Ersin. “O Şapkayı Torunları Giydi,” **Hürriyet Pazar.** 19 Mart 2006.

Kerou, Zhu. “On Atatürk’s Reform [Atatürk Devrimleri Üzerine],” **Uluslararası Atatürk Konferansı Tebliğler.** II, 41: 1-7, Ön baskı. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, 9–13 Kasım 1981.

Kırkpınar, Leyla. “Türkiye’de Toplumsal Değişme Sürecinde Kadın,” **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler, Bilânço 98.** ss. 13-28, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.

Tuncer, Hamdi Can. “Kılıçzade Hakkı’nın Tesettüre İlan-ı Harbi,” **Toplumsal Tarih.** XI, 66:34-36, Haziran 1999.

Kıvanç, Halit. “Buna Şapka Derler,” **Milliyet.** 10-21 Kasım 1962.

Kudret, Cevdet. “Alafranga Dedikleri,” **Tarih ve Toplum.** I, 4: 27-31, 1984.

Mehmet, Mustafa. “Atatürk İnkılapları ve Romanya Türk Toplumunu,” **Uluslararası Konferans Atatürk ve Atatürkçülük 22-23 Ekim 1998.** ss.191-196, Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, 1998.

Lucain, Marcel. “Mustafa Kemal Türkiyesi,” **Milliyet.** (13 Kasım 1973).

Nadi, Yunus. “Muhalefet ve İrtica,” **Cumhuriyet.** 2 Mart 1925.

Naim, Ahmet. “Yine Tesettür Meselesi,” **Sebil-ür Reşat**. XVI, 27 Şubat 1335-1919.

“Nisaiyat ,Yine Tesettür Meselesi,” **Sebil-ür Reşat**. I, 12 Kanunuevvel 1329-1913.

Özoran, Beria Remzi. “Mustafa Kemal Atatürk İnkılabı ve Kıbrıs Türkü,” **IX Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler 21-25 Eylül 1981**. III: 2119-2124, Ankara: TTK Basımevi, 1989.

Pamuk, Orhan. “Avrupalılaşmak ve Kıyafetimiz,” **Radikal**. 5 Aralık 1989.

Pek, Halide. “Atatürkçü Düşünce Sistemi ve Çağdaş Türk Bireyi,” **Geçmişten Geleceğe Atatürk**. ss. 111-121, Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği Yayınları, 1993.

Resmi Gazete. 5 Eylül 1925.

“Sade Giyinen Hanımlar Cemiyeti,” **Türk Kadını**. 20 Haziran 1334-1918.

Safa, Peyami. “Çarşafa Ait Sorular,” “**Din, İnkılab, İrtica**. ss. 233-234, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1976.

Satan, Ali. “Türk İnkılâplarının İngiltere Basınına Yansıması, 1923–1930,” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 1994.

Sofuoğlu, Ebubekir. “Osmanlılarda Kadın ve İsrâf,” **Tarih ve Toplum**. 207:19-22, Mart 2001.

Şimşir, Bilal N. “Atatürk ve Üçüncü Dünya Ülkeleri,” **VIII. Türk Tarih Kongresi**. ss.1903-1940, Ankara: TTK Basımevi, 1983.

_____. “Fes Olayı, Türkiye-Mısır İlişkilerinden Bir Sayfa (1932-1933)” **Bellekten**. 48, 189-190: 1-54, Ankara: TTK Basımevi, Ocak-Nisan 1984.

Tanfer, Vehbi. “Türk İnkılabının Evrenselliği,” **A.A.M.D.** II, 32: 493-499, Temmuz 1995.

Tanin (20 Şubat 1924),

Tansuğ, Sabiha. “Türk Kadın Başlıkları,” **Sanat Dünyamız**. 3, 7: 2-8, Mayıs 1976.

- “Tesettür Meselesine Cevap,” **Sırât-ı Müstâkim**. VI, 18 Ağustos 1327-1911.
- “Tesettür İşine Zabıta Karışmasın Mı?”, **Sebil-ür Reşat**. XVI, 13 Şubat 1335-1919.
- “Tesettür Meselesi,” **Sebil-ür Reşat**. XVI, 10 Nisan 1335 -1919.
- Turan, Şerafettin. “Çağdaşlaşma”, **Atatürkçü Düşünce**. VI, 62: 5, Haziran 1999.
- Türk İli**. 26 Kasım–6 Aralık 1925.
- Uyar, Hakkı . “Çarşaf, Peçe ve Kafes Üzerine Bazı Notlar,” **Toplumsal Tarih**. 33: 6-11, Eylül 1996.
- Vakit**. 25-31 Ağustos 1925, 4-10 Aralık 1934(**Kurun**).
- Yakut, Kemal. “Tek Parti Döneminde Peçe ve Çarşaf,” **Tarih Ve Toplum**. 37, 220: 23-32, Nisan 2002.
- Yenisoy, Hayriye. “Atatürk ve Bulgaristan,” **Üçüncü Uluslararası Atatürk Sempozyumu, KKTC 3–6 Ekim 1995**. I: 183-190, Ankara, 1998.

Arşiv Belgeleri

- Bakanlar Kurulu Kataloğu
- Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü Kataloğu
- Cumhuriyet Halk Partisi Kataloğu
- Diyanet İşleri Başkanlığı Kataloğu

Kurum Yazarlı Kaynaklar

- Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**. Cilt no 2-3, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları,1989.
- Atatürk’ün Yazdığı Yurttaşlık Bilgileri**. İkinci baskı. Hazırlayan: Nuran Tezcan. İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1994.

Cumhuriyet'in 75. Yıldönümünde Polis Arşiv Belgeleriyle Gerçekler 150'likler, Kubilay Olayı, Çarşaf-Peçe-Peştamalla Örtünme Sorunu. Özel Sayı, Ekim 1998, Ankara: Emniyet Genel Müdürlüğü, 1998.

Düstur. 3. Tertip, Cilt 3-16.

TBMM Zabıt Ceridesi. Cilt no 19, Devre no 2, Ankara: TBMM Yayınları, 1977.